

**ХЪНЗГЪИЛ
АВШАЛУМОВ**

КУК ГУДИЛ

Е — ДУЪ ГОФ ЭЗ ТОВУН ЭНИ ПОВЕСТЬ

Повесть «Кук гудил» эи лауреат республикански премия э нум Сулейман Стальски писатель Хьизгьил Авшалумов э гъэд эни песини дегь сал дуь гиле э зугьун уруси ведиромори. Э зугьун уруси и повесть энун ведироморебу э е нумигеревоз — «Возмездие» («Жозе»). Гьердуь гиле хундегоргьо ве критика уре хуб гьобул сохдет. Оммо э зугьун тати и повесть ведироморебу пушоте лап кутэхь. И Суьфдеи гилеи и повесть эн Хь. Авшалумов ведироморени гъечи бегьем, фирегь, тевесер э зугьун тати, чуьтам у ведешенде оморигьоре хуно э зугьун уруси э 1972 сал.

Повесть «Кук гудил» эриму гьиметлуьни неки эзу товне, ки у э литературни устотиревоз нуьвуьсде омори гуфдире. У гьисди гьемчун суьфдеи келе произведение, комики э хубе, келе данандиревоз нуьвуьсде оморигьо эз зиндегунни хэлгь иму э пушосалгьой эн революция.

Хуьшдени писатель эз деде бири ве келё бири э дигь. Унегуьре у лап хуб дануьсде гьэдотгьо, дивэгьгьо ве зиндегунни эн жофокешгьой хэлгь имуре. Писатель э и повесть нуьвуьсди, бирмунди неки драматически гьозиегьоре эз зиндегунни хэлгь иму, гьэдотгьо ве ньетгьой энуре. У гьемчун бирмундени э и книг, ки хэлгь иму эн де бирорлуье хэлгьгьо, умогьгьой эн Догьистуре хуно жофокеш, гьуьнорменд бири, эри азади, эз зир муьрс эн девлетмендгьо, эн хунхуре падшогьети эри хилос бире, э товуше рэхь эн буьзуьрге сервор хэлгьгьо — Ленин эри рафде э жофокеше хэлгьгьой Догьистуревоз зеки э мердъети, номуслуьи ве жобердиревоз женг, гьовхо берди гуфдире.

Михаил Дадашев.

**Хьизгъил
Авшалумов**

КУК ТУДИЛ

ПОВЕСТЬ

**ДАГЕСТАНСКОЕ КНИЖНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
МАХАЧКАЛА 1974**

ЕКИМУЪН БЭХШ

Лап раче гуьлуйшонлуйе мэгь эн васал бу — май. Чор киной эн дигь Нуьгдире (Мюшгуьре) ведабурабируьтгьо богьгьо э гуьлевоз вераисдебируьт. Эз чуьшмей васали гуьл кенде доргьо эдембируьт тов-тов доре. Гуйге э шоре межлуьс серхош бире ошуггьоре хуно э хьэвесевоз эдембируьт хунде мэгIнигьошуре дуьлшоре буьлбуьлгьо.

Песини рузгьо гьово бу эн герми гьэминоне хуно. Зимигьо сер гуьрдуьт зури-зури эри вероморе, вишегьо велг ведешендуьт, доргьо э богьгьо е рач гуьл кендуьт. Хушбуй эн гуьлгьо не тозе савзегьо пур бу эвир. Оммо имбуруз бирден гьово бисдо серин, хиник. Руй асмуре эз эхир те эхир дегуьрдуьт булутгьо. Угьо вомунде дуразе кервугьоре хуно дуь э песой еки эдембируьт зере ги-рошде.

Эз гьэд дигь е доне сесиш нисе оморембу исэгIэт. Э тенге бурмее кучелегьой эн дигь е доне одоми веде небу. Эз чапарлуйе хьэетгьо, сара хунелегьой эн гилови е доне сес нисе ведироморембу. Гьеме мердгьо, келете гIэилгьо, омбардеки зен-зорей эн дигь гьейсэгIэт коргьой чулире эри сохде бирвът: бисду кошде, э зимигьо ологъ сохде. Сеггьо те сегиндеш е хьов-хьов нисе сохдембируьт, э зир чапаргьо, э ён куьгьне тоегьой эн гиевгьо дегешде э хифлет рафдебируьт.

Сессуьз-свьмуьгсуьз бу э мейдуш, эжеки э хэвлете вэгIдогьо енебуге рузгIой мигIидгьо кура бирембируьт мердгьой эн дигь эри меслэхьэт сохде дуь е екиревоз, гоф гьфдире, гоф шиновусле, тозе хэбергьо дануьсде. Э гьфдирей эн мюшгуьригьоревоз: «Одоми э рузию е тозе гоф, е тозе хэбер нешиновусдге — е кар мибу, е кур». Дие эже мишинову одоми тозе гоф, тозе хэбер э мейду нешиновусде бэгъэй? Меселен, кире гов суьрг енебуге хэр шиллогъ зериге, гуселей эн ки шев э чулгьо мунде

э лэгIэй эн гуьрггьо офдориге, зен энки шоре зани зериге енебуге дуьл зен эн коми косибе Дедей — Ол бердиге, гене чуй тозе налуг ведиромориге бологь э сер хэлгь...

Имбуруз энжэгъ дуь мерд мяшгуьри нуьшдебируьт э мейду э сер соку, эдембируьт дуь э екиревоз гофгьо сохде. Еки энугьо бу е жонлуье денуьшде одоми, сиегье рушгьо, бонгъузе вини, дуьруьжде сиегье чумгьо. Э пойгьой эну сиегье чекмегьой эн мэхьси вобу, э сер ю зерде килэхь бухореи, э кишд ю — гъэиш салланме э хэнжел нуьгъреиревоэ. Эз нуьшдемун эну, дениширемун эну у е текебура, уьткеме, огъур-домога одомире хуно нушу дорембу. У мерд бу ковхой эн Мяшгуьр — Гъомуил.

Э ён эну э сер эн бирэхьне хори нуьшдебу е лэгъэре келе мерд, кутэхьэ сипре рушгьо. Герден эну назук бу, гъуьж диromore. У пой бирэхьне бу. Э тен эну эн де мяшгуьригъоре хуно шеи не шовол сигези вебу. У шеи не шовол сигези гъеми партал эн кори, гъеми партал эн мигIиди эну бу. Унегуьре, эхьисобовоз, шеи не шовол эну лап куьгьне, чуьлки не пелуь-пелуь бируьт. Келе мерд ингъэде лэгъэр бу, у гъэд биренге дендегьой эну эз зир шеи жомон бендгьой эн челеге хуно нушу дорембируьт.

Эз Гъомуил не келе мерд бэгъэй дие э дигь имбуруз мерд недебу. Ковхо дуразе гъэйлей хуьшдере кешире, е кем думутлуь поисд, гоф несохде, э хуьшде домундере хуно, гъош-гъобогълуь.

— Воруш миёмоге гъейсэгIэт чуй хуб мибисдо. Дуимуьн мегъ эн васали, оммо воруш нисд,— мугу ковхо е ох вокошире, чум ю э булутгьо дери.

Келе мерд сере тик негуьрде, эз зир чум дениши э ковхо.

«эгенер воруш оморени мибсдоге энжэгъ эри мэхьсуьлгьойту — у гич ниесде оmore, миёсде сухде гъеме мэхьсуьлгьойтуь, пуч бире» — э гъэгъревоз э дуьл хуьшде мугу келе мерд. Песде сере тик гуьрде, денишире э Гъомуил, мугу:

— Худо келеи... Воруш миёв э шори-никиревоз. Туь ние дире: гьово вечири мунди, булутгьо тоёгьой гиёве хуно дечирет сер-сереки? Дуьл туьре могьбул месох.

Гьомуил э лой келе мерд неденишире, эз зир чум гьэргьри-гьэргьри дениши э лой энуг. «Гьм, дуьл туьре могьбул месох... эритуь чуьи, туьре коргьой гуьгьоре хуно не дури, не кефе, гловдоли, гичиш нисди. Мэхьсуьлгьо, онгурбогьгьойме сухде пуч бисдорутге ишму неки дуьлсухуни нисохит, шориш мибошит. Гуйге ме ишмуре, гиснегьо-гедегьоре нисе шинохденуьм, нисе дануьсденуьм. Эз руй эриме гьечи менэхьэфи сохденит, оммо эз дуьл мере э чум дире нисе хосденит, э мол-девлет ме бэхили сохденит...» — э дуьл хуьшде мугу ковхо. Оммо уш э келе мерд денишире, э дуьл хуьшде деригьо гофгьоре пэхьни сохде, мугу эзу:

— Мегу гьечу, жон Шелбет. Ини пориш гье и вэглдоигьо гьоворе булут шиширебу, рузгьо дегуьрдебируьт, оммо булутгьо э сер рэхь верие кервугьоре хуно зеруьт гирошдуьт э лой хээери, е доне дугьлей воружиш э хоритигьи небисдо.— Песде е кем гоф хуьшдере поюнде, ковхо гьэргьри-бирази бирере хуно гуфди: — Имисал чуиге екиш эхи гудил ние бире.¹ Е гьер мерд лап э кор хуьшде мухшули, енебуге э дигь исэглэт екиш гисне-тешне неде-ри. Ме хуьшдениме гьейсэглэт е тас глов мишендуьм э сер эн гудил.

Е ним сэглэтиш негирошд ковхо не келе мерд и гофгьоре э гуфдиреки, геебо бирден эз гьирогь дигь, эз та-

¹ Пушоте неки э Мюшгуьр ве гьемчун э де дигьойге э минжи эн васал, эгенер эз гьово воруш ниомге е одомире гудил сохде э мэглиниревоз э дигь гердундембируьт. У одомире э шохгьой доревоз бесде, э кучегьой дигь гердундембируьт, еки эз елой энугуьрде-гуьрде. Э сер эн гудил э совучегьо, тасгьоревоз глов шендемируьт: «худо воруш до, худо воруш до» — гуфдире-гуфдире. Э туморей эн гудил глорд, нун, пени, хое денорембируьт. Гудил бирембу лап ко-сиге — глониэ одоми, енебуге жем-жогьил эри хьэзишу. (Автор)

раф эн богъгъо, вишегъо шоре сесгъо — хъэройгъой эн гІэилгъо оморут:

— Гье-е-е-й! Гудил эдее оморел! Гудил эдее оморел..

Э дигъ, комики елэгІэзойге гъогъ — сесуьзе хуно бу, э хифлет рафде одомире хуно, гье у сэгІэт шоре жевгъ офдоерере хуно бисдо. Эз гьер куьнж, эз гьер далда, эз гьер хъэът гІэил, сер бирэхънегъо, пой бирэхънегъо, шори-хэнде сохде-сохде видовусде ведироморут э кучегъо, рафдуьт э пушорэхъуй эн гудил. Эз хунегъо зури-зури совучегъо, пура тасгъой гІов э дес дери ведироморут э хуне домунде, э кор чули неведарафде келе зенгъо, бордоре зенгъо, денишире чуме-рэхъ эн гудил. Жевгъ, сесгъой эн гІов-гІэил эн дигъе шиновусде, э иловле чумечару сохде-сохде эз хъэътгъо ведироморут сеггъо, комигъоки те исэгІэт э динжи олхоиниревоз хисиребируьт, лэгІэ-пара сохде-сохде. Бирден серсоне хуно бисдо эзи сесгъо-хъэройгъо керг-гъуьрти, паргъо, гъэнетгъой хуьш-дере лов сохде, гуйге э сер вечегъой эн у эдее шилоли гъов кенде оморел. У видовусдей эн гІэилгъоре диремунде келе-келе гъуд-гъуд сохде-сохде вирхд э вечегъой хуьш-деревоз пэхъни бисдо э зир эн куьгъне чапар.

Гудил евош-евош эдембу куьнд бире эз мейду, эжеки Гъомуил не келе мерд Шелбет нуьшдебируьт. Гудил эз сер те ве пой э велглуье шохгъой деревоз бесдебирут. У эз гІэрей эн шохгъо веде небу. Эз дурине эри одом-гъечи оморембу, гуйге гудил хуьшдению нэгІ, келе богъ-луй беш эдее оморел.

Эз е шох эн гудил гуьрде эдембу оморел э урево-е лап лэгъэре, ранг сифет ю зерди зерел сиздегъ-чордегъ сале гІэил. Э сер эн у е муй рафде килэхъ гусбенди вебу, э тен ю дуразе шей сигези. Э душ эн у е дураза туморел-дебу. Кукле, сесгъою е кем гуьрде, эдембу «МэгІни гудиле» хунде. У келмей мэгІнире хунде мунде, э иловлей гудил кура бире гІэиллегъо гье у сэгІэт эз песой эн у э шори — хэндеровоз келе-келе хъэрой сохдере хуно му-гуфдируьт:

— Гьо! Гьо!!

— Гудил, гудил омори! — келе-келе, э мугъумевоз мухунд кукле.

ГІэиллегьо, иловлей гудиле ведабурабируйтгьо, гье у туьтем э шоре сесгьоревоз мугуфдируйт:

— Гьо! Гьо!

— Гудил, гудил омори!

— Гьо! Гьо!

— Бэхш гудиле дит гьери!

— Гьо! Гьо!

— Эз худо гердо воруш!

— Гьо! Гьо!

— Екиш мегердо нэхуш!

— Гьо! Гьо!

— Мэхьсуьлгьойму бул гердо!

— Гьо! Гьо!

— Гьэдо-боло дур гердо!

— Гьо! Гьо!

Э пушой эн гьер хьэът гудил поисдембу. Кукле, гудиле э дигь гердундембугьо, хундембу и мэгІнире, гІэиллегьо э песой энугуфдируйт гье гьэчу: «гьо! гьо!». Жогьиле зенгьо э хэнде-зарифетевоз, огьиле зенгьо эз худо лово хосдере хуно: «худо воруш до! Худо воруш до!» гуфдире, тигьи сохдембируйт э сер эн гудил пура совучегьо, тасгьой хинике гІов эн билогъэ. Песде угьо э дураза туморей эн кукле, гудиле гердундембугьо, хое, гІорд, пени енебуге нун мидонорут — бэхш эн гудиле.

Ковхо диремунде гудиле, гьош-гьобогълуье сифет энугье у сэгІэт очмиш бисдо, у гІэиле хуно шори сохд. У весдо эз дес эн е бордоре жогьиле зен тас эн гІове, лове э хэнде веберде, поисд гузет сохд те гудил эз ю куьнд бире. Оммо гудил эки энугуморе расиренки, у гьетте дирекуклере эз шох гуьрде гудиле э кучегьой дигь гердундембугьоре, сиегье чердее сифет эн ковхо гене гьош — гьобогълуь бисдо, у гье усэгІэт дуьлхуьрд, биразире хуно бисдо. Веди буки э у гудил бирогоре одоми вохурдеи

эз дуьли энү небу. Бэгъдевой е кем э хуьшде домунде, Гьомуил э гужевоз лове э хэнде веберде, куьнд бисдо эз гудил, шенд тас гIове э сер энү: «худо ворущ до! худо ворущ до!» — гуфдире. Песде ковхо десе э куьф ковре гьобой атласи хуьшде доноре, ведешенд е ниммонети нуьгъреире, доно э дес эн кукле. Гудил эз гIэрелугъ эн лигегьой шохгьо гьемере эдембу дире. Бирден шохгьо лерзирере хуно бисдорут, эз тара лигегьой энү чиггьой эн гIов шендере хуно бисдо. Гудил э бугъоз гуьрде сесевоз хьуьршлуь, э гъэгъревоз мугу эз Гьомуил:

— Ковхо! У ним монет туь пушой энү бедигьо-зумгьо, туь э ме венорейгьоре, нигуьруь. Ме гъэле зиндеуьм. Мивиним гьери эхир-эхиринде дедей эн ки мигируьсуьге! — Гудил песде эз кукле мугу: — Ше пул энуре, хэлефме, не уш, не пул энущ!

Кукле е кем э хуьшде домунде, шенд э хори ним монет ковхо доревугьоре. Песде у сере гъуз гуьрде, евош-евош рафд э гудиловоз э зофруй эн дигь. Кукле дие хъэрой несохд э кучегьо: «Гудил, гудил омори! Бэхш тудиле дит гьери!...» Десдей гIэиллегьой дигь диренге, ки кукле дие ние хунде, гудил э пушогьой хъэьтгьо нисе поисде, томоше верасд эришу, хъэьфбери, могъбули кеширере хуно песово вогошдуьт, рафдуьт э песой возигьошу.

Гудил не кукле гьеле э хунешу оморе нерасиребируьт, комики бу э гъирогъ эн дигь, гуйге догъ вечаруьсдере хуно эз гьово келе сес эн гром-гром омо, биренгъинегьо пес-песоеки жесдуьт, гуйге пара сохде асмуре э ченд жиге. Эз песой эн гром нен биренгъине гье у сэгIэт сайлово хуно ворущ омо. Шэхдегьой эн ворущ шуршур расируьт э туз гуьрде хори.

— Сосун, зубош веке, хэлефме и шохгьоре эз тен ме,— э бугъоз гуьрде лерзире сесевоз гуфди гудил эз гIэил.

Сосун зур-зур, туморере дуз сохде, сер гуьрд шохгьоре эри векенде. Е ченд минут гирошде бэгъдо тара шохгьо, э хокевоз билесумол бире, э хори шендебируьт.

Имугьой эз гьово гьейсэҕлэт сайловиш оморембуге, сифет, буй-балай эн гудиле хуб дире бирембу. У е гьуьндуре, лэгъэре одоми бу, гьечи эз ҕуьмуьр е чуьл сала. Хиегьой энү эз легъэри ведироморембу, синей ю, гьутинегьой ю дарафдебируьт. Рушгьой энү кутэхь бу, сейрек бу, е кем сипи бирембу. Эз ҕлэрей пара-парае шеи жомои энү коври зере, бенек доре пуст жендек энү веде бу. Гудил эдембу лерзире эз хиники, дендугьой энү дэгъ-дэгъэй есийво хуно дуь э сер еки нисе расирембируьт. Бирден гудил шэгъэ хурдере хуно бисдо, у эдембу эз пой офдоре, оммо гье усэҕлэт дес хуьшдере воно э сер лэгъэре душ эн кук хуьше, не офдону гуфдире.

— Бебе! Туьре хьол нисди?! Ме эз туь негуфдируьм туьре герек небу гудил эри бире,— э могъбули ве дуьл-песоиревоз гуфди кукле.

Гудил сере деш зофруво фушенде, гоф несохд.

Бебе не кук, гьемешу тар эз ворущ, дуь екире сэхд гуьрде-гуьрде евош-евош пой вегуьрде, оморут э хунешу. Э асму гье эдембу сесгьой гром-гром оmore. Биренгьинегьо, гуйге тиркомугьой ҕлэтошире хуно эдембируьт жесде э песой энугьо, гуйге воисдембуге угьоре зенуьт сухунут бебе не писере э више хуьшг бире, гьобугъ шенде доргьоре хуно.

Мерд э кумеки кук хуьшдеревоз гьетте э хуне диromore, мугу эзу:

— Сосун, зубош, хэлефме, жигегьоймере деше!

Хуней энугьо хунегьой эн гьеме мяшгуьригьоре хуно эн гилови бу. Э минжи бун эн хуне е чуькле сула добу. Э хуне пенжере недебу. Э буру офдое рузиш гьисдики э хуне торик бирембу. Гуйге у хуне небу, мугьоре бу. Э е куьнж эн хуне э жигей кинле дуь келе сиегье, дуре гуьрде сенгъгьо бируьт. Э жигей эн тов дурей эн ҕлэтош эн кинле э сулай бун эн хуне ведерафдембу. Гейсэҕлэт, кейки э куче эдембу ворущ оmore, э сер эн бу вебугьо сула, э тешд эн тэхтеиревоз сэхд бу. Унегуьре эз ҕлэтош э кинле сухдембугьо исэҕлэт хуне дуре пур бу, чумгьоре

сухундембу. Эри эз дуре нетасире гІэре-бир дере вокур-де, рэхьо гышдембируйт.

Сосун тер-тэгІди гье у сэгІэт вегуьрд туморере эз душ хуьшде, но э хори. Песде куьнд омо эз догъле, ве-гуьрд эзунжо чоргъэди сохде куьгъне паласе, пелуь-пелуье пусти гусбендире не жундуре луьхьуьфе, буй эрэгъ, эн сир нен пени оморембугьоре. Суьфде паласе э хори дешенде, э сер энэ э жигей хьэлов дешенд луьхьуьфе, дегердунд бебешуре, дегуьрд пустире э кул ю.

Э ён кинле, э сер бирэхъне хори гилови, занилегьой хуьшдере гъэл гуьрде нуьшдебу е чуькле духделе шеш—хьофд сала. Муйгьой энэ гьир-гьир, петли-питов, эз зуревоз шуне незере бу. Сифетлей духделе лэгъэр бу. Э е гьутиней энэ е сиегье хол вебу. Келе чумгьой энэ сиегье шевере хуно бируйт. Духделе гуйге эзи. гъэйгьусуьзе одомигьоре хуно нуьшдебу эри хуьшде, гьич э е кориш фикир недоре. Оммо кукле нушде э ён хьэлов бебешу, комики э зир пусти, гьуьж дироморе, эдембу лерзире, сере дуллу гуьрдебу. Дуьл энэ эдембу сэгІэр хурде. Сер ебо тасире суьврей бебешуре шиновусде, у сере тик гуьрде э дуьлпесои ве дуьледердиревоз дениширембу э лой бебешу. У вэхди э ён энэ оморембу, чуьтам пирор поизи дедей энугьо е ченд орине э хьэлов нечогъ бире дегешде бэгъдо муьрдебуге.

Гье и вэхди киниге дере асдалай вокурд. Э хуне ди-ромо е лап сара денуьшдее одоми, чуькле ковре чумгьо, кутэхъэ зерде рушгьо. Э расди десэнэ е чуькле бесде ей-лугъ дебу. Эз килэхъ, рушгьо ве парталгьой энэ эдембу риз-риз гІов рихде. У бу гьеми човуш эн ковхо, гьеми доллар, гьеми жерэхъ э Мюшгуьр. Нум энэ бу Илогьу.

Мюшгуьригьо уре нисе хосдембируйт, э у эз зир чум дениширембируйт. Оммо Илогьусуьз угьо гІэмел нисе оморембируйт. Себеп эн гьер гІэзоре мюшгуьригьо му-гуфдируйт: садан-гъэлифо дегмиш бири э нечогъ. Садан—гъэлифоре эз беден нечогъ эри ведешенде угьо огол зерембируйт Илогьуре. Илогьу ким вэгІдо те одо-

мигьой эн нечоґъ уре огол зере, ю хуьшдению вэхуьшде оморембу э карасдигьой хуьшдеревоз э кин энү, уре э терсбин вегуьрдеиревоз, эз раґ гьул ю хун вегирдеиревоз эри хуб сохде. Эгенер нечоґъ хуб мибисдоге, мугуфдируьт: «Илогьу хуб сохди». Эгенер нечоґъ мимуьрдге, мугуфдируьт: «уре худо гґэжел дори, Гґэзроил нешумой энуре берди». Э сер Илогьу тэхсир нисе вомундембу.

Илогьу гьэтте дироморе дениши э иловлей эн хуне, э лоле хуно нуьшдебируьтгьо гґэилгьо. Песде у куьнд омо эз хьэлов эн нечоґъ.

Э сугьразани гьуз бире э ён энү, жерэхь эз е бел пусди гуьрде вокоши руй эн нечоґъэ, дениши э тигьэтевоз э сифет ю.

— Эле, туь эз расдиш нечоґъ бирей, Ишмоґил? Чутьтами хьол туь?—дуьлсухуни сохдере хуно пуьрси Илогьу.

— Усоли, лап усо-о-оли,—э бугьоз гуьрде сес хуьшдеревоз ноле кешире одомире хуно жугьоб до нечоґъ.

Илогьу вено кеф дес хуьшдере э пушони эн нечоґъ, виники э пушони энү гґэтош вери, гье усгґэт вегирд дес хуьшдере.

— Гьэьгьу нибу, гьич фикир мекеш, хуьшдере дуьлди, худоре шуькуьр хуб мибоши мэхизи э сер гґэилгьой-туь.— мугу Илогьу, нечоґъэ эри дуьл доре. Песде гене мугу: — Ме дануьсдеш недануьсдем туь нечоґъ бире дегешдей гуфдире. Ме гьейсгґэт эдее эз дигь Молла-халил эз ки нечоґъ оморенуьм. Эз ён хунейтуь э giroшдеки, мугум э дуьлме: дарам э косибе Ишмоґил сер кешуьм. Гуйге худо овурд дешенд э дуьлме и коре. Гьэ-гьыгьэт нешдериш э меревози.

Нечоґъ гене е дуразе ноле кеши эз сгґэр жун хуьшде.

Эз хуне эдембу шиновусде оморе, чутьтам э буру воуш шэхдере хуно расирениге э дер, эз дурине оморениге сесгьой гром-гром.

Илогьу но беседе ейлугь хуьшдере э хори, эз тари парталгьой хуьшде, гьуьже хуно дироморе, душгьоре вешенде, десгьоре совусд дуь э еки.

— Гыич фикир мекеш,— мугу у гене эз нечогъ.— Дес ме суки. Мегируым гьейсэглэт эз туь хун, э сер туь хое черх мидуым, е ченд рузиге бэгъдо хуб мибоши мэхи-зи,— шори сохдере хуно хэнде-хэнде гуфди Илогъу, чуькле тиге дендулегъой хуьшдере бирмунде.— Согъигъо гердо, гъэгъмере миди хуб бире вэхуьшденге.

Жерэхъ гыишд Сосуне овурде ленгери эн муьсире. Песде у Ишмогиле вэхизунде нишунд э сер эн хьэлов. Эз гьул эн Ишмогил гуьрде, у вокоши гьул шеи энуре, песде сер гирд сэхд рагъгой гьул энуре эри совусде, те угъо хун пур небошут. У вэхди у логоне норе э пушой хуьшде, э тегънимиревоз лов сохд бесде ейлугъэ, вегуьрд эзунжо тиге нештере. Э чепи десевоз бирэхъне гьул эн нечогъэ сэхд гирде, э расди десевоз тиге буз эн нешдере вогъунд э гьул энугу. Гьул эн нечогъ гье усэглэт лерзирере хуно бисдо. Эз пара бире раг энугу жиге зе ведиромо хун. Хун ебо сиегъе чиртике хуно раси э бирэхъне дивор гилови. Песде жерэхъ гье у сэглэт гьул энуре зофруво гирде, гыишд хун гьул энуре тигъи бире э логон.

Э логон шур-шур е хэйли хун тигъи бисдо. Оммо Илогъу дес Ишмогиле эз дес хуьшде нисе ведешенденбу. Ишмогил сер гирденге эри битоби сохде, Илогъу э у шефд, э серкуширевоз дениширембу. У вэхди у гьул энуре деш сэхд гирде э дес хуьшде, мугуфди:

— Туь, дуьргердо, глэил нисди, тоб ди екемигеш!

Бирден ишмогил гьолоке хуно бисдо, сер ю э сер си-ней ю дуллу бисдо, у эз хуьшде рафд. Сосун гье усэглэт эз терс божэхъ дешенд, э иловлей бебешу черх хурде, чуьк-чуьк сохде. Сес эн Сосуне шинире духделеш хьэле-жигере хуно бисдо. У эз жигей хуьшде вэхуьшде, зани-легъой хуьшдере э муьшдевоз куфде, э суьсд-гьолок бире бебешу денишире, хьэрой сохд:

— Ой бебелейме! Ой бебелейме!..

Илогъуш серсуьфде терсирере хуно бисдо. Песде гъэгъри-гъоси бирере хуно, э лой зар дешенде глэилгъо денишире, мугу:

— Бессит, негъогъ хьэрой-шивен медешенит! Бебеш-муре гъичиш нибу. У гъейсэгIэт э хуьшде мидиров.— Песде э лой эн Сосун денишире хуни-хунире хуно, мугу: — У духделеи, чуькклелен, эхи туь мерди, э сертуь килэхь вери, туьре гIэйб нисе оморе гъечи хьэрой сохдени?

Нечогъэ гене э жигей ю дегердундуьт. Э сер жиге бурра раг энугу туз гуьрде лулей пеленге веноре, бесд гъул энуре. Песде Илогъу эз куьф хуьшде е хое ведешенде, черх до э сер эн ночогъ, чуьиге фугъунде э зир зугъун хуьшде. Э Сосун доре у хоере, мугу эзу:

— Бура, гIэйлме, э више, оф е гъонгъуше доре, зе хуьрд сох э у дор и хоере. Э хое нешумо дери. Бигъил и нешумо гъурбу бу эри бебешму.

Гуфдире и гофе, Илогъу зур-зур бесде ейлугъэ, ведерафд эз хуне.

НИЕТГЪО

Э е келе чолгъу зере мерж говгъой нэхир эдембируьт гиёв хурде. Чуьшме е рач эдембу товуш доре. Нэхирчи ИшмогIил, чомохэ э дес гуьрде, чунере э сер дес веноре, э гъирогъ ковре асму, э зеверсер эн велглуье доргъо денишире эдембу эри хуьшде ниётгъо — хэёлгъо сохде.

У гъейсэгIэт эз зиндегуни хуьшде гуйге омбар рази бу. Гъич гъеле зиндегуни эри энугу гъечи ширин, олхогъин небу те гъэйсэгIэтинере хуно. Унегуьре у эдембу эри хуьшде ниетгъо-хэёлгъо сохде, ловгъой энугу е кем э шоре хэнде вебируьт.

Ини, худо веровуно, эдее бире у вэхд, кейки эхириш и чомох эн нэхирчиетире мишенуь эз дес хуьшде, мибу сэхьиб эн е чуькле хори. Чуьклеш бисдоге гъэйгъу нисди, гъэрез у хори энугуни. Кире хори гъисдиге у гисне, нунсуьз нимуну. Уре хори бисдоге уш э гIэрей эни одо-

мигъо е одомини, э екиш муъди, михътож нибу, гоф-сер-куши эн екиреш нивегируъ, э корию, зиндегунию мешет бирогор, гилеи, гъэргъуъш сохдегор кес нибу.

ИшмогІил ю омбаре салгъо нэхирчи бугеш, сенигІэт эн нэхирчиетире э чум дире нисе хосдембу. У визор-гизор бу эзу пише, эзу сенигІэт. Эз гІэилиревоз у шиновусдебу, дануъсдембу, ки, нэхирчи кор сохдеи — элчэгъини, хуърдире хунои. Нум «нэхирчиш» — усоле лэгъэме хунои. Хуъшдени эн нэхирчигъош, гъэгр ишу вэхуъшденге, е нэхъсе моле э чомаховоз э зеренки кимвэгІдо нифри — нэгІлети мисохд неки у нединже, нэхъсе мол-гъэре, оммо гъемчун у одомиреш, комики и сенигІэте омбар сохдигъо.

Э Мюшгуър нэхирчиети сохдембируът е чулохе — шуъкестее одоми, енебуге лап косибе гІэние одоми. Мюшгуъригъо екиш, лап косибе одомишуш е духдер хуъшдере, енебуге хэгъер хуъшдере э нэхирчи доре хъз нисе оморембу, гуйге нэхирчи эри энугъо мерд — одоми нисдиге, э сер энү килэхъ невериге, номус ю э хори зере омориге. Килэхъэ, э гуфдирей эн мюшгуъригъоревоз одоми венорени эри герми-хиники нэгІ, эри номус. Гъисди мюшгуъригъо унгъэде зарифат — мэхсере хъз оморенуътгъо одомигъош небируътгеш, оммо угъоре хъз оморембу э межлуъсгъо, гІэруъсигъо хунде ижире мэхсерее мэгІнире:

— Жон, духдерме, жун духдерме,

Дуъм туъре ме э севдегер?!

— Воро-воро, жунме, бебе,

Э севдегер мере меди,

Эзу мере дусд — ёр нибу,

Э хэёл пул — девлет мибу.

— Жон, духдерме, жун духдерме,

Дуъм туъре ме э нэхирчи?!

— Воро-воро, жунме, бебе,

Э нэхирчи мере меди

Мурав себэхь эз зу-сери,
Шев могорду гIоси-диври,
Гоф мисоху э хьуършевоз,
Мукую мере э чомохэвоз...

Белки эз пише-сенигIэт эн нэхирчи мюшгуъригьоре хьэз нисе оморембу, чуьнки гьемей энугьо ранжбере одомигьо бируът. Эри холисе мерд, жонлуье одоми, жофокеше ранжбер угьо лоигълуь хьисоб сохдембируът энжэгъ кор чули, кор ранжберире: хори кутон зере, зими, хир кошде, дурунде, бисду, богъ кошде веровунде. Енебуге белки угьо сенигIэт эн нэхирчире элчэгъ — усол хьисоб сохдембируът чуьнки кире э нэхир е гов, е жингов дебуге, нэхирчире эри энугьэгъ дорембуге э сер энусике сохдембу, э нэхирчи гоф зерембу. Гуйге буържэн нэхирчини гоф — серкуши эн гьер одомире эри вегирде, э руй екиш гоф не овурде, эри гьеме хуб — менэхьэф бире нуькер-гедере хуно. Кимигьо нэхирчире нифри-офри мисохдуът, гуйге нэхирчи хисири-домунди, э вэхдию нэхире эз дигъ неведеберди, унегуъре гуселегьо э говду эдете пара биренуът эз мэгI зере... Кимигьойге охмури зере э нэхирчи, мугуфдируът: «беге ире залум э зир сине дешенди гьечи зу-сери ведебердени у нэхире э чул, зен-зоре говгьоре шир дуьшире ние верасде гье э и зури». Эн е парагьо гов ю шир кем мидоге эз нэхирчи жусдембируът и гIэйбе, гьечуь дануьсдембируът нэхирчи э чул, э пэхьники дуьширени шир гов энугьоре эри хуьшде. Кими мюшгуъригьо, эз комики зен э зениюш нисе терсиренигьо эй хьэз хьэлово мибисдо э нэхирчи, ю хуьшдениюш ние дануьсде эйчуьниге.

Унегуъре ИшмогIил гьемише эри хуьшде ниет сохдембу гьоргой гири и пишей эн нэхирчире эри шенде, сэхьиб эн е кем хори бире, эз серкушигьо, охмуригьой эн е пара бедхьисобе, ишорогIое одомигьой дигъ эри хилос бире. Имогьойле у ниетгьой энугуйге э кумеки худоревоз эдете э жиге оморенуът. Имогьой е сали э уревоз

э нэхир де одомиге нэгI, кук энү Сосун нэхирчиети сох-де. Э дуьимуьн нэхирчи расирембугьо гъэгъ имогьой, худоре шуькуьр, э кес нэгI, э кук энү расире. Е бэхш гендуьме, э угьо бебе-писер расиренуьтгьоре эз жэгIмет, у мигьилуь эри хуьшде, эри кифлет, угьонигере микешуь э есиёв, гIорде миберуь э шегьер мифуруху э пулевоз. Гьечи бэгъдовой дуь-се сал уре, худоре шуькуьр, е гъедер пул мибу. Э у пулевоз эри хуьшде мосдону е нуьгъдегъ гьопо хори эри зими бусду кошде.

ИшмогIил гьейсэгIэт эри хуьшде еровурд сохдембу чуьтам у восдоре хори хуьшдере хиш-кутон зерениге, э сер эн гьугъэр гешде э десевоз тум шендениге, чуьтам зими вероморе, суьмбуьлгьой энү пур биренуьтге, пезде чуьтам у дурунде дерзгьоре э гIэребе тое зере, э сер гIэребе. вери э дигъ дироморениге...

ИшмогIил э и жире фикиргьо мухшул гьисди, уре гуйге гьич хэбериш небисдоге, чуьтам гьово шохьонгум бисдоге. Чуьшме пушой гъэргъ бире бу э гъирогъ эн асму э песой эн више. У бирден эз ширине хов хэбер бире одомире хуно, сере тик гуьрде, дениши э иловле, кук хуьшдере чуме-чару сохде. Сосун гье и вэхди эдембу э дуразе чомохэвоз дуь жингове, э еки вепичире, дуь екире суьрге-суьрг сохдембириуьтгьоре зере, угьоре эз еки жейле сохде.

— Сосун! — мугу келе-келе ИшмогIил эз кук хуьшде.— Кура сох, хэлефме, молгьоре, руз дие шохьонгуми, берим нэхире э дигъ!

Е ченд минут giroшде бэгъдо нэхире э пушо дешенде ИшмогIил не Сосун эдембу берде уре э дигъ. Шуьгъэм эн говгьо эз согъ руз э чул гиёв хурде, гуйге вемасире-бириуьт, эз пура пуштугьой эн кими говгьо э рэхъ рафдеки эдембу дугъ-дугъ шир рихде. Говгьо, гомишгьо дуь екире кимвэгIдо гьуьл додоре-додоре, сере шувунде-шувунде, булуте хуно туз вэхизунде э сер эн рэхъ эз ён зерд бире зимигьо, дурунде савзелуье мержгьо, тохлуье бисдугьо зури-зури эдембириуьт рафде э дигъ.

Э ён эн мейду зенгьо шохгьо э дес дери поисдебируйт, нэхире гузет сохде. Э ён дигь оmore расиренки, эз лой эн богъгьо, иловлей эн дигье ведабуррабируйтгьо, сесгьой эн мэгI зерен эн говгьо оморут. Гьетте нэхир э дигь диromore, говгьо, гомишгьо тере-тэгIди, шуьгъэмгьо, пушдугьошу лой хурде-хурде, мэгI зере-зере рафдуьт э хьэётгьой сэхьибгьошу, э ки говдугьо, гуселегьошу.

Нэхире гьетте рэхьо доре, ИшмогIил не кук ю оморут э хуне. Эз герми офдои тэхдере хуно сэхд биреbugьо тирохошуре, э тузевоз биетмиш бире питовигьоре эз пой векенде, угьо дес-пой хуьшдере шушде, воисдембируйт нуьшуьт чишуре эри хурде. Чуькле духделей эн нэхирчи, Пери, гьеле э хьэёт бу эдембу тэхьно эрилей хуьшде возилегьо сохде. Э жирей эн кими зенгьой Мюшгуьр у дес куфде, зани зере, э зугьун энугьо сохде, эдембу гуфдире: «Ки у говмере чум зериге суьпуьл ю жэгъ зено!.. Ки э ме бэхили сохдениге, уре вином, гьич эз дендунедерд хилос мегердо!..»

Э и возигьой хуьшде мухшул гьисди, духделе невини, кей диromoge э хьэёт ишу е сер-тен темиз вокурде кукле, сиегье чумгьо, гиргине сифет, кутэхьэ вини. Кукле эз гIуьмуьр мибисдо гьечи е дегь сала. Уре воисдембу кешуь дарав э хуней эн нэхирчи, оммо гофгьой духделере э вози сохдеки шиновусденки поисд лов хэнде эри томоше сохде. Духделе гьетте куклере дире, гоф не сохде поисд. Уре гIэйб оmore, сере гьуз гуьрд, э бирэхьне чуьлкие поевоз сер гуьрд э хори эри ризле кешире. Кукле эзу чум невегуьрде, бирден келе-келе хэндуйсд.

— Бебейме муно, туь гьечи чек зерени, нифри сохдени келе зен Эвшэгъэ хуно,— шори сохде, мэхьтели мундере хуно гуфди кукле.— У гьеме себэхь верафдени э сер бун хуне, чек зерени, зани куфдени, э гьемей мэхьэле гьечи нифри сохде, хьэрой сохдени, одоми кар мибу.

— Эйчуь у нифри сохде? — сере тик негуьрде, пуьрси духделе.

— У нифри сохдени, чуьнки шев кините эз бун энухуьшге домбулгьо, гъэйсигьой энуре дуьздире берде,— жугьоб до гIэилле.— Белки екиш нисе берде, у гьечи эри хьэз гуфдире, нэгьогъ кесе нифри сохде. Ме гуом э туь, гьич е гилеш эз сер бун энугьоб хуьшге домбулгьо, гъэйсигьой энугьоре небердем.

— Дие эйчуь нифри сохде у? — евошлей, гене э кукле неденишире, пуьрси духделей нэхирчи Пери.

Кукле е кем э хуьшде домунд, песде мугу:

— Дануьсдени чуьниге? Эвшэгъ э хьисобовоз...

Бирден кукле гоф хуьшдере нимелит гьишде, э ёр ю чуьиге оморере хуно поисд, лове э суьпле хэнде веберд, дуразе мижегьой чумгьой хуьшдере куфде-куфде, мугу:

— Эле, ме фурмуш сохдем... Мере фирсори эри гуфдире...— кукле е кем поисд, песде э Пери денишире, мугу: — Дануьсдени чуьиге? Бура э бебешму гу, бебейму гьейсэгIэт оголи уре э ки хуьшде! Бебейму — ковхой, нумме — Эсефи.

Духделе гьич гоф негуфди, гье у сэгIэт видовусд эз ки энэ э лой хунешу. Эсеф э бузпой поисде, мугу келекеле:

— Бие э мэхьэлейму возигьоб эри сохде!

Духделе те ебо э хуне дерафде, сес эн Эсефе шиновусдки, е дэгъдэгъэ поисд э лэгIэй эн дер, чаруьсд э лой эн кукле, мугу:

— Ме э куклегьоревоз вози нисе сохденуьм!..

И гофе гуфдиренге, духделе гье усэгIэт, мушле э лулей хуьшде зури-зури видовусде дерафденигьоре хуно видовусд дарафд э хуне.

Е паздегъ минутиш некеши, ИшмогIил нэхирчи поисдебу э ковхоревоз э пушой гьопуй хьэёт энэ. Гьомуил эдембу гуфдире эзу е гов энэ, комиреки у «Жейрон» огол зере, эз нэхир неомори.

— Эзи гьеме си говгьойме э нэхир деруьтгьо,— эдембу гуфдире ковхо э нэхирчи, дуьлпесо кешуьгьоб одомире хуно,— «Жейрон» эн ме лап хубе, шир омбар доренигьоб

гови. Эгенер говме офде неомогэ э гІэрейме нен туьни шолуми нибу,— гьелебуле гуьрдере хуно гуфди ковхо.

ИшмогІил э руй энугоф неовурд. Дуьл энугемин бу. Ужире коргьо омбар бирембу: кими говгьо, гомишгьо эз нэхир жейле бире э е далдее хубе гиёв гьисдигьо жиге пес мундембируьт эз нэхир. Шохьонгум нэхир оморенге е сэхьиб гов э нэхирчиревоз мирафд э чул, мигешдуйт миовурдуйт уре, енебуге э чул тэхьно мунде молгъэре торики биренге гьетте сес чогьолгьоре шиновусде енебуге эз гьерчуь бисдо терсире, ю эз сери хуьшде видовусде миомо э хуне. Унегуьре, нэхирчи чомохию э десию дерики гьич э Гьомуил гоф негуфдире рафд гов ковхоре эри гешде. Те торики шев у гешд гьеме чулгьоре, мержгьоре, э жеки имбуруз у нэхире бердебуге, гъэриш эн вишегьоре, гъэмишлугьгьоре, гІэрей гъубигьоре, оммо эз ежигеш у гов эн ковхоре неофд. Песде согь е орине ИшмогІил нэхире э кук хуьшде тапшуьрмиш сохде, ю гешдембу э гъэд чулгьо, вишегьо э песой эн вир бире гов эн ковхо, оммо уре гьич офде не данууьсд, гуйге ире хори фубердиге. Эз ченд дирегор, вохурдегор ИшмогІил пуьрсиребу диретге гьерки энугьо бисдо «Жейроне», оммо еки энугьош уре сирогь дорогор небисдо. Э гъэд эни е орине парталгьой эн нэхирчи эз вишегьо, чулгьоре гешде пара-пара бисдо, тирохгьою дурри, лап лэгъэр бисдо, не хурдей хуьшдере, не хисирей хуьшдере у недануьсд.

Имид эн ковхо бурра оморенге дие гов ю офд ниев гуфдире, у сер гуьрд нэхирчире э судевоз гьелебуле гуьрде, терс доре. Э хьэшдимуьн руз «Жейрон» вир биренге, неченик эн Уллусуйски участок э гъуншие дигь эн Гъуллер огол зе нэхирчире эри силис сохде, у дие эзунжо дуборе э дигь невогошд. Э дигь хэбер омоки нэхирчире дуьсдогь сохди дешенди э гъэземет гов эн ковхоре гуйге эй дуьздирен. Е ченд руз гирошде бэгъдо ИшмогІиле дуьсдогь сохденге, Гомуил ихдиёр недо Сосуне эри нэхир эн жэгІмет нэхирчи эри бире.

Ки дануьсде, гьеле ченгъэде мидомундге ИшмогIил э гъээмет эгенер вир бире гов эн ковхо «Жейрон» бирден эз некуми оmore э дигъ ниведиромоге. Гьемин суьфдеи рузгьой эн апрель бу. Руз эн мигIид бу. Мерд-мулей эн дигъ гьеме э дигъ дебу. Келе мердгьо чорзани зеренуьшдебируьт э сер савзеген э гъирогъ куьгьне хэрмонгьо э герме офдои. Е хэйли дур эзугьо жогьилгьой эн дигъ эдембируьт возире «Эй гьоволен бир гьово». ЗенгIэруьс эн дигъ гуьмге гуьрде э ён хьэётгьошу нуьшдебируьт, жогъунде симчке хурде, келе-келе гоф сохде дуь э екиревоз. Бирден гье и вэхди эз песой дигъ эз гIэрей богъгьо омо келе сес мэгI зерен эн гов. Песде эз кон хори ведироморере хуно э гъирогъ эн дигъ э ён хэрмонгьо веи бисдо «Жейрон». У эдембу видовусде-видовусде оmore, гуйге эз суруй гуьрггьо эдембу вирихде, сер хуьшдере хилос сохде. Гьетте э гъирогъ дигъ расире «Жейрон» поисд. У сере тик гуьрде дениши э иловле, гуйге эри боворини хуьшде: ёгъин у э унжо оmoreиге, эжеки гьечи тэгIди сохде-сохде видовусдембу. Песде келе-келе мэгI зерен видовусд э лой порогъ эн Гьомуил э пушой чум эн мэхьтел мунде одомигьо.

Гов эн ковхо офд оmoreи шор сохдуьт дигъбонигьой эн нэхирчире. Имугьой э куьнди е сал бу ИшмогIил э дуьстогъи дебу. И пушегьо э дигъ хэбер оmoreебу, ки нэхирчи э гъээмет лап кефсуьз бири. ГIэилгьой энуш эдембируьт келе хьижрони-гиснеи кешире. Угьо зигъисдембируьт э у лугъэ-параревоз, гъунши-мэхьэле дорембируьтгьоревоз. Имугьой гьеме дануьсд ки, э нэхирчи тэхсир невери, уре хьокимгьо бие эз гъээмет хилос сохут. Угьо эз нуминей эн жэгIмет эрзо нуьвуьсде бердуьт э ки эн лап келе хьоким э окружное начальство э дигъ Гьосум.

... Е гиле шохьонгум пушой шев бире, мюшгуьригьо, э мейду поисдегоргьо, миденуьшуьт мивинуьт э лошу е гьуьндуьре, лэгъэре, е кем кемерю буруне ведироморе одоми эдее куьнд бире.

— О-о-о! И кини ме диренуымгьо?! ГІэзизе гъунши-
ме, ИшмогІил! — э шориревоз келе-келе гуфди е денуыш-
дее сиегьо чердее мерд Рэхьмон гуфдиренигьо, зури-зу-
ри э пушой энү рафде.

Гьетте ИшмогІил эз дигьбонигьой хуышде куынд омор-
е, угьо ведабурурут иловлей энуре, сер гуьрдуьт эри
хош омори сохде, омбаракбу сохде у эз гъэземет хилос
бири гуфдире, дес энуре гуьрде:

— Хош оморей, ой ИшмогІил!

— Сад сал мунош э сер эн ГІэилгьойтуь!

— Худо дие э сертуь бедигьо, гезирогьо меёро!..

ИшмогІил омбар шор, омбар рази бу гьечи дигьбо-
нигьой энү эри ю гьечи шори, дуьлсухуни сохде гуфдире.
У дес эн гьер мерде гуьрде, согьбоши гуфдире эз дуьли-
жуни, е гъэдер вэхд поисд э ки энугьо.

— Имугьой гу виним, чутам giroшди рузгьойтуь
э гъэземет, чуьтам зигьисдей унжо? — Э пушо ведиромор-
е, пуьрси келе мерд Шелбет.

— Э-э-э, ненге ние дире туь эз ранг-руй энү, э чуь
сэгІар-дуьлесдиревоз giroшдиге рузгьой энү э гъэзе-
мет, — бирази бирере хуно эз пуьрсуыш эн Шелбет, гуф-
ди Рэхьмон. — У э гъэземет кешире дердгьо-дуьлесдигьо
биёво э сер эн ковхо нен кифлет ю.

Эз расдиш эзи яздегь мегь э гъэземет гировундеи
ИшмогІил омбар дегиш биребу, лап лэгьэр бире, эз хьол
офдоребу. У гьейсэгІэт эз ГІуьмуьр хуышде хэйли келе
веди бирембү. Сиегье рушгьой энү сейрек биребу, ние-
лит сипи биребу. Чумгьой энү дерафдебу, кемер ю буру-
не ведироморебу. ИшмогІил ингъэде эз гъувот офдоребу,
уре гьомун гоф сохдеш небу. У гуйге э гужевоз э пой по-
исдиге.

ИшмогІил омбар шор бугеш дигьигьо-жэгІметигьой
хуышдере эри дирен, оммо уре воисдембу ебо зури-зури
э хуней хуышде рафде, дуьл энү эдембу омбар тэгІди
сохде ГІэилгьой хуышдере эри дире, гъэл гуьрде, синесов
бире э балагьой хуышдеревоз. Унегуьре у согьбоши, «ху-

до рази» гуфдире эзугьо, пой вечире, тере-тэҫди рафд э лой хуней хуьшде.

Дуьл энү эдембу верафде-фурагоре у э ён хуней хуьшде огоре расиренки. Оммо Ишмоҫил ченгъэде тэҫди сохдембугеш руй гІаилгьой хуьшдере эри дире, у э ён хьэёт хуьшде огоре расиренки е кем поисд дуьл ю э жиге биев гуфдире. Песде бирден дер эн хьэёте вокурде у келе-келе хьэрой сохде, огол зе гІаилгьой хуьшдере:

— Сосун! Пери!

Ишмоҫил хьэрекет сохд сес ю э шори-жуьргІаэтире-воз дарав гуфдире э гуш гІаилгьою. Оммо Ишмоҫил гІаилгьой хуьшдере э огол зереки гъэ у сэгІэт сес ю вепичи, гириденире хуно бисдо. Сосун не пери комигьоки и песини рузгьо эз гов ковхо офде огоре эйло шев-рузгье чумерэхьи бебешу бируьт, гьетте сес энуре шиновусде, гуйге пар зере ведироморут э хьэёт, гъэл дешендуьт э герден бебешу, лап шори сохде-сохде. Нэхирчи балагьой хуьшдере диренге, гъэл гуьрде угьоре, синесов бисдо. Э лэгъэр, зерд бире сифет энугьо денишире, э гьиркее сесевоз мугу:

— Жон, гІэзизе балагьойме! Жон, езугъэ балагьойме!..

Себэхьимуьн Ишмоҫил эз хов лап зу хэбер бисдо. У эз сес гиристей духделей хуьшде не гофгьой эн Сосун хэбер бисдо. Суьфде эри энү гьечи омо, гуйге у гье гене э гъэземет дери, хэсде, нечогъ, дердименд. Песде чумгьоре вокурде диренге, ки ю э хуне дери гуфдире, дердгьо, дуьлесдигьой хуьшдере у гуйге гье у сэгІэт фурмуш сохд, дуьл энү шор, гьемин бисдо. Чумгьоре гене дуборе сэхд сохде у хуьшдере э хисиреки вено, гуш дошд, эричуь гириздеге духделей ю, эричуь э уревоз гъэгьригъэгьри гоф сохдеге Сосун.

— Мере ну воисде! Мере ну воисде!..— эдембу гиризде духделе.

— Сестуьре бур ебо! Эз же биерум ме гьейсэгІэт эри

туь ну! — асда, гIоси-гIоси эдембу гуфдире э у Сосун, духделе лэгIэй хуьшдере гируь гуфдире, эз зир чум э дуьлпесоиревоз денишире э лой бебешу. — Екемигеш сабур сох, тоб ди, бурам э више, тара чинуьм биерум, душунум дуьм туьре. Е кем тоб дориге ношумой туь ни-ведарав!..

Оммо гофгьо, гьелебулегьой эн бирор кори ние сох-дембу э гиснее гIэил. Эз синей эн ИшмогIил е лугьонде ох ведиромо и гофгьой эн гIэилгьой ю э гушю дерафдки, дуьл ю омбар гурунд, могьбул бисдо. Сосун гье усэгIэт хуни-хуни дениши э лой хэгьерлей хуьшде. ИшмогIил суьгьруьсде, тасире ноле зере-зере, вэхуьшд нуьшд э сер хьэлов.

— Сосун, — мугу ИшмогIил эз кук хуьшде. — дара эз гьуншиму Рэхьмон согьоте восдо, бурайм э више шохгьо бурим, мере гудил сох, гердун э дигь. У хэлгь дугьо имуре тике-пара е орине эри хурде весси, эзунбэгьдойге — худо келеи.

Эри Сосун омбар гурунд омо и гофгьоре эз бебешу шиновусденки. У дануьсдембу, ки гудил бире э дигь гешдембу эз хэлгь эри чи вечире лап гIоние — юхсуле одоми, комиреки чи нисди эри хурде, енебуге жем-жогьил эри хьэз ишу. Песде у гIэилиш буге эдембу дирe, ки бебешуре хьол нисд, эдее э гужевоз э пой гешде. Эгe-нер у гудил бисдоге, деш белки хьол эну усол бисдоге.

— Герек нисди, белки гьерчутар гири э рэхь рафдимге, — мугу Сосун эз бебешу.

— НэгI, нэгI, де чорейге имуре нисд, — мугу ИшмогIил, э гужевоз эз хьэлов вэхуьшде, уьгь зере-зере.

...Э гIэрей гудил нен ковхо э мейду гофе-гоф биренки, ковхо хьуьршлуь, гIоси-диври гье усэгIэт вогошд э хуне, дендунегъижи сохде-сохде. Эри эну омбар гурунд, охмури оморембу, чутьам и нэхирчи, геде-гисне э руй эну, эн ковхой дигь гIошире, вегирлуье одоми поисдиге, гоф зериге, гьелебуле гуьрдиге. И кор эри эну гьечи гурунд оморембу, гуйге еки килэхь энуре эз сер эну вегуьрдегор

э хори зерогор бириге. Гьомуил ю хуышдениу лап мэхь-тел мунд, чуьтам ю тоб доге, хэнжеле вегуьрде э шуь-гъэм эн ИшмогIил невогъундге. Э хуне оморенкиш у гье-ле-меле хомуш бире нисе дануьсдембу. Э сер дуь лам-балуш нуьшде, гъэйле кешире, у гье эдембу еровурд сохде и коре, гъэгър кешире. У гьейсэгIэт э фикир энү кор дебу, чуьтам гъэгър хуышдере ведешенуьге эз нэхир-чи, лэгIэй энуре бесдуьге.

— Гьей нелоигъэ Илогъу! Тэхсири эн гьемей эни кор-гьо туьни! — эдембу гуфдире Гьомуил, э дуьл хуышде гъэгър кешире.

У сер гуьрд э дуьл хуышде бебе-дедей, зуьнде-муьр-дей эн човуше эри вешмерде, нэгIлети сохде. Эзу товне, е ченд минут гирошде бэгъдо, гьетте Илогъу э ки энү ди-роморе, гьемей ю тар-гIов эз ворущ, ковхо э жигей хуышде жуьмуьсде-чаруьсде, э хьуьршевоз хуни-хуни де-ниши э у, нифри-серкуши зе уре.

— Гу гьери ебо винуьм, нолеигъ,— мугу ковхо эз човуш хуышде,— туь гьечи чутам мере фурмундейге, э серме ижире болегье овурдейге? Туь хуышденитуь эз ме негуфдиребири, ки и коре ме гьечи мигировунум гъуьч мисохум, эз ме не туьни бэгъэй худош нидануь. Имогъой гьеме дануьсдени ки, э нэхирчи гIэйб невери, у негъогъ нуьшди э куьнди е сал э гъэземет. Омбаргьо гьейсэгIэт э песойме ченд жире гофгьо эдете сохде. Сер-зиеди и гIовдол — нэхирчи ИшмогIил эзи ним сэгIэт пушо...

Ковхо эз гъэгър дуьл хуышде, не эз хуьрш жун хуыш-де песой эн гофе бурри, десе зури-зури доне э куьф гьо-бой атласи хуышде, ведешенд кисей томбокуре не гъэй-лере. Гьомуил гьетте гъэйлере пур сохде, Илогъу гье усэгIэт э сенгъэчохмохэвоз гьове сухунде, вено э сер гъэйлей эн ковхо эзи тэхсиркоргьоре хуно, денишире э езугъиревоэ э огъу гуьрде мундебугьо сифет эн ковхо.

— Жон ковхо, ме ченд гиле ихдилот сохдем эритуь гъозие-гъэдер эни коре,— мугу чоуш.— Эгенер мере во-

исдере хуно небириге, э жун синейтуь, тэхсир э ме не-
вери.

...«Гъозие гээдер» эз товун комики гьейсэгIэт э ёр эн
ковхо элембу овурде човуш, ижире бу:

Егиле сер шев пор весали ковхо нуьшдебү э сирой
шишихоней хуьшде, элембу э чутке дешенде, эри хуьшде
хьисобгьо сохде. Уре воисдембу вокуну тозе есиев не то-
зе дуьнг эри чолтук куде. У дануьсдембу, ки эз есиев
не дуьнг уре келе хэйр мибу. Оммо пул омбар хэржи
сохдеш уре хьэйф оморембу. Чоуш Илогьуш у шев э ху-
ней эн ковхо дебу, нуьшдебү э раче-берачей энү.

— Чуьтам оморе эйтуь Илогьу, эгенер ме нэхирчи
ИшмогIиле е вогьне офде э жигей шасд тэгъэ гендуьм
эз ме расиренигьо гьэгъ эри си говме э нэхир дерии до-
румге ниею? — мугу Гьомуил, меслэхьэт хосдере хуно
эз човуш.

Илогьу дануьсдембу лап темэхькори не сэгъэти эн
ковхоре. Унегуьре уре деш эз хуьшде эри рази сохде,
хуьшдере эри энү хуб сохде, э мэхьэнефиревоз денишире
э сифет энү, суьпле хэнде сохде, мугу:

— Эгенер туьре разиниге, ме гьечи мисохум, туь уре
е тэгъэ тэхуьлиш дорени нибоши.

Ковхо водо кемер хуьшдере э дивор, э комики е келе
гуьле-гуьле холинче вебу, хэндуьсд и гофе эз Илогьу ши-
новусдки:

— Ме эдее диренуьм туьре воисдени зарифат сохи,—
мугу ковхо эз човуш.

— НэгI, зарифат нисе сохденуьм, эдем дузире гүфди-
ре.— жугьоб до Илогьу.— И кор, ме э туь гуюм, лап
асанте кори. Гуш вени ебо. Ме пэхьники мурам э далдей
эн нэхир, нэхирчи недирики, эз пэхьники энү е говтүбө
э расеревоз елкен гуьрде медировунум эз нэхир, мибе-
руьм мифүрухум уре э е дүре дигь. Песде э сер нэхирчи
хьэшо мешеним говтуьре дуьздири гүфдире. Э жун туь
и кор гьичиш нисди э пушой энү ме нетуьни ебо э гьи-
рогъ эн Гиргору-чой сохдебиримгьо.

Сифет эн Гьомуил гье усэгIэт жесд, гьошгьою дуллу бисдорут.

У хуни-хуни дениши ебо э сифет эн Илогьу, песде э дуьлпесоиревоз чумечару сохд э лой дер хуне.

— ЛэгIэйтуре ги, лэгьлэгь! — евош, терс дорере хуно човше, гуфди ковхо.— Э у хуне зен ме Гьуьзуьргуьл нуьшди, мишинову гофгьойтуре песде эз хэто-бологь хилос бире ниданим. Туьш жиге офдей и гофе эри гуфдире.

Песде е минут giroшде бэгьдо Гьомуил гьемин бирере хуно дениши э сифет эн чоуш хуьшде, лове э хэнде веберде, мугу:

— Эз товун е говмере эз пэхьники эн нэхирчи эз нэхир дуьздире бердеи, песде э е дуре дигь фурухдеи, туь зурбо думит сохдей.

Гофгьой эн ковхо хубе тэгIрифире хуно омо эри чоуш, лап эз дуьли энү бисдо.

Гьемин гье у рvз сер гьеминон, кейки нэхирчи ИшмогIил, нэхире э мерж рохьо сохде, десе э чомох веноре элембү эри хвьшше хубе ниетгьо сохде, чуьтам ю эхир-эхириндеш эзи визор энвре овүрдигьо элчэгьэ сенигIэт эн нэхирчиети хилос мибүге, сэхьиб эн е чүькле мвълк семе мибүге, Илогьу, дуьзде хуно гүш-гьулогь, э иловле чүме-чару сохде-сохде, хвьшдере далде гвүрдегүьрде элембү эз нэхир квьнд бире. Эз гIэпей гьүьндүьре гьэмишгьо дарафде, у ведиромо э гьирогь мерж. Э даллей гьэмишлүгь пэхьни бире, у поисд гузет сохд, кей э гьирогь эн мерж гиёв хурде-хурде еки эз говгьой эн ковхо квьнд миевге э лой ю. Унгьале омбаре вэхдиш негирошд, кейки еки эз говгьой эн Гьомвил, ала-алае ранг, комиреки Гьомуил «Жейрон» огол зерембү, евош-евош квьнд бисдо э гьирогь эн мерж. Илогьу гьеусэгIэт расепе шенд, елкен гвүрде гове, кеши э лой хуьшде э гьэмишлүгь. Песде гове у эз лой више ведеберде э чум нэхирчи нен де одомиге невохуру гуфдире, берд э е дуре дигь фурухд.

Имугьой е сал гирошде «Жейрон» эз нокуми омо ведиромо э дигъ, э хьисобовоз, эз ки тозе сэхьиб хуьшде вирихде. И кор неки эз дуьли эн ковхо нен чоуш небисдо. Угьо имугьойле терсирембируьт коргьошу э пуьгIуьл неведиров гуфдире, шефдишу очугъ небу. Имугьой гьердуьй энугьо — тэхсиркор эни шефди нуьшдебируьт эки эки э думит, чуй сохутге.

— Хуб, дие имугьой биригьо бири,— мугу ковхо эз чоуш хуьшде,— биё имугьой меслэхьэт сохим, чуйтам иму и коре эз сер иму вегиримге, чуй фенд, чуй гIэмел офимге.— Ковхо э сифет эн чоуш тиж, гьелебуле гуьрде хуно денишире, мугу: — Ме эдее гуфдиренуьм э туь: эгенер туь дуьздиреи «Жейроне», берде уре фурухдеи ошгор бисдоге, ме — гьичиш нисе дануьсденуьм. Туь гьеме тэхсирире бие вегири э сертуь.

Ковхо гене водо фирегье кемер хуьшдере э дивор, эз лэгIэ гьулумгьой дуре ведешенде-ведешенде тиж, уре синемиш сохдере хуно дениши э чоуш хуьшде, комики нуьшдебу сер дүллу, гуш веноре э гофгьой эн ковхо. Гуфдире гофгьой эн Гьомуил неки эз дуьли эн Илогьу небу. Уре лап гьэгьр омо эз гофгьой эну. Оммо терсире эз ковхо, чоуш э руй эну непойсд, е гофиш э гьэршуй гофгьой эну негуфди.

— Ковхо,— мугу човуш э хьуьрметевоз,— туь эн ме келеймени, сэхьибмени. Туь эриме омбаре никигьо сохдей. Э ме гьич е вэхдиш лоигъ нисди угьоре фурумуш сохде. Унегуьре эгенер оморе гьечу бисдоге ме неки тэхсири эни коре эслогъ эз сертуь вегуьрде, э сер ме монуьм. Ме гьер вэхд хьозурум жунмереш эритуь эри гьурбун сохде.

Ловгьой эн Гьомвил эхириш э хэнде верафд. Уре омбар хош омо эз гофгьой эн гьуллугьчи хуьшде, э муьгревуниревоз дениши э у.

— Илогьу, фикир мекеш, дувьлтуьре гурунд месох,— езугьберире хуно сохде э у э хуширевоз гуфди ковхо.— Эри и коре эз сер иму вегуьрде, ме гьейсэгIэт е хубе чо-

ре э туь мугуюм... Эдете гуфдиренуьт нэхирчи лап нечогъи. Эгенер у лап нечогъиге эзу хун вегуьрде гереки.

Илогъу омбар мэхьтел мунд и гофе шиновусдки.

— Эй, ковхо, бэхшлемиш сох,— мугу у суьпле хэнде сохде,— иму хун вегуьрденим эз нечогъ у хуб бу гуфдире, э у хуневоз, гІэзор энэ эз жендек энэ зенуь ведиров гуфдире. Ме эзу хун вегуьрдуьмге белки у хуб бисдо вэхуьшд э сер иму бологъ.

Гьомуил э серкуширевоз дениши э чоуш.

— Эй Илогъу, чуй кенеге одомини туь?! Гьелбет, эз нечогъ хун вегуьрдени у хуб бу, вэхизуь гуфдире эз хьэлов. Оммо эз гьэдер зиьд эз нечогъ, эз гьувот офдоре одоми хун вегуьрдиге, э у хун энуревоз жун ю, нешумойюш медиров. Верасири?

Е ченд минут Илогъу поисд гьогъэ хуно э хуьше домунде. Эри энэ келе мэхьтеле кор омо гьейсэгІэт сурули, бирэхьми эн ковхо нэгІ, у чуйжире асанте биже фегьм офдиге нэхирчире э у гІуьломиге эри фуьрсоре. У гье усэгІэт э шориревоз рази бисдо эз меслэхьэт эн ковхо. Эз шори, теретэгІди эн дуьл хуьше чоуш фурмуш сохд «согъбошиш» гуфдире эз ковхо, вэхуьшд зури-зури, дере вокурд, видовусд э буру э зир эн сайлов, карасдигьой жэрэхьи хуьшдере эри вегуьрде, песе рафде э ки эн нечогъ нэхирчи ИшмогІил.

ЭЗУ ГІУЬЛОМ ОМОРЕ ОДОМИ

Шохьонгум гьовой эн нечогъ лап деш гурунд бисдо. КимвэгІдо у эз хуьше рафдембу. Кими вэгІдойге у эки энэ оморе одомигьоре нисе шинохдембу, э хуьше нисе дебирембу.

Гьунши энэ — Рэхьмон, чуме э хов невеберде, согъшев э ён бонилей энэ бу. Эз Илогъу эзу хун вегуьрде

эйло у деш лэгээр биребу, сиегье тов зеребу, сер-сифет юре, жендек юре хинике эрэгъ шиширебу. Э синей энү хуър вебу, у э гужевоз эдембу нефес кешире, синею эдембу верафде фураморе. Нечогъ эз тенги дуъл хуыште эри хуыште жиге нисе офдомбу, эдембу гъуй зере вэ-хуыште эз хьэлов.

Рэхьмон ю дуълшоре одоми, зарфатчи, сэхде дуъл би-реки жигеш диренге ижире гуруне хьол эн гъунши хуыш-дере, чуьтам у э хьэлов парпар сохдениге пушой эн муърде, гІэиллегьой ю денишире э у чуьтам терсире, сэ-гІэр хурденуьтге, юш, Рэхьмониш, дул ю сэхд гъэреболугъ бире, гье чум гІэрси бу.

Рэхьмон эз гІуьмуьр энжэгъ си сала зиедте небу. Оммо уре неве бу. Мюшгуьригьо зу, лап зу эвленмиш сохдембириуьт гІэилгьошуре. Гуйге угьо терсирембириуьт те гІэилгьошу лап келе бире ведироморе ишу нимунут, шори энугьоре нивинуьт гуфдире. Эз елойге угьо гІэил-гьошуре зу эвленмиш сохдембириуьт гІэилгьошуре зу гІэ-ил бу, те угьо келе мердгьо, келе зенгьо бире эри энугьо кумекгьо келе бу. Чордегъ сале гІэиле кимигьо домор сохдембириуьт, дуьваздегъ-сиздегъ сала духдере гІэруьс сохде э шуьвер дорембириуьт. Эри хуышдени Рэхьмон зен хосдебириуьт, у паздегъ сале кук гьисди. Эзи е сал пушо у сиздегъ сала духдер хуышдере э шуьвер доребу. Иму-гьой и дуь мегъ бу духдер энуре гІэил биребу. Эзи келеи духдер бэгъэй, э шуьвер бугьо, Рэхьмоне хьэшд гІэили-геш бу, дуь эз еки чуьклете. Мейром зен энү е чуькле, лэгъэре, сиегье чердее одоми бу, эзи лап хэсдее, вомун-де одомигьоре хуно. Уре э е сал ним егиле гІэил бирем-бу. Эз товней энү э дигъ мигуфдируьт: «Мейром, чум ме-расо, гье бордори». Дуь гиле зен Рэхьмоне дуьдунеигьо биребу, егиле гьеебо — се гІэил. Эзи жире зен юре гьечи омбар, иллогьки дудунеигьо, седунеигьо бирей Рэхьмон омбар бирази бу, чум терс бу. У кимвэгІдо ох кешире, сере жумунде, мугуфди э зарифат кимсиревоз эз зен хуыште Мейром:

— Э жун бебейтуь, зен, туь гов мибисдориге лап келе мозол бу эри сэхьиб, э сали дуь-се гуселе мизенди, гьемише гІэилгьой хунере шир мибисдо. Оммо туь зен бирей келе зарали, келе зэхьмети эри чуьмени косиб.

Рэхьмон э зарифатовоз гуфдирембугеш и гофгьоре, Мейром угьоре шиновусдембуге гьэгьри бирембу, терсире хуно бирембу.

— Мегу гьечу, жон Рэхьмон, белки худоре гьэгьр оморембу эз гофгьойтуь,— минет сохдере хуно мугуфди у э Рэхьмон.— ГІэилгьо одомире худо доре, ки дануьсе эй хубиниге, эй зобуниниге, э иму у рэхьм бердеге, енебуге эзиму гІовунгьоре ведешендеге.

— Эгенер худо э иму рэхьм бердениге, дие е теке гов иму э дуь сал егиле гьуьсуьр эричуь мунде, унегуьре имуре э хуне не бегьеме шири, не пени эри гьофун гІэилгьо. Оммо туь гьер сал эдее зенде?..

— Жон, Рэхьмон, мегу гьечу,— гене минет мисохд Мейром.— Бирден белки худо шиновусде и гофгьоре эз лэгІэйтуь, гьэгьри-гІоси бире эзиму, мегируь имуре гене дуьдунеигьо-седунеигьо гІэилгьо мидуь. Песде ки дошде эз сер берде угьоре эриму?

Дигьбонигьой Рэхьмон гьемише хэндуйьсе э ер овурдембируьт ижире томошее гьозие-гьэдере, э хуней Рэхьмон биребугьоре зен энун Мейром э зендеки, уре гьеебо се гІэил биренки. Е шев Мейром э сер зендеи дерд э хурдеки Эвшэгь мому э кин энун бу. Рэхьмон керг гьуьрти э иловлей хуьшде вечегьоре кура сохдере хуно, гІэилгьой хуьшдере кура сохде гье ивэхди э лап доруни хуне нуьшдебу. Бирден эзу хунейге, мому не Мейром добугьо, сес эн Эвшэгь омо:

— Ой Рэхьмон! Омбарак бу! Туьре кук бири!

Е чор-пенж минутиш негирошд, гене омо сес эн мому:

— Ой Рэхьмон! Туьре худо пешму месохо — туьре духдер бири!

Гене е се-чор минут гирошде бэгьдо сес эн мому омо эзу хунейге:

— Ой Рэхьмон! Омбарак бу! Туьре гене кук бири!

Э гуфдирей эн мюшгуьригьоревоз Рэхьмон шинвусденге, ки юре гьеебо се гІэил бири, белки э песой эни се гІэил гене е — дуьдуьйгеш зе ведиромоге, видов-видов вэхуьшде куьнд омо эз ён дер эн хуне, зен ю не мому деригьо, хьэрой дешенде, мугу:

— Ой, мому, зубош ебо лампере куьш, небуге э товуш энугьо еки-еки гье медировт!

Оммо Рэхьмоне омбаре гІэил бугеш, э сер энугьо келе кифлет вебугеш, э четини, косибиревоз зигьисдембугеш, у гьемише дуьлшоре одоми бу, зарифат, мэхсере сохдуре хьэз оморембу, гьич сер дуьллу, дуьл хуьрд, огьур-домогуь у нисе гешдембу. У е хуб зурнов зерембу, ким-вэгІдо мэгІнигьош гуьнжундембу эз хуьшде, юре хубе сесиш вебу, э гІэруьсигьо зурнов зере, мэгІниш хундембу.

И дуьлшоре одоми, зарифатчи гьемчун омбар рэхьме-дуьл бу, гьунши, хьэрмэхь дусде одоми бу. Ини имбуруз у гьетте эз кор оmore, хэсде, вомунде, диromoreбу э ки ИшмогІил, согъ шев чуме э хов невеберде, нуьшдебуге ён хьэлов энугьо, эдембу дерд кешире, чуьк-чуьки сохдегьунши-дусд хуьшдере э и хьол дирей.

Нимешев биренки ИшмогІил лап гьолок бисдо, гуйгедие э чумгьой энугьо товуш недемунд, чумгьою перде кешируьт. Имугьой эз синей энугьо евошлей эдембу хуьр оmore, синей энугьо дие верафде нисе фураморембу. Ведибуки, у эдее динж бире.

Э дигь хурузгьо суьфдеи гиле гІуьгІуь зере вэхд, бирден жендек энугьо гьеебо гьилинжевор гуьрдере хуно бисдо. У вешенд хуьшдере, эз некуми терсире одомире хуно, кешидураз пойгьой хуьшдере, лос бисдо, дие не жуьмуьсд. Э хуне гуйге э сер гьоврегьоре хуно лап сокит бисдо. Рэхьмон гІэрс рухунде-рухунде, гьуз бисдо, сэхд сохд чумгьой эн муьрдере, эз гофгьой нимаз хунде-хунде. ГІэиллегьой эн нэхирчи эз терс, хьэлежигери ве эз дерд бебешу муьрдеи гьэр-гьогь биребируьт гьейсэгІэт.

Себэхьмунде тен нэхирчире шушдуът, уре э эхироти духдут, бердуът эри гьовре сохде. Э согъ гIуьмуър эн нэхирчи э тен энү тозе чи неверафдебу, эзи эхироти бэгъэй, комиреки эз жэгIмет пул кура сохде, восдоре оморебу.

Нэхирчире гьовре сохде бэгъдо, мюшгуьригъо кура бисдорут э гъирогъ эн гьоврегъо, э ён эн эрх гIов, э иловлей комики гъэмишгъо вебируът. Дес руй ишуре шушде, угъо чаруьсдуът э лой гьоврегъо сер гирдуът эри нимаз хунде эз товун нешумой эн ИшмогIил. Э минжи энугъо поисдебу е назуке гъуьндуьре мерд, огъиле одоми, дуразе гъир-гъире рушгъо. У бу раби эн дигъ — раби Шафад. У э энгуьшдевоз огол зе э ки хуьшде кук эн нэхирчире, мугу эзу:

— Ме гъейсэгIэт чуй гуфдируьмге, туь э песой ме гье у гофгьоре гу!.. Ме кук эн бебейме, эз кемер энү оморе-гор. Э пушой эни жэгIмет эдее шогъоди доренуьм, ки бебеймуре эз ме бэгъэй де кукиге нисди. Эгенер гьерки бисдо э хумнейме, э чигърет ме оморе бебеймере э гьовре инжимиш сохдегор бисдоге нифри-нэгIлети эн хэлгъ, эн жэгIмет, гъэзоб эн худо э сер энү тигъи гердо!

Гъемей эни гофгьоре эз песой эн раби э лерзире, гьерке вепичиреревоз Сосун еки-еки гуфди э пушой эн жэгIмет. Раби не Сосун и гофгьоре гуфдире верасденге, гъмееки эз песой энугъо келе-келе гуфдируът «Омин!»

Сер шев шохьонгум э хуней эн нэхирчи кура бисдорут гъунши-мэхъэле, зенгъо, мердгъо э суьфрегъошуревоз. Овурде чишуре хурде, мердгъо сер гуьрдуът гъэйлегъошуре эри томбоку пур сохде, кешире, зенгъо гъоб-гъужоб ишуре кура сохде, нуьшдуьд жейле эз мердгъо э ён еки. Э хуне эдембу пусус сухде, товуш чуькле бу, унегуьре хуне нимелит торике хуно бу. Хэлгъ е гъэдер вэгIдо гоф несохде думутлуй, могъбуллуй нуьшдуът. Песде сер гуьрдуът эри гуфдире эз товун эн фэгъире ИшмогIил, э ер овурде гофгъо, коргъой энуре, тэгIриф доре уре, хубигъой энуре гуфдире. Угъо хъэйфбери сохде эри энү, эдембируът гуфдире, ки эгенер и ализе гов эн ковхо

э жегъендем э юревоз вир нибисдоге, ИшмогІил эй е не-
гъогъ э гъэземет ниофдоге, и дуълесдигъо э сер ю ниомо-
ге, у нечогъ — зэгІиф нибисдо, мимунд э сер гІэилгъой
хуышде. Кура бирегоргъо, гъечи гоф вероморе, сер гуър-
дуът э песой эн ковхо гоф сохде, дивун энуре гуърде.

— Имуре имугъой эй рафде жигеш нисд, гъемере
ковхо э дес хуышде вегуърди,— гуфди е сивпенж сала
мерд сиегъе келе бигъгъо Офдум гуфдиренигъо. Мюшгуъ-
ригъо уре «Е буд наргов» огол зерембируът, чуьнки э е
наргов чор одоми энугъо хъэрмэхъ бируът.— Э гъержой
нерафди гъейсэгІэт, э гъержой пой не нори — гъеме хори-
гъой эн ковхои. Уре гуйге хори кеми, сер зиеди мержгъо,
вишегъой эн жэгІметиреш эдее гъемере эри хуышде ве-
гуърде. Эй зуригъо мол-гъэреймуре э чул эри хорунде,
э више беш-хъуьзуьм эри бурра биё разименди эн ковхо-
ре вегирим, уре эри эну хэрж дим.

— Туь дузи, Офдум, эз коргъо, овхьолетгъо гъечу
эдее веи бире,— мугу е сара лэгъэре мердле Одом гуф-
диренигъо. Ранг энугъо зим-зерд бу, рушгъою келе. Э сер
гъобой хуышде у гъирмизине кишди бесдебу. Одоме чор
духдер бу, оммо е доне ферзенд нарина небу. Унегуъре
уре «хъомол» гуфдиренбируът. Одом э кишд хуышде бес-
дебу, чуьтам гІэдот гъисдигъоре хуно, гъирмизине «киш-
ди хъомоли», худо э хъол ю дарав, юре гІэил нарина
дуь, нум хъомоли эз сер ю вегуърде биев гуфдире. Э ху-
не гъейсэгІэт герм бугеш, Одом э сер эн гъобо пусди де-
гуърдебу, чуьнки бирден э у оморембу гъуьздурме хъэ-
лово бире.— Гъечунигеш э иму келе гуж вери. Денишит
ебо ченгъэде эз иму пул, хэрж рафдениге. Сери нешумо
эри падшогъ нолуг ди — еки,— гъэд сохд Одом е эн-
гуьшд хуышдере, сер гуърде эри шуморде.— Эри киров
хори сэхьибхорире — дуьдуь,— гъэд сохд Одом дуьимуьн
энгуьшд хуышдере,— ковхоре, у э сер иму эдее ковхоети
сохде гуфдире — и сесе, рабире эдее эриму рабиети сох-
де гуфдире — и чор, доллоке, жерэхъэ сер имуре эри чи-
ре, эз иму хун вегуърдеи — пенж...

— Пой, эхиртуь ник гердо,— мугу Рэхьмон эз Одом.
— Эзу шумордегьо фойде нисди.— Песде суьпле хэнде сохде, мугу: — Эри негьогьи шумордеинжо кире чуйму доренимге, ишму егиле гуш венит, чуйтам ковхо рафдениге э ки эн губернатор, когьоз вегуьрдениге эзу, вишегьо, хоригьой жэгметиму уре дуь гуфдире, эз гуйлом бейхэбергьо!

Рэхьмон чумгьоре келе сохде э суьплехэндеревоz де-ниши э гьеме, чуйтам миевге эри энугьо гофгьой энугьо. Кимигьо э и гофгьой Рэхьмон эз зир лов хэндуьсдуьт, бовор несохде э гуфдире гофгьо, кимгьойге э тигьэтевоz гуш венорут э у. Песде гьемееки чум доноре, дениширенки, кей гене сер мигуьруь гуфдире Рэхьмон эри гуфдире, у е гиле гуфди эз товун хуьшдени эн губернатор, у чуй одоминиге, чуй хосиетгьо-дивэггьо дериге уре, уре чуй хьэз оморениге, чуй хьэз нисе оморениге, эз товун зенхунегьой энугьо. Рэхьмон гьечи эдембу гуфдире, гуйге у ченд бо э хуней эн губернатор бири, дири, дануьсдени уре.

Э гуфдирей эн Рэхьмоневоz губернатор эн Догьисту э е эз мармар даш вокурде гьэлече зигьисде э Темир-Хан-Шура, хуьшдени падшогье хуно. Гуйге у бирорзерей эн падшогь Николай, падшогь Николай муьрдге у э сер тэхд энугьо нуьшденини, чуйнки Николая кук нисди, духдергьои, хьомоли. Расди Николай кишди хьомоли нисе бесде. Э жигей кишди хьомоли у е фирегье ковре лент бесде э синей хуьшде. Губернатор дануьсдени ю падшогь мибу гуфдире, унегуьре хуьшдере лап текебур гуьрде. Э ки энугьо гьерки рафд е э эрзоревоz, енебуге гьечи эри сер зере, томоше сохде бие егьин эри энугьо пишкеш беруь е чорек монополни эрэгьи не е сер хуг эри закуске.

Э гуфдирей Рэхьмоневоz эз эрэгьи омбар хурде не сер хуги хуьшдени губернатор не зению, комиреки Каспожа нуми, гьечи чога бирет, вемасирет эзи келе хуггьоре хуно. Унегуьре угьоре э чор глэсб небесде фейтуневоz гердунденуьт.

Рэхьмон денишире диренге, ки э овилхуне дебирегоре мердгьо, зенгьо лап хуб гуш венорет э гофгьой энү, сер гуьрд гене э хьэвесевоз эри гуфдире:

— Каспожа зен энү э пушой эн мердгьо, гьуногьгьо, дирегор-шинохдегор, вой жогьил вой огьил, э нимелит бирэхьне сине не нимелит бирэхьне кемеревоз гешде. Э пушой эн шуьвер хуьшде у дес хуьшдере гьишдени моч сохде мердгьой кесигере, э касподагьо — офисергьоревоз э герден еки гьэл дешенде вежегьисдени.

И гофгьой Рэхьмоне шиновусденки мердгьо келе-келе хэндуюсдуьт. Кими энугьо, гьелбет, бовор несохдуьт зен хэйлогьи, юш гьеле зен эн ужире одоми гьечи мибу гуфдире. Зенгьо э мэхьтелиревоз «марч» сохде, сере жу-мундуьт.

— Эле, и чуй бидэглэтиг кори! Муй дедей эн ижире зен-гIэруьс бурра биево! — мугу Эвшэгь мому. — Песде ализе шуьвер энү гье у губернатур чуйтам э герде ве-гуьрде и коре, номус энү чуйтам гьобул сохде? Дие э сер килэхь веноре чуйтам гешде у уре ижире зен биреки?

Рэхьмон эзи коргьо-гIэдотгьой энугьоре дануьсде одомире хуно, мугу э бовориниревоз:

— Э угьо, холей Эвшэгь, ижире коргьоре гIэйб нисди, хосиетгьо-гIэдотгьой энугьо гьечуни. Песде, гуюм э ишму, губернатор э сер килэхь нисе веноре имуре хуно, шопке веноре.

— Чуйтам Гьомуил э десдин дес хуьшдеревоз сер хуге вегуьрде эри губернатор пишкеш бердени? — негире гуьрдере хуно, мугу келе мерд Шелбет. — Чуйтам у эз худо — бенде нисе терсире э хуг дес зерени, ижире гIовуне э герден хуьшде вегуьрдени?

— Ненге чу дануьсдебири туь, — гьэгьр дорере хуно Шелбете эз зир лов хэндуюсде, гуфди Рэхьмон. — Эри пул ю, девлет ю омбар бу гуфдире ковхо неки гIэдотгьо бебегьо-келебебегьоре пой мизенуь, бебешуре эз гьовре мегируь мифуруху. — Песде асде, э лэхьники гуфдирере хуно мугую гене: — Эгенер туьре, лелей Шелбет, дануьс-

де воисдениге, Гъомуил ужире одомини, у хьозури э губернаторевоз эз сер эн хуг эри гІэнж зере, токи губернатор гене е тикейгеш хори енебуге вишей жэгІметире уре эри доре.

— Вой! Вой! Гъэдошмуре вегиром, нум хуге мегирит де инжо, vessit-o! Руригьойме гьейсэгІэт миев эз бугьоз ме медиров-о! — лэгІэре э бел сефгиревоз сэхд сохде, келе-келе гуфди е зен э куьнж нуьшдебугьо.

— Эжун худо, эгенер э ки губернатор сер хуги бердени нибисдоге, — мугу Шелбет, — ме мирафдуйм хуьшдениме э ки энун эри шуькеет сохде эз дес эн ковхо. Оммо гьетте нум сер хуге гуьрде мере дилокови гуьрде, э жендек ме лерз офдоре, — э зарифатовозиге, небуге э расдекиниге, мугу Шелбет.

Гоф эн ковхо э лэгІэ дерики омо ведиромо Гъомуил не раби Шафад. Гьемееки э пой вэхишдуьт. Те раби не ковхо рафде э зеверсер хуне не нуьшдуьт, угьо э раби хьуьрмет гуьрде э жигешу не нуьшдуьт. Э овилхуне кура бирегоре одомигьо денишуьруьт кей ебо суьфде раби гоф мисохуге, унегуьре екиш эз лэгІэ гоф неведировундуьт.

Рабиш ю е ченд минут поисд э хуьшде домундере хуно, чуьиге думит сохде эри хуьшде, э хисобовоз, фикир сохде чуь жире дореш гуюге гьейсэгІэт эри э инжо э овилхуне кура бирегоре одомигьо. Мюшгуьригьо соводсуьзе, торике одомигьо бируьт, унегуьре угьо рабишуре е дануьсменде обурлуье одоми хьисоб сохдембируьт, э гофгьо, дорешгьой энун хуб гуш венорембируьт, бовор сохдембируьт. Оммо эз дуьли омбардеки энугьо небу раби э ковхоревоз, э ижире бишэгІре одомиревоз дусди гердунде гуфдире.

Раби сер гуьрд эри дореш доре, гуфдире эз товун нешумой эн одоми, чуьтам одоми муьрде бэгьдо нешумой энун эз жендек энун ведерафде, верафдениге э хьофдимуйн тебэгьэй эн асму э пушой тэхд эн худо. Унжо худо доно-рени э тирозу, пеймундени гІовунгьо ве сугьобгьой эн

муьрдере, песде теслих сохдени: нешумой эн муьрдере э генгидим дешенуьге, небуге э гуьгьном. Э гуфдирей эн рабировоз генгидим э хьэшдимуьн тебэгъэй асму вери. Нешумо, э генгидим даравгьо, гуйге гьемише рузгьою э шори ве хуьромовоз мигирору. Гуьгьном э зир хори дери. Нешумо э гуьгьном офдонугьо гьемише э туьхьмек гІэтоши мисуху.

Раби эдембу гуфдире ки, дивэгІ одоми эз деде биремун усали. Инсон темэхькори, беднефси, чумшури. У э пушой худо эри тэхсир неведиромореи, нешумой хуьшдере э пушой энупок гьишдеи, гІовункор небиреи, бле темэхькор небу, э пул кес, э мол кес бэхили несоху, чум неденуь, худоре эз дуьл нешенуь, гьемише э ер гируь, шоботе хор несоху...

Ковхо нуьшдебу э ён раби эзи могьбул, дуьлесди кеширенигьо одомире хуно. Гуйге, чуй раби гьейсэгІэт гуфдирениге у, чуьн худо дусде боворине одоми э гьеме гофгьой энуповор сохдени, э дуьл кеширени, эз елойге дуьл энупуйге, эри гьечи ИшмогІил бивэхдсуьз муьрдеи, гІэилгьой нэхирчи етим мундеи гурунд бири, хьэйфбери, тенги эдее кешире.

Раби дореш хуьшдере доре верасденге, гьемееки е ченд минут пойсдуьт гоф несохде, гуйге фикир сохде эришу эз товун раби гуфдире гофгьо. Суьфде сер гофе веровунд Эвшэгь мому.

— Бэхшлемиш сох, э раби,— мугу Эвшэгь евошлей, терсирере хуно гоф сохде,— уни эз ченд салгьо пушо, мегьит эн Шемей эз гьовре вэхуьшде оморенге э дигь э уревоз нешумой энупу ненге нэгІ?

Э Эвшэгь доре пуьрсуьш гьемееки гуш венорут, лол, гьогье хуно писде. Угьо чум доноре пойсдуьт э раби, у чуь мугуюге. Э ер эн гьемей энугьо бу и муьгуьжувзе, бидэгІэтие кор, угьо э чум ишуревоз диребируьтгьоре, эз товун комики гьейсэгІэт Эвшэгь эз раби пуьрсирембу.

...Эзи дегь сал пушо мюшгуьригьо гьовре сохдебируьт е дигьбонишуре, Шемей гуфдиренигьоре. У е гьуьн-

дуьре, екелуье одоми бу, фирегье хиегьо. У э сер хэрмонгьо кор сохдеки, бесде пура туморегьой эн гендуьме мегуьрд лап асанти эзи суке чигьоре хуно эй е хьэз мишенд э сер глэребе. Эгенер глэсб энэ э глэребе дерики э гьэд малад енебуге э е эрх мидомундге, у глэсбе эз хомут ведешенде ю э жигей глэсб дарафде микеша медировунд глэребере — ингьэде у жонлуье, гьувотлуье одоми бу.

Е гиле Шемей рафдебу э више эри куьмуьр сухунде. Мюшгуьригьо шохьонгум эз кор чулишу э хуне э вогошдеки э гьиоргь эн жилгьэ э гьэд више э ён эри куьмуьр сухунде сутун эн офдоре хуьшге дор диребу уре мегьите хуно дегешде. У муьрдере хуно бу, чум ние вокурдембу, нефес ние кеширембу, жендек ю шуьл бу. Уре эз десгьо, пойгьою гуьрде э е гужевоз овурдуьт э хуне. Е чуь не сохдуьт дигьбонигьо уре эри э жу, э хуьшде овурде: эз гьутинегьой энэ шэх-шэх силлегьо зеруьт, рушгьоюре кешируьт, э кон бирэхьне пой ю биз вогьундуьт, оммо у э хуьшде недиромо. У вэхди келе мердгьо норут, ки Шемей гьэгьигьэтиш муьрди, инжо кор дуре гуьрделугь нисди. У э хьисобовоз тэхьно э чул хисиренге Глэзроил э нэхэбереки омори вохурди э у. У белки нешумой эн е одомигере эри вегуьрде рафдебири. Диренге Шемее инжо э више тэхьно дегешде у э жигей энэ одоми глэжел ю расиригьо вегуьрди берди нешумой эн Шемее. Э гуфдирей эн мюшгуьригьоревоз ижире коргьо биренуьт, унегуьре одоми э чул, э пелесе бие гьемише эз хуьшде уегь бу, тэхьно-вэхьно дегешде ние хисуь.

Себэхьмунде, дуьимуьн руз тен Шемее шушде бердуьт уре гьовре сохдуьт. Гьоврегьо э Мюшгуьр лап куьнд бу, э гьирогь эн дигь бу. Мюшгуьригьо чуь кориге гьоврере лугьонд нисе векендембириуьт. Муьрдере э гьовре донеренге хоке э сер энэ нисе вешендембириуьт. Угьо э сер эн гьовре е дуь гьит веноре, э сер энугьо — шохгьо, лугьегьо, песде хок декуьрдембириуьт э сер энэ.

У щев, кейки э дигь гьеме эз зуревоз хисиребу, эз сесгьой сеггьо ве чогьолгьо бэгьэй е доне сес небу, гье-

мин гье ивэхди е гъуьндуйре эслогъ тенбирэхънее одоми э иловле чумечару сохде-сохде, эз песою е суру сег хьов-хьов сохде-сохде диromo э у хьэёт, эз жеки имбуруз мито ведебердебу. Бирэхъне мерд поисд э ён дер, песде э дуь муьшдевоз куфд дере. Эз гъэд хуне эз песой дер омо сес зен Шемей:

— Кини унжо дере куфденигъо?

Сес эн зен Шемей тасирере хуно бу, гуьрдебу эз омбар гиристе.

— Менуьм, Шемеюм, воку дере, зубош! — мугу бирэхънее мерд.

Зен гье усэглэт шинохд сес эн шуьвер хуьшдере. Гьер мюшгуьри уре исэглэт дирегор гье усэглэт мидануьсд, мишинохд эз сер-сифет, буй-бала, гоф сохдемун, ки и ёгъин Шемеи гуфдире. Оммо зен Шемей шинохдкиш сес эн шуьвер хуьшдере, жуьрглэт сохде неведиромо, дере эри энуневекурд. Уре э жигей эз шори шуьвер ю эз гъовре вэхуьшди омори гуфдире, паргъо вероморе, гье усэглэт эри энунедерде, гъэл дешенде э герден энун, э худо шуькуьр сохде, шуьвер ю эз муьрде жиге зуьнде бири гуфдире, э гъеме-хэлгъ-хэлоигъ мэглум сохде эз товун эни кор, уре эз терс гъейсэглэт лерз вено, ранг ю рафд, хьэлежигер бисдо. У гьерчуь дануьсд и дере куфденигъо шуьвер ю, Шемей нисд, нешумой эн Шемеи, комики эдее бил-бул гешде, енебуге садани, чигьрет эн Шемее вегуьрди омори угьоре эри гъэсд сохде.

— Вогошд э гъоврехунейтуь, динж дегешд э жигейтуь, феригъэт бош,— хоши гуьрдере хуно э лерзевоз гуфди зен Шемей, гьечуь дануьсде ю эдее э нешумой эн шуьвер хуьшдеревоз гоф сохдеге.

Шемей шиновусденге ижире жугьобе эз зен хуьшде, эз сабуьр ведарафд, гюси бире, э гъэгър офдоре, сер гуьрд дере эри хуьрд сохде, хьэрой вегуьрде э сер энун:

— Э жун худо, эгенер туь эриме гъейсэглэт дере невокурдиге, духдер ленге Божи, гъэбуьргъэгъойтуьре совесов мисохум,— гьелебуле гуьрд эри энун Шемей.

Зем энү лап хуб дануьсденбу, ки шуьвер энү эзу гю-
си бирембугьо вэгдо уре эри терс доре, гьемише зен
хуьшдере гьечи терсундембу. Оммо зен энү эзи гофгьой
эн Шемей деш терсире — вежэгъуьсде, бирден нешумой
эн муьрде енебуге садан э чигьрет энү э хуне шишире
дироморе юре, гӀэилгьоре гьэсд-шуькесд сохде нерав.
Унегуьре зен сер гуьрд эз терс жун хуьшде божэхь-буь-
руьж эри дешенде.

Е пенж-шеш минутиш негирошд э хьэрой-шивен эн
зен Шемей, э сес хьов-хьов эн сеггьо, мердгьо-зенгьо эз
хэлов вэхуьшде видов-видов кура бире оморут э хьэёт эн
Шемей. Угьо тенбирэхьнее Шемее дируьруьтки э гьэд
эн хьэёт гьогь-мэхьтел бисдорут мунд, э жендек омбар-
гьо лерз офдо. Шемей диренге дигьбонигьой хуьшдере,
пиёне хуно лойлум хурде, омо поисд э миглей хьэёт, де-
нишире э кура бире хэлгь шэггьгэ зере келе-келе хэн-
дуьсд эзи эз эгъуьл чешмиш бире одомире хуно.

— Ой жэгӀмет, ижиреш догь бирени,— мугу Шемей
эз дигьбонигьой хуьшде,— зенме мере дермудори хисун-
ди, пезде ме муьрдем гуфдире гьишди мере берде гьовре
сохде. Имогьой у терсирени мере э хуне эки хуьшде де-
гьишде, эхьисобовоз ошне дери эки энү. Хосденуьм эз
ишму, кумеки сохит э ме, дерам э хунейме, гӀэиллегьой-
мере гьэл гируьм, винуьм угьоре.

Оммо эз лэгӀэй эн екиш е гофлеш неведиромо, гуйге
зугьун эн угьо кут бири э лэгӀэшү домунде эз мэхьтели
ве терс. Угьо гьейсэгӀэт э чум ишуревоз дирембириуьтгьо-
ре эри энугьо келе бидэгӀэтиє муьгӀуьжуьз оморембу,
муьвэхь, эгъуьл энугьо ние ветовусдембу и коре. Угьо да-
нуьсдембириуьт, ки муьрде гьич дуборе зуьнде нисе бире.
Оммо мюшгуьригьо бовор сохдембириуьт, ки гьэлифо,
садан чигьрет эн муьрдере вегирде, э хумней энү омо-
геш миёв э дигь э молгьо, муьлкгьо эри зарали зере,
мерг, гӀэзор эри венгесде э гьэд одомигьо.

— Эйчуь поисдейт гьогь-перт бире, шуьле хуно! —
хьэрой сохд ковхо э лерзире сесевоз.— Те у ебо вирихде

эз глэрешму, куышит уре. У Шемей нисди, садани, чигьрет энуре вегуьрди омори э киму.

Шемей гьейсэглэт ковхоре нисе дирембугеш, сес энуре гьеусэглэт шинохд. У эз ковхо гъэгъри-гIоси бирере хуно мугу келе-келе, сере тик гуьрде уре эри винире.

— Эй ковхо, э сертуь худо невери беге, э дуьлтуй рэхьм, туь и гофе гуфдирени?! Ме эйчуь куьшде биём? Ишму э чумгьошмуревоz нисе диренит бегем, ки ме садан нисдуьм, Шемеюм?

И гофгьо э лэглэй эн Шемей дерики бирден келе мерд Шелбет е келе тоёгъи э дес ю дери ведиромо э пушо э нехэбереки э е зарбовоз зе уре эз гъэбуьргъэй эн Шемей. Шемей гоф хуьшдере бурра, е божэхь дешенд, эз тоегъи расире гъэбуьргъэй хуьшде э дуь десевоз сэхд гуьрде. У диренге э пушой чум хуьшде Шелбете э десию дегенеге дери гьов кенде нерафд э сер энугу, минет сохдере хуно мугу эзу:

— Эй лелей Шелбет, хосденуьм эз туь, мезе мере! Чуь зобуни сохдем ме э ишму, дигьбонигьойме, мере дуборе эри берде гьовре сохде?

— Эгенер туь Шемеиге, дие эхиротитуй эжеи? Иму туьре имбуруз себэхьмунде э эхиретиревоз гьовре сохдирим. Гьич эже дирейт, эже шиновусдейт е келе мерд тимтенбирэхьне вэхизуь э дигь биёв э пушой мерд-зен? Энжэгь садани глэйб-глор нисе дануьсденитгьо,— мугу киниге еки лап э песо поисдегор.

Шемей и гофгьоре шиновусденге гуйге гьейсэглэт э ер энугу омо, ки у тенбирэхьне поисди гуфдире э пушой эн дигьигьо-жэглметигьой хуьшде. У гьеусэглэт десгьоре фушенде, глэйбежигей хуьшдере сэхд гуьрд. Песде сере тик гуьрде, пушово омо эри дире, ки гуфдиге и гофе. У гьетте пушово оморе иловлей энуре ведебура одомигьо гьеусэглэт песово дорут хуьшдере, зенгьо хьэрой сохдуьт. Шемей диренге ки хэлгь эз расдиш бовор ние сохде у садан нисди, Шемеи гуфдире, мугу эз угьо э могьбуле хэнде ве руьхшендкимси:

— Метерсит, ме садан нисдуым. Эхиротире ме э дигь диromоренки векедем шендем, чуьнки сеггьо эдембируйт зип-зуьнде хурде вечире мере. Занигьойме г1энже-г1энжи эз дендугьой энугьо.— Шемей гъуз бисдо, бурмунд дэгъмегьой хун вебуьруйтгьо пойгьой хуьшдере эз г1энжгьой эн сеггьо.— Эхиротире векедем шендем, чуьнки, ишму дануьсденит сег бирэхънее одомире г1энж нисе гуьрде.

Минет эн Шемей, гуфдире гофгьой энугь, гуйге, кори сохд э дигьбонигьой энугь. Омбардеки энугьо эдембируйт бовор сохде и тембирэхънее одоми гъэгьигъэтиш Шемен гуфдире. Оммо ковхо, комики эз гъеме зиедте терсирембу, ки белки у эз расдиш Шемей нисди, садани э хумней энугь, э мол-гъэрею, зими-мэхъсуьл ю мерг-г1эзор менгенуь, пуч мисоху, гуфди гене, хъэрой сохде:

— Мегьилит садане ишмуре эз сер ведешенде! Ху-нешмуре мевечарунит! Молгьо-мэхъсуьлгьошму эз дес муравт. Пиш сохит енебуге куьшит уре!

И гофе ковхо гуфдиремунде э дес эн киниге бирэхъне хэнжел жегьисд. Песде у хэнжел раси эз бирэхъне сер эн Шемей. У гье усэг1эт э дуь десевоз эз сер хуьшде гуьрде, хун берде-берде уре, хъэрой-ноле дешенде-дешенде чэрх хурд э миглей хъэът, воисде юре вируьхуь ведарав эз г1эрей юре ведабурригьо одомигьо. Оммо гье и туьтем е хэнжелигеш раси э у. Эз дуьимуьн хэнжел Шемей бирден песово рафд, черх хурд, бугъоз бурра керге хуно, е келе ноле-буруж дешенде бурра кутукире хуно офдо э хори.

Е ченд минут giroшде бэгъдо дуь гъуншитгьо-дусдгьо Ишмог1ил не Рэхъмон, шуш нефес ишу гуьрде, видов-видов, эз дур хъэрой сохде-сохде, шишире диromорут э гъэд эн хэлгъ:

- Поит, у эз расдиш — Шемен!
- Дес мезенит э у!
- Гъоврей энугь рэхъои!
- Ини эхироти энугь, эз рэхъ офдейм!..

Дие дир бу. Угьо оморебугьо вэгдо Шемей косиб дегшебу э сер кемер дураз бире э минжи хьэёт хуьшде, э хуневоз билесумол. Чумгьой энугьеле рэхьо бируйт. Оммо чумгьой энугьедембируйт денишире э дигьбонигьой хуьшде нэгл, э асму, эжеки менг эдембу товуш доре, асдарагьо миге куфде.

Гуйге муьрде угьоре эдембу э шогьоди огол зере, чуьтам юре, тэхсирсуьзе, гловунсуьзе одомире э ижире зулумовоз куьшдетге.

Себэхьимуьн Шемее дуьимуьн гиле бердуьт гьовре сохдуьт. И дес раби негьишд уре э гьэд муьрдегьо гьовре сохде. Уре гьовре сохдуьт жейле э гьирогь эн гьоврегьо. Раби эри энугь негьишд сенгьиш дешенде. Е ченд сал гирошде бэгьдо гьоврей эн Шемей эз бэгьэлуьлугь сэхд бисдо, эз пушой чум сур бисдо.

Оммо у шевине кор, Шемей эз гьовре вэхуьшде оморебугьо, э дигь куьшде оморебугьо гьейсэглэтиш э ер эн дигьбонигьо оморенге э дуьл энугьо лерз офдорембу. Эз товун эни гьозие угьо гьемише э ер овурдембируйт.

Ихдилот Шемей гьейсэглэт веромоки, раби е кем э хуьшде домундере хуно мугу:

— Гьейсэглэт четини эри гуфдире: у Шемей буге, небуге садан буге э хумней энугь. Эгенер у саданиш небуге, хуьшдени Шемиш буге, у э юз ихдиерин хуьшдеревоз неомори эзу глугьлом, уре худо, енебуге молох нефуьрсори, эз гьэлифо-садан бэгьэй.

Куклей эн нэхирчи нуьшдебу э ён эн Рэьмон, могьбул, чумтерсе хуно. Имбуруз у дире, шиновусде коргьо, э сер ю оморигьо, гьейсэглэт эз келегьо шиновусде хэбер эри энугь гурунде хове хуно оморембу. Кимивэгдо эри глэил гьечи оморембу: у эзи гурунде хов хэбер биремунде, чумгьоре вокурде мунде гьемей эни дире коргьо, четинигьо, терсгьо, сэглэргьо, гьэренлугь эз офдой пушой-себэхьи вир-лов бирере хуно вир мибошут эзи глугьлом. Увэхди не у, не и косибэ э зир муьрс дерие дигьбонигьой энугь нивинуьт и дердгьоре, гезирогьоре.

Оммо Сосун гІэилиш буге верасирембу, ки гьемей
эни ю дире, шинире коргьо гурунде хов нисди — тэхьле
зиндегунни энугьои.

«ГЪЭЛЕЧЕГЬОЙ ЭН ПЕРГІУЪ»

Гъизгъин эн гьеминон бу. Чувшме гуйге эз гьово
эдембу гІэтош тигъи сохде. Гиевгьо сухде эз чувшме
зим-зерд биребируйт. Э зимигьош эз зуревоз зерди де-
шендебу. Суьмбуьлгьо эз донгьой эн гендуьм пур бире-
бируйт. Е кемлей кулок биремунде зимигьо гуйге зерде
лепуьргьоре хуно лойлум хурдембируйт, суьмбуьл
э суьмбуьл расире, велгьой доргьо эз шогьвор себэхь-
мундеире хуно сес сохдембируйт. Офдои эн чувшме, гуй-
ге эз гъэд тону ведироморе гІэтоше хуно эвире лап то-
вундебу, сер-сифет одомире эдембу сухунде. Э кими зи-
мигьо суьмбуьлгьо эз гъэдер зиед расирей ве эз гъизгъин
эн герми эдембируйт тигъи бире. Унегуьре омбаргьо сер
гуьрдебируйт зими дурундеире.

Э иловлей эн дигь бируйтгьо хоригьоре дигьбонигьо
гьемере темиз сохде, дуз сохде хэрмонгьо сохдембируйт.
Ини имогьой зимигьо дурунде верасде оmore бэгьдо
э иловлей эн дигь э гъирогъ эн хэрмонгьо тоегьой эн
дерзгьо дечире оmoreбируйт. Эз себэхьмунде зу-сери те
шохьонгум э зир эн чувшмей гьеминони э сер эн хэрмон-
гьо эдембируйт дерзгьо кufде оmore. Кимигьо э дуразе
гъирможевоз гІэсбгьоре гьей сохде, дениширембируйт,
чутам велгьо рафденуьтге эз сер эн хэрмон лов сохде
дерзгьо, э эз эрэгъ гьемешу тар бире гІэсбгьо не хуьш-
дени хуьшде гъимиш несохде, кимигьойге э буьлуьнггьо-
ревоз жапуьре эдембируйт вор доре, кимигьойге гендуь-
ме хуьшг сохде, э чуволгьо декуьрде.

Согъ руз жапуьр эз лой хэрмонгьо оmore нуьшдембу

э сер боругьо, чапаргьой эн хьэътгьо, э сер бунгьой гило-
ви, оморембируът сес эн хэрмончигьо, чуйтам угьо гIэсб-
гьоре пиш сохденуътге. Э и герми гьеминон эз куфде
дерзгьо, хуышг сохде гендуымгьо гуйге буй буржунде то-
зе нун оморембу.

Гьомуиле е хэрмон нэгI, е ченд ю бу. У хэрмонгьой
эну дуь э ён еки бируът. Тоегьой эн дерзгьой эну догъ-
гьоре хуно келе, гьуьндуьр бируът. Мюшгуьригьо у тое-
гьой энуре э гIэрей еки «гьэлечегьой ПергIуь» гуфди-
рембируът.

Омбаре фэхьлегьо, эз пире Шелбет сер гуьрде те чор-
дегь сала Сосун, и рузгьо эз чуйшме ведироморе те то-
рики дегуьрде кор сохдембируът э хэрмонгьой эну. Ом-
мо э вэхд хэрмон куфдегьо мердгьой эн дигь э мейду
нэгI, э ён хэрмонгьой эн Гьомуил оморембируът шохьон-
гумгьо эри э серини шохьонгуми нуьшде, хэсдеишуре
вегуьрде, э еки гоф-меслэхьэт сохде, тозе хэбер-чи ши-
новусде, ихдилот сохде. Гьеме шохьонгум зурнов хуыш-
дере вегуьрде оморембу инжо Рэхьмон. У э зурнов зере-
ки жем-жогьилгьо э хьэвесовоз вежесдембируът, угьони-
ге чек зерембируът, э бэхьс дешенде, э эшгь овурде
вежегьисдогоргьоре. Кими вэгIдо Рэхьмон зурнов зере
э раче сес хуышдеревоз мэгIни хунденбу эри энугьо. Сес
зурнов зерей эну, мэгIни хундеи, эн чеке-чек е сер эз ду-
рине оморембируът. Э ён хэрмонгьой эн ковхо чуйкле
гIэиллегьош оморембируът эри «пэхьники» возире э гIэ-
рей келе тоегьой эну.

Мердгьой эн дигь эз елойге оморембуьруът инжо эз
хотур ихдилотгьой эн кук ковхо Шоул. Шоул э шегьер
э гимназия хундембу. Гьер сал вэхд гьеминон у оморем-
бу э каникул э дигь хуышде. У бу е лэгьэре очугье жо-
вон, гьуьндуьре бала, кегьребое чумгьо. Дигьбонигьоре
эзу хьэз оморембируът, э у, неденишире э жовони ю,
хуьрмет юре гуьрдембируът. У бебешуре хуно небу, мигь-
рову, дуьлочугь, дуьлтемизе одоми бу. У э фэхьлегьой
бебешуревоз хуышдере келегед, уьткем нисе гуьрдембу,

э угъоревоз э дусде шинохгъой хуьшде гоф сохугъоре ху-
но гоф сохдембу. Эри мюшгуьригъо у омбаре томошее
ихдилотгъо сохдембу.

Е гиле менгелуье шев у эри э сер хэрмонгъой бебешу
кура бире дигъбонигъой хуьшде ихдилот сохдебу, чуьтам
е хинике руз эн мегъ январь фэхьлегъой эн Петербург
кура бире рафдебируьтгъе эзи се сал пушо э ки падшогъ
Николай эри шуькеет сохде эз дес эн хэзэингъошу — сэ-
хьиб заводгъо, фабригъо. Чуьнки угъо омбар гуж, зу-
лум сохдембируьт э фэхьлегъо, угъоре гъишдембируьт
омбар кор сохде, оммо муьзд ишуре лап кем доремби-
руьт. Кифлетгъой эн фэхьлегъо гиснеи, тенги кеширем-
бируьт. Фэхьлегъо рафдебируьт э шуькеет э ки энү, егI-
ни, падшогъ э хьол энугъо мидарав, буйругъ мидуь э хэ-
зэингъо э фэхьлегъо гуж несохут, муьзд, гъэгъ кор энү-
гъоре хуб дуьт, угъо гиснеи-хьижрони некешуьт.

— Падшогъ гуш вено э гоф фэхьлегъо, метлеб энү-
гъоре бегъем сохд? — пуьрси Офдум — е буд эн наргов.

Шоул гуфдиренге ки падшогъ неки гуш невоне
э шуькеет эн фэхьлегъо, уьсделуьге уре гъэгър оmore,
фэхьлегъо эз дес хэзэингъошу э ки энү э шуькеет оmoreт
гуфдире, буйругъ до э солдатгъой хуьшде э сер энугъо
туьфенг шенуьт гуфдире, дигъбонигъо омбар мэхьтел
мундуьт Шоул гене гуфдиренге, ки омбаре фэхьлегъо
у руз эз гунилей эн солдатгъой падшогъ муьрдуьт, угъо
лап перт бисдорут мунд. Мюшгуьригъо нисе дануьсдем-
бируьтгеш э коми куьнж гIуьлом дериге шегъер Петер-
бург, исэгIэт шиновусденге гофгъой эн гимназисте дуьл
энугъо омбар дуьлсухуни сохд эри энү фэхьлегъой эн
урус. Энжэгъ е Илегъу суьпле хэнде сохде, э руьхшенди-
ревоз мугу:

— Гьич биренигъо кори, падшогъ эри е хьэз, э кию
эри э шуькеет оmoreи вегируь рэгIиет хуьшдере э гуни-
ле зенуь?

Гьово торик бугеш, веи бу, чуьтам Илогъу и гофе
гуфдиренге Шоул э у хуни-хуни денишиге, гуйге у гьей-

сэгIэт е туф мидешенуь э сифет эн човуш, е небуге е силле микешуь эзу. Оммо Шоул сабуьр сохде, не уре незе, не ё охмурлуье гофиш негуфди. У е-дуь минут ги-рошде бэгъдо мугу:

— Омбардеки фэхьлегоь, э ки падшогъ э шуькеет раф-дебируьтгош гьечу думит сохдебируьт. Угоь гьечуь да-нуьсдембируьт, ки падшогъ э дуьл ю рэхьм оmore эри фэхьлегоь, медиров э песой энугъо, воисдей эн фэхьле-гоьре э жиге миёру. Оммо у руз фэхьлегоь э сер офдо-руьт, ки падшогъ гIоширгьоре хуно — дуьшмен эн фэхь-легоьй. Чуьнки хуьшдени падшогъ лап келе муьлкедори, келе капиталисти. Ини эричуь падшогъе эз фэхьлегоь гъэгьр оmore, угоь э ки энугъ э шуькеет оmoreт гуфдире, эз дес эн гIоширгъо, гьишдебу солдатгоьре э сер энугъо гуниле шенде.

— Негьогъ нисе гуфдиреки: гьилогъ чум гьилогъэ нивекенуь,— мугу Рэхьмон.

Шоуле хош омо эзи метелей эн Рэхьмон.

— Туь дуз гуфдире, лелей Рэхьмон,— мугу эзу Шоул э мугьровуниревоз денишире э у.

— Э падшогъ екиш эз товун эни хунризе кор е гоф-чи гуфдирогор небисдо? — пуьрси келе мерд Шелбет, ко-мики нуьшдебу э сер эн гьембиз гиев, эз битоби дуьл хуьшде э ило э уло чаруьсде.

— Э падшогъ гьинор кини эри гоф сохде. Падшогъе гъушунгьои, генералгьои. Ки э гъэршуй энугъ гоф сохдге, енебуге э сер энугъ дес вегуьрдге, уре гье усэгIэт е э гуни-ле мизенуь, е небуге сер юре мибуру. Э падшогъевоз бе-ге хьуьжет сохде бире?! — мугу Рэхьмон эз Шелбет.

Гьемееки чум доноруьт э лой Шоул у чуь жогъоб му-гуюге эри гоф Рэхьмон.

— Дузи,— мугу Шоул.— падшогъ Николая омбаре гъушунгьои, генералгьои, жандармегьои. Оммо фэхьле-гоьй эн Урсиегъ не терсируьт эз гъушунгьой энугъ, вэхуьш-дуьт э ерэгъэвоз э сер эн падшогъ, эн хьуькм муьлкедор-гоь, гIоширгъо.

Шоул сер гуьрд эри ихдилот сохде эри энугьо, чуйтам эзу руз бэгьдо, солдатгьой падшогь э сер фэхьлегьо гуниле шенденге, фэхьлегьой эн Петербург, эн Масков баррикадагьо вокурде э кучегьо, ерэгь э дес дери, хэйли рузгьо женг бердебируьтге э гьэршуй эн падшогь, чуйтам ранжбергьо э дигьгьо визор оmore эз дес эн муьлкедоргьо хунегьо, девлетгьой энугьоре сухундебируьтге... Гимназист гуфди гьемчун эз товун эн социализм, егъни у ижире жэгъмиети эн одомигьои, эжеки не косиб биренини, не гюшир, не огьогьо, не гьулгьо.

Шоул гуфдире гофгьо эри мяшгуьригьо овосунегьоре хуно оmoreмбу, чуйнки угьо эз гюьлом бейхэбере, эри е лугьэ нун э зир муьрс, э зир гьэтро дебире одомигьо бируьт. Дуьньегь энугьо, гюьлом энугьо гуйге е дигь энугьо бу эришу, комики э гьэд вишегьо, дерегьо дебу. Эз раби бэгьэй еки энугьош хунде енебуге десхэт нисе дануьсдембу. Оммо гофгьой эн гимназист эри энугьо овосунегьоре хуно оmoreмбугеш, угьоре эз гофгьо-ихдилотгьой эн гимназист хош оmoreмбу, угьо, гуйге е кем семе э сур гюьлом, э гьэвл гюьлом хэбердор бирембируьт, чуй бире, чуй гирошдеге э вилеет кем-биш дануьсдембируьт. Унегуьре омбаре дигьбонигьой эн Шоул хьозур бируьт э хэсдеи, вомундеи неденишире те сэбэхьиш нуьшде гуш дошде гофгьой энуре.

Эри фэхьлегьо, э хэрмонгьой эн ковхо кор сохдембируьтгьо, кор сер гуьрде оmoreмбу гьетте е кем себэхь бире, торики-товуши, кейки гьово гьеле хиник бирембу, хоригьо, дерзгьо тар эз гьиров шевине. Гьер фэхьле э кор хуьшде мухшул бу. Кими энугьо дерзгьоре лов сохде мидешенд э хэрмон, угьониге гъэсбгьоре э велгьо бесде, черх мидо э хэрмон э сер дерзгьо. Е бэхш одомигьо гендуйме вор мидорут, кимигьойге — жапуьре.

Дуьимуьн руз себэхьмунде э вэхд эн кор э сер хэрмонгьой хуьшде омо ковхо. У имбуруз чуйиге лап гьошгьобогьлуь бу, гуйге э дуьл энугьэ гьэр дебу. Э ён чордогь поисде, эжеки фэхьлегьо гъэребир ведироморемби-

руът эри форигъэти вегуърде, чи хурде, Гъомуил гъош-гъоре дуллу сохде дениши э лой эн глэсбгъо, чуьтам угъо ишуре эрэгъ шишире-шишире сурд берденуьтге велгъоре эз сер дерзгъо. Э у хэрмонигей эн ковхо, хори эн комики диб-дуз бу, темиз, руфде, жару зере бу хори эн хуней селигъэе зене хуно, зерде гъембизгъой эн тозе куфде гендуьм гиргине зерде тепеигъоре хуно жерге-жерге по-исдебируът. Э гъирогъ эн хэрмонгъой энугъуьндуьре тоегъой эн дерзгъой ковхо догъгъоре хуно тик поисдеби-руът.

Фэхълегъо неденишире э герми эдембируът э хуьшде хъэрекет веноре э бежидиревоз кор сохде. Оммо имбуруз чуьиге лап гъэреболугъэ хуно бу дуьл Гъомуил. Не тоегъой эн дерзгъой энугъу, не гъембизгъой эн гендуьм, не э хъэрекетиревоз кор сохдембируътгъо фэхълегъо, гуйге, дуьл энуре шор, лов энуре э хэнде веберде нисе дануьс-дембируът. У гуйге эз гъеме бирази, глосире хуно бу. Сифет энугъуейсгълэт гъечи вечире мундебу, гуйге у эдем-бу е кор, е вогъне офде гъэгър дуьл хуьшдере э сер эн гъерки бисдо эри тигъи сохде. Бирден э чум энугъу вохурд чордегъ сала фэхълей энугъу Сосун. У папрусе э лэгълэ до-норе, э дес ю е келе жару дери, эдембу иловлей эн гъем-биз гендуьме жару зере.

— Гъери инжо бие егиле! — хуни-хуни денишире э лой кукле, огол зе овурд уре Гъомуил.

Сосун гъе усэгълэт шенд эз дес хуьшде жаруре, э ков-хо хуььрмет гуьрде, э кеф дес хуьшде пэхъни сохд пап-русе, омо э ки энугъу.

— И чуьни э дестуь деригъо, нелойгъ?! — хъэрой ве-гуьрд э сер энугъу ковхо, денишире э буй-балай эн Сосун, э суьмер не чапуьр ве тузевоз билесумол бугъо.

Те гъаил жугъоб доре, у шилолире хуно гъов кенд рафд э сер энугъу, е ченд бо э силлеревоз зе эз сер-сифет энугъу. Сосун терси, хъэлежигер бисдо. Эз хэхэ бире вини энугъу шур-шур хун вено. Гъаил гъе усэгълэт эз дес хуьшде папрусе шенде, э дуь десевоз сэхд сохд э хуневоз биле-

сумол бире сифет хуышдере, хьэрой дешенде, офдо э хори. Эз вини эн гІэил хун омореире диренге, Гьомуил деш гуйге гьудур бисдо, гуьрг хуне диренигьоре хуно. У гене гьов кенде оморе э сер э хори гилгез сохдембугьо гІэил, хьэрой вегуьрде-вегуьрде э сер эну, сер гуьрд э тепуькевоз эри зере уре:

— Туьре воисдени, нелоигь вече нелоигь, сухуни хэрмонгьо, тоегьоймере?! Ги! Ги! Бер эритуь! — жингире хуно бире, э тепуькевоз куфде-куфде гІэиле эдембу хьэрой сохде э сер эну ковхо.

Э сес божэхь эн Сосун е ченд фэхьлегьо коришуре шенде гье усэгІэт видовусде оморут. Эзжеиге омо ведиромо гье и туьтем Рэхьмониш, хэрмон эн комики э у тарафигей дигь бу. У диренге, чуйтам Гьомуил э поевоз куфдениге Сосуне, винигьой гІэил э хун дериге, дуьл эну невегуьрде, неветовусде и коре, э хьуьршевоз омо э сер эн ковхо, э е сэхде муьшдевоз гьуьл додо уре песово.

— Э гІэил дес мезе гуфдиренуьм э туь! — хуни-хуни денишире э ковхо, гуфди эзу Рэхьмон.

Гьомуил суьфде э мэхьтелиревоз гьогьэ хуно дениши э Рэхьмон. Песде жингьою вероморере хуно мугу эзу:

— Э туь чуй кори, нелоигь?!

Гье усэгІэт кура бире фэхьлегьо сер гуьрдуйт эри серкуш зере, уьзуьгьэре сохде ковхоре:

— ГІэил еtimi гуфдире, уре сэхьиб нисди гуфдире, ки ихдиер дори туьре уре эри куьшде, хун энуре, гІэрс энуре тигьи сохде?!

— Эз пул-мол хуьшде гьизмиш бири, гьудур бири!..

— Гьэйгьу нибу, гьергойш гири э дивун ижире одомигьо медиройм!..

Гьомуил гофгьо, гьелебулеигьой энугьоре шиновусденге зиедтеш гьогь бисдо мунд, гуйге зугьун ю э лэгІэй ю кут бисдо домунд. У суфде э чумгьой хуьшде, э гушгьой хуьшде бовор нисе сохдембу, ки у эдее дире гуфдире э чумгьой хуьшдеревоз, шиновусде э гушгьой хуьшдеревоз чуйтам фэхьлегой ю эз ю нетерсире э руй

ю поисдетге, серкушигьо, гьелебулегьо доренуьтге уре. У дие гоф не офд эз битоби, гъэгьр дуьл хуьшде, чумгьоре чарунде э сер энугьо е келе хьэрой сохд:

— Бунт?!.. Бунт вэхизундейт э серме?! Ме эри эни кор дивун ишмуре мидуьм, поит ишму егиле!

Гье и вэхди, коргьой гуюгьоре хуно «э сер гIов-гIэ-тош» омо ведиромо э пушой чум бебешу Шоул. Ковхо диремунде уре эз фэхьлегьо дес кенде, хьэлово бисдо э у.

— Омбардекиш тэхсири эни коргьо э туь вери! Эри, э туь... Еки энигьош жуьргIэт сохде э руйме нипоисдуьт, эгенер гIэрегъэришкорие гофгьо-овозегьойтуьре угьо нишиновусдуьтге!..

Шоул э гофгьой бевешу гуш невеноре ебо куьнд бисдо эки Сосун, комики гьелеш дегешдебу э хори, гьирке сохде-сохде. У вэхуьзунд Сосуне э пой, ведешенд эз куьф ейлугъ хуьшдере, покурд сифет гIэрси, хуни энуре, песе хоши гуьрде гIэиле, хомуш сохде уре фуьрсо дуборе э кор. Эз песой эн Сосун э охмурлуье сифетгьоревоз гоф несохде вогошдуьт э коришу у фэхьлегьойгеш. Оммо гъэгьр, гIэтош эн дуьл Гьомуил хомуш, сокит нисе бирембу. У эдембу э хьэроевоз серкуш зере, гIэйб доре кук хуьшдере.

— Бебе! — гIоси бирере хуно мугу Шоул.— Эгенер туьре э ме гуфдирение гофтуь гьисдиге, гу э саламатиревоз, оммо э сер ме хьэрой месох.

ГьейсэгIэт Гьомуиле эз кук хуьшде эри руй ю юре буррай унгъэде гъэгьр неомо, чуьтам эз дигьне гуфдире гофгьой энугьо э сер хэрмонгьо эри дигьбонигьой хуьшде гъэгьр оморере хуно.

— Туь гьерчуь дануьсдени ме нешиновусдем, э ме хэбер нерасири, чуь жире гофгьо, ихдилотгьо сохдейге туь эри эни пойбирэхьнегьо?! — мугу ковхо э чумевоз э лой э хэрмон кор сохдембириуьтгьо фэхьлегьой хуьшде бирмунде.— Ме гьемере дануьсденуьм...

Гьомуил десгьою лерзире-лерзире эз хуььрш, туьнди гъэйле не кисере. Пур сохде гъэйлере, дегесунд, е-дуь

гъум кешире, песе рафд нуьшд э гъирогъ эн чордогъ, э серини, э сер гъембиз эн гиевгъо. Хуьшг бире велггъой эн шохгъо э сер чордогъ эз серине кулок эдембириуьт ворвори хурде. Гъомуил гъэйлере эз лэгIэ неведешенде эз зир чум гъош-гъобогълуь, гъэгъре-гъэгър дениширебу э Шоул.

— Гъечиш кор бирени,— мугу ковхо, дуьл сэгIэр хурде одомире хуно сере жумунде-жумунде,— казунный одомини, э кукгъой беггъо-бегзедогъоревоз эдее э гимназия хунде, кук эн ковхой, э кировоз и дусди гердундениге бие винишит ебо. Э и гиснегъо-гедегъоревоз! Чув хэйр, чув мэгIрифет дире и геде эзи гIовдолгъо, пойбирэхънегъо — ме нисе дануьсденуьм. Бегем ме эри эни кор хундем ире э гимназия, э кишегъоревоз пул хэржи сохдем эри эни!?

Гъомуил екем поисд денишире, е лугъонде ох кешире, дуьл ю омбар тенги сохдере хуно, песе мугу эз кук хуьшде:

— Гъери гу винуьм эриме ебо, кини у гъурумсогъ, гIуьлом гъэришки эз товун эн комики туь ди гуфдиребири инжо... Гъери, гъери э ерме омо... Сосализм, нум ю эйники гуьрде меево. Кини у? Уруси, мисурмуни, жугъури?

— Эйчуи туьре у? — эз зир лов хэндуьсде э Гъомуил пуьрси э руьхшендиревоз э лой бебешу неденишире.

— Туьре герек нисди эйчуьниге. Ме эдее пуьрсире-нуьм эз туь, туь мере жугъоб ди. Кини у гъирхъэрембоши? Туь хуьшденитуь уре шинохдени?

— Гъери, белки шинохденуьм, чуьи песе? — гъэгър дорере хуно бебешуре гуфди Шоул.

Ковхо эз гъэгър дуьл хуьшде э гIэнжевоз сэхд гуьрд чувгъэйлере, э биразииревоз эз кук хуьшде, гоф сохдемун энусере ченд бо жумунд.

— Погъ, бебейме вой, и чув коргъои,— мугу у эз кук хуьшде.— Туь кук эн ковхо биреки, эжигей рафде э пулсие мэгIлуьм сохде эз дес энусе, уре гъудугъэ хуно беруь дуьл хуьшде, доно десе э куьф гъобой хуьшде, ведешенд

дешенуь е жиге сес юре хурузиш нешинову, енебуге дуь фуьрсуь е сер э дерей жегьендем э у хоригьой эн Сибир, туь мией хэр-хэре гофгьой энуре мугуи? Уш эри ки? Эри фэхьлегьой хуьшде! Туь, хэлефме делуь бирей, эз эгьуьл ведерафдей. Гьечиш беге кор бирени? — могьбул, дердлуье одомире хуно гуфди Гьомуил.

Оммо шиновусдки эз кук хуьшде у келе гьирхьэрембоши, комиреки Социализм нуми, дуьсдогь сохде омори, ковхо гье усэгІэт шор бисдо, гуйге уре пардуьшгьо веромоге.

— Гьо! Гьечу хуби эри энуну. Беруьгу имогьой эри хуьшде,— мугу Гьомуил.— Небуге гьечиш кор бирени: эдее косиб-фэхьлере э гюширгьо, гІэсуьллуье одомигьо хьэлово сохде, егІни, гюширгьо усали, гьечини-гьечинигей, косибгьо — хуби... Молгьо, муьлкгьой гюширгьоре вегуьрде, егІни, бие косибгьоре доре биев — килит вераво э у бишэгІре зугьун энуну.

Гьовой эн Гьомуил лап хуб бисдо, чуькле куклей энуну Эсеф оморе ведироморенки. ГІэил зури-зури оморе гьэл дешенд э герден бешу. Гьомуил гьэл гуьрд гІэиле, моч сохд.

— Ме туьре, хэлефме, э ежигеш нидуьм эри хунде. Эзи хундегьо, эдее диренуьм, е фойде нисди, эз зарал бэгьэй.— Э Шоул дешиновундере хуно гуфди Гьомуил.— Мосдонум эритуь е хубе юргьэе гІэсбиш, мидуьм э дестуь е хубе гьэмчилеш. Мигерди эритуь э сер муьлкгьо, хоригьойму..

Дегьсала куклей Гьомуил и гофгьоре эз бешу шиновусдки, омбар шор бисдо. У эз бешу журо бие, омо поисд э песой кемер энуну. Песде гье эз нокуми, гуйге хуьшдере э кул гІэсб вешендере хуно верафд э сер кемер бешу, келе-келе гуфди:

— Э-эй, кеш, гІэсбме!

Эз некуми гьэйле офдо эз лэгІэй эн Гьомуил. Оммо у эз куклей хуьшде гьэгьри небисдо, дес энуре гуьрде моч сохд.

Гъово оmore-оморе эдембу шохъонгум бире. Чуьшме дерафдебу. Гъирогъ эн асму гъирмизине парчере хуно кешире бугеш менг веде биребу э асму. Оmore-оморе эдембу гъово гъеми серин бире, гъеми сокит. Эз гъэд эн богъгъо эдембируйт оmore сес зузе зерей эн чогъолгъо. Гъемишеинере хуно, гъетте чогъолгъо зузе зере, сеггъой дигъ эз хъэетгъо э кучегъо ведироморе, э лой богъгъо де-нишире, сер гуьрдуьт эри хъов-хъов сохде.

Мюшгуьригъо вомунде эз согъ руз э гъизгъин герми кор сохде, еки-еки, кимигъо дуь э екиревоз гоф-меслэхъэт сохде, эдембируйт оmore э сер хэрмонгъой эн ковхо. Угъо кура бире нуьшдуьт э гъирогъ эн хэрмон, э сер лембегъо э ён «гъэлечегъой пергIуь», чуьтам э сер рэхъ верие одоми омборе рэхъ рафде, вомунде нуьшдениге эри форигъэти вегуьрде э гъирогъ эн билогъ енебуге э далдей эн догъ. Гъугъгъой эн гъуьндуьре тоегъой эн Гъомуил келлей эн гъуьндуьре догъгъо-тепеигъоре хуно нушу дорембируйт. Асму соките дерьёгъе хуно темиз, ко-ву бу исэгIэт. Гъэйлегъошуре томбоку пур сохде дигъбо-нигъо нуьшдуьт эри дуь э екиревоз меслэхъэт сохде, рэхъэти вегуьрде э серини эн шохъонгуми.

Оmmo э гъэриш имбуруз э сер хэрмонгъо кура бирогоре мюшгуьригъо чуьиге Рэхъмон недебу. Эн суьфде Сосун тигъэт до э и кор. У омбар хосдембу Рэхъмоне. Сосуне не эз лой беbei, не эз лой дедеи е куьнде одоми недебу э дигъ. Гъемише, согъ руз эри е лугъэ нун э тартапил, э гъэтро дерие мюшгуьригъо, эз гурунде зиндегунни вомунде, визор бире одомигъо, угъоре гуйге не вэхд бу, не можол, не дуьл э хъол де одомиге эри дерафде, э гъирогъдеки езугъбери сохде. Е Рэхъмон гъунши энугъо бу хуб э гIэл гуш венорембугъо, э у эз дуьли езугъбери сохдембугъо. Унегуьре у Рэхъмоне лап куьнде гIэ-зизе одоми хуьшдере хуно хосдембу. Унегуьре дуьл энумбар могъбул бисдо Рэхъмоне э гъэриш эни мердгъо гъейсэгIэт недиренки. Сосун вэхуьшд рафд э у тарафигей дигъ хэрмон эн Рэхъмон бугъо жиге, уре эри дире.

Хэрмон эн Рэхьмон чуьклеле бу. Э ён хэрмон энү то-
ей дерз немундебу. Ведибуки, у хэрмоне куфди верасди.
Рэхьмон нуьшдебу э минжи эн хэрмон, э ён е чуькле
гьембиз эн гендуьм, эзи могьбуле, дердимендие одоми-
гьоре хуно десе э чуне веноре. Э иловлей эн гьембизлей
эн темиз сохде гендуьм буьлуьнгьо, дирновужгьо, лапт-
кегьо шенде бируьт. Рэхьмон нуьшдебу лос, гуйге чум
ю э хифлет рафдере хуно, сере дуллу сохде. Эзутовне
у гьеебо недири, чуьтам эз кин энү Сосун куьнд омоге.

— Шохьонгум эхэйр бу, лелей Рэхьмон! — евошлей
мугу Сосун.

— Гьо! Туьни, Сосун? — эз хов очмиш бирере хуно,
гуфди Рэхьмон эзи лап вомунде одомигьоре хуно.—
Нуьш, хэлефме, нуьш.

Гэил нуьшд, чорзани зере э раче-берачей эн Рэхь-
мон, э сифет энү денишире. Дуьл эн Гэил эдембу гумон
сохде, ки гьовой эн Рэхьмон чуьиге хуб нисд, у омбар
дуьлхуьрде хунои.

— Эй лелей Рэхьмон, туь могьбуле хунои, дуьргердо
е кор чи бири? — эзи келе одомигьоре хуно пуьрси Со-
сун, чум неведуьрде эз рушчире эз чуьшмей гьеминони
эз мунде жигеш сиегь бире сифет энү.

Рэхьмон сере жумунд, песде мугу э могьбуле сесевоз:
— Ини, дениш ебо,— мугу у бирмунде э десевоз э лой эн
чуькле гьембизлей эн гендуьм.— Ини гьеме чуь мундиге
мере эз хэрмон куфде верасде эйло. Имисал зимиме усол
вероморебу. Гьеме куфде тэхуьл энжэгь вес сохди эри
доре кирой эн хори вегуьрдеи не э нарговгьой Гьомуиле-
воз хорире кутон зерей. Чуьл тэгъэйге гендуьм ме гьеле
уре эз поревоз гьэрдхундум. Имбуруз у эз ме хьэлово
бири, эгенер ме чуьл тэгъэй гендуьм энуре не дорумге,
у э жигей гьэрдхунди, ме уре бие дуьмгьо, онгурбогьме-
ре вегуьрденини, мере эзу онгурбогьле бэгъэй гьичиш
нисди. Песде чуьтам дошденуьм ме е хуне кифлете? —
э дерд-думитовоз гуфди Рэхьмон, сере жумунде, е лу-
гьонде ох вокошире.

Дуыл эн Сосуне эри гурүнд несохдеи, уре хижолет неев гуфдире, Рэхьмон э у негуфди, ковхо э у эз товней эн гъэрд хъэлово бири эз гъэгьр у ди ковхоре э муьшде-воз зерей э сер хэрмонгьо э песой Сосун ведироморенге. Э и коревоз ковхоре воисдени гъэгьр хуьшдере ведешенуь эз Рэхьмон.

Сосун гьейсэґІэт э Рэхьмон денишире гьич гуйге ни-гуфди и у Рэхьмони гуфдире, дуьлшоре одоми, зарифатчи, хэндеруй. У лап эзи эз ґІуьлом дуьлхуьрде, хэсдее, вомүнде одомире хуно бу.

— Оммо мере ужире минкини бу гъэрд Гьомуиле доре, дендуй энуре эз хуьшде ведешенде, хилос бире эз десэну.— мугу Рэхьмон.— Вединики, бэхд ме гьечини. Коргьой гуюгьоре хуно: бедмозоле эз сер девеш гуьрг ми-хуру.

Рэхьмон сер гуьрд гьозие-гъэдер эни коре эри ихдилот сохде эри Сосун.

Рэхьмоне е теке говле бу. Чум эн гьемей хуне э и говдебу. Шир, суьзмей эн ґІэилгьо эзу гов бирембу. Рэхьмон терсире, ки ковхо э жигсй чуьл тэгъэй эн гендуьм у уре доренигьо онгурбогьоре невегируь гуфдире, де чорейге неофде, имид сохд эри хуьшде, гове куьшдени, эз гушд эн гов бугьо пуле дорени гъэрд эн ковхоре.

Гове эз хъэёт ведировунденки эри куьшде, зен Рэхьмон, ґІэилгьою гьеме чум ґІэрсй бируьт. Угьо э гирьеревоз омбар минет сохдуьт э Рэхьмон гове некуьшуь гуфдире. Рэхьмон чуьш мисохд ґІэилгьой хуьшдере чум ґІэрсй эри несохде, оммо у чуь миесде сохде, е чи Гьомуил залуме хуно поисдебу э сер синей энү. Говиш гуйгешек сохдере хуно юре эй куьшде эдее берде гуфдире, гьеле-меле эз хъэёт нисе ведарафдембу. Э лой ґІэилгьо денишире, эз десгьой энугьо, гиев, тикегьой нун хурде хуте бире, у исэґІэт э зугьуневоз эдембу десгьой ґІэилгьоре лисире, гуйге эзугьо эдембу бэхшлемиши хосде.

Э ён эн хэрмон Рэхьмон гове овурде, пойгьокоре бесдуьт, венгесдуьт. Гье ивэхди раби е келе тиже корде

э дес дери омо раси. Кордоре э бугъоз гов веноре, у е-дуь гиле кеши кордере. ГьеусэгІэт эз бугъоз эн гов лиловуре хуно хун тигъи бисдо. Пусд гове кенде бэгъдо, раби сер гуьрд шушлугъой гове эри фегъм сохде. Рэхъмон э дуьлдэгъдэгъэиревоз дениширебу чуй сохдеге раби. Песде раби Шафад тик гуьрде хуьшдере, э десгъой хуни хуьшде денишире, эзи эз гІэйб уьзуьгъэре бире одомире хуно мугу:

— Гов хьэруьми.

И гоф эри Рэхъмон гуниле зерере хуно омо эри энугу. Ранг энугу рафд, дуьл ю гуйге бурри офдо, нефес ю вечи.

— Эле, бебейме вой, туь чуй гуфдире, жон раби,— мугу у гьолок, нечогъ бире одомире хуно, сес ю лерзире-лерзире.— Гов е чогуьз, бисембее моли, хьэруьм чуйтам бире у?!.. Омбар хосденуьм эз туь, жон раби, имидиме гье эзи говлеи, хунеймере мевечарун, бие туь хьэруьм месох и молмере.

— Туь чуйш гуфдириге ме у коре сохде нидануьм, говуне э серме нивегируьм, хьэруме моле эри жэгІмет хьэлол гуфдире нидануьм,— мугу раби э бел гьобой хуьшдеревоз э тегънимиревоз кордей хунире покурде.— Э шушлугъой эн гов локо дери...

Раби гуфдире и гофгъоре, гьишде Рэхъмоне э гъиругъ хэрмон, э ён кушде гов ю, рафд евош-евош э лой хуней хуьшде. Рэхъмон серсу бире одомире хуно офдо э дигъ е гІэсб-гІэребе эри офде, берде гушд эн гове эри фурухде э вокзол кор сохденуьтгъо уругъо енебуге э е дигъ эн лезги. Оммо гьеме гІэсбгъо э дигъ э кор эн хэрмони бируьт. Эхириш пушой шохъонгум Рэхъмон гІэсб офденге дие дир бу: эз сэхде герми гьеминон э гушд куьрм дено-ребу, эзу эдембу буй оmore.

— Оворе бошит эзинжо эз серме! — э гъэгъревоз келе-келе гуфди Рэхъмон, э улойге чаруьсде, ихдилот хуьшдере гуфдире верасде бэгъдо.

Сосун э махътелиревоз дениши э гъунши хуьшде, песде э у тарафиге, Рэхъмон дениширебуго. Сосун энжэгъ

гьейсэглэт вини, чутам э куьнди энугьо, э улойгей хэрмон, сеггьо кура бире, дуь екире сигъмиш сохде гушд эн гове гиснемуьрде гуьрггьоре хуно пара-пара сохденуьтге.

— Ние вегуьрде дуьлме, чуьтам и сеггьо гушд эн говмере эдете пара-пара сохденуьтге, фучиренуьтге,— мугу Рэхьмон сэглэр хурде одомире хуно.— Гуйге и сеггьо гушд эн гове нэгл, гушд тенмере эдете пара-пара сохденуьт. Э хунеш гьеме чумглэрсинуьт, гуйге мегьит дериге э хунейму, э ёс нуьшдет.

Дуьл Сосун омбар гурунд, могъбул бисдо, гьунши хуьшдере гьечи диренки, э сер эн у оmore гьозие-гъэдере шиновусденки. У гоф гешденбу, гоф ние офдембу, чуьтам Рэхьмоне дуьл дуьге, чуь гуюге э у гьейсэглэт, уре эри хомуш сохде. Рэхьмон дие гоф несохде нуьшдебу, занигьой хуьшдере гъэл гуьрде эзи э сенгъ чаруьсде одомире хуно. Нимелите менг э гьово эдембу тов доре. У гьесэглэт хумне зерембу э гъилинж эн жоллод, комики кешире омори э сер эн дуьньёгъ. Астарагьо э асму эдемуьт миже куде. Угьоре не э дердгьо, не э дуьлесдигьой одомигьоревоз кор небу. Гьеме э иловле гуйге лол, гуьм бире мундебу...

СУР ЭН ГРИГОРУ-ЧОЙ

Бегьерлуь ве мигьробони дедере хуно хори, рачуьт, гуьлишонлуьнуьт вишегьо, мержгьо, ведебуратгьо иловлей эн Мюшгуьре. Э чогъэ, бегьерлуье хори эн Мюшгуьр чуь мэхьсуьл, чуь бегьер кошдигеш вероморени. Весал, сер гьеминон доргьо, кулегьо, богъгьо, вишегьо э велг не гуьлевоз вераисденуьт, шевиш рузиш буьлбуьлгьо эз рачи богъгьо, чеменгьо, эз чуьшмей офдо, эз хушбуьт гуьлгьо, савзегьо сорхуш бире эз гъэргъи себэхъ те торики эн шев невомунде хунденуьт мэглиншуре. Хэмзей эн

Мюшгъуре хурдеки омбаргъо мэхътел бире, гуйге у э дес хуьшде хэмзере нэгI, е десде гъуьзуьргуьл гуьрди, ингъэде эз хэмзей эн Мюшгуьр раче хушбуй оморени. Песде хэмзе ингъэде ширин гьисд, гуйге э гIэселовоз веровунди. Э коми жигеи э гьемей Догъисту ужире хубе, лезетлуье онгур э Мюшгуьр гьисдигьоре хуно? Енебуге ужире кегьребое шофтолугъо, дуьруьжде донлуье гендуьм? Негьогъ мюшгуьригъо э мэгIнигъошу гуьлей эн онгур ишуре э гIэиней чум эн гуьзелевоз бемзер нисе сохденуьт, хэмзе-шомомошуре э синей ёревоз. Эз товун эн гендуьм ишу угъо гуфдиренуьт шогьиръене: «Нун гендуьми — шуьгъэм пулати».

Хоригъой Мюшгуьр гьечи бегьерлуь, берекетлуь, вишегъо, богъгъо, сэхьрегъою гьечи рачуьт, гуьлушонлуьни унегуьре, чуьнки э куьнди эн Мюшгуьр Григору-чои. ГIовгъой эн у е сер эз гъугъ жилидлуье догъгъо оморенуьт. ГIов эн Григору-чой лап палашиш нисдиге, нерме, лезетлуье ГIови.

Дуьл эн инсон чуьтам шев-руз кор сохдениге, нэхисире, е дэгъдэгъэш форигъэти невегуьрде, гьечу Григору-чоиш шев-руз, зимисду, гьеминон эз гIэрей эн ченд-ченд эрхгъо, чуьтам дуьл инсон хун жендеке фуьрсорениге э рагъгой эн одоми, гьечу Григору-чой фуьрсорени гIов хуьшдере э эрхгъо, гъубигъо хоригъой Мюшгуьре эри гIов доре, есиевгъой энуре эри э кор овурде.

Эгенер нибисдоге Григору-чой, белки нибисдоге ижире раче вишегъо, чеменлуье сэхьрегъо, гуьлуьшонлуье богъгъо. Белкем хуьшдени эн дигъ Мюшгуьриш нибисдоге. Унегуьре эз чой ишу шори, келегеди сохдембируьт, дедере хуно уре хосдембируьт. Белкем гье эзу товне, ки-ми э севгилишу лап ошугъ бирогоре духдерун эн Мюшгуьр, э гуж эн бебе-дешу неворомере, комигъоки воисдембируьт дуьт духдер хуьшдере э гIэзизе севгили, соймишию нэгI, э ишуре воисденигъо одоми, комиреки духдер нисе хосде, видовусде оморембируьт инжо. Ужире эз жун хуьшде визор оморе духдер мигешд е гъуьндуьре

жиге э гъирогъ эн чой, енебуге мерафд э сер эн е гъуьн-
дуьре дор, нум эн севгили хуьшдере э буружевоз хьэрой
сохде, огол зере, мишенд хуьшдере сер зофруво э гъэд
эн чой, э сер эн келе месегъо, эз гъисмет хуьшде рази
небире. Э гъэл дедей форигъэти вегуьрдере хуно, духдер,
инжо эри хуьшде гІэжел офде, гъемишелуьг динжи, хэ-
бернебирение хов офдембу эри хуьшде э гъэриш туьнде
гІовгъой эн Григору-чой. Бирембу гъечиш, ки гъетте хэ-
бер эн духдер хуьшдере куьшдеи э севгилию расиремун-
де, у и товуше гІуьломе эри хушде тэхъл сохде, бэйгъу-
ше хуно гъуй зере оморембу э песой энугу, эри комики
жейлеи эз севгили хуьшде гъозор гиле тэхъл бу эз муьр-
деи. Уш нум ёр хуьшдере э хьэроевоз гуьрде, уре хуно
сер зофруво шендембу хуьшдере э гъэд чой, э сер келе
гурунде сенгъгъой энугу, дес вегуьрде эзи гІуьлом. Унегуь-
ре мюшгуьригъо эз товней чой ишу ченд жире ихдилот-
гъо, хэбергъо дануьсдембируьт.

Оммо Григору-чой неки хоригъой Мушгуьре буле гІов
дорембу, угъоре э богъгъо, вишегъо, зимигъо, мэхьсулгъо-
ревоз ярашуьгъ сохдембу, эз гІуьлом дуьл ишу хуьрд
бире, э войге, метлеб ишу нерасире соймишигъоре э гъэл
хуьшде вегуьрдембу. У гъемчун буле жэгІ дорембу дигъ-
бонигъоре. Унегуьре шохьонгумгъо, гъово торик биренге,
коргъой чули верасденге э гъирогъ эн чой мидирири чу-
там жэгІгиргъо гІэтош дегесунде нуьшдетге э иловлей
энугу э ширине ихдилот, гузет сэхде кей э тур ишу кутум,
албад мидировтге.

...Е шев гъеминон э ён гІэтош э гъирогъ Григору-чой
нуьшдебируьт келе мерд Шелбет не Сосун. Э иловле то-
рик бу, сокит бу. Энжэгъ сес эн нуькерей Григору-чой,
сес эн дуре шэх-шэхере хуно э гуш одоми дерафдембу.
ГІовгъой эн чой э товуши эн менглуье шев хьэл сохде
нуьгърере хуно веде бирембу. Элов эн гІэтош гъирмизи-
не лентгъоре хуно эдембируьт сухде, лойлум хурде-хур-
де. Эз товуш эн гІэтош сифет эн Шелбет нен Сосун
е кем гуне дорембу. Э куьнди бугъо месегъо, сейреке ку-

лего, чуул, гиев — гъеме эз товуш очугъ веде бируйт. Э лой расд више боруре хуно поисдебу, лос, сессуыз. Э темизе ковре асму миже куфдембируйтго асдараго тикегъой жовогъиле хуно эдембируйт тов-тов доре. Ким-вэгдо серине кулок миемо. Увэхди више эз товуш эн гІэтош э гъирмизине перде ухшеш зерере хуно сер гуър-дембу эри лой-лум хурде. Велгъой эн дорго, суьмбуьл-гъой эн зимиаре хуно, дуь э еки расире ворвори хурде, гуйге сер гуърдембируйт дуь э екиревоз эри гуше-гуши сохде.

Пире мерд Шелбет гъемише эз весал сер гуърде те поизи э чулго, мэхьсуьлгъой кесиге э фэхълеи кор сох-дембу. Шохьонгумго кор чули верасде бэгдо у оморембу э Григору-чой эри жэгІ гуърде. Уре не хори бу, не гІаил, не зен. Зен энэ эзи пенж сал пушо уре мар гезире муърдебу. Хуней энэш эзи куьгъне есиево хуно, шэгъэ хурде тепеире хуно лап э гъирогъ эн дигъ бу, гуйге уре гІэйб оморембу э жергей эн де хунегъойге поисде.

Шелбет лап хубе жэгІгир бу, гъеми хуб симов зере дануьсдениго одоми. Екиш Шелбете хуно нисе дануьс-дембу э коминжой эн чой тур-север дешенуь гуфдире, хуб жэгІ эри гуърде. Е бэхш гуърде жэгІгоре у мифу-рухд э дигъбонигъой хуьше, у бэхшигере гІов мигуьрд эри хурдей хуьше. Э нуькере оморекі у гьерки бисдо эз дигъбонигъой хуьше е одомире вегуьрде оморембу, эри мухшули хуьше. Нимей эн гуърде жэгІэ уре дорембу. Имбуруз Шелбет э хуьшдеревоз овурдебу Сосуне. Уго имбуруз э хэрмонгъой эн Гъомуил э кор сохдеки, Шелбет денишире э лэгъэре, ранг неверие сифет эн Сосун, мугу эзу:

— Бие бурайм имбуруз шохьонгум э меревоз эри жэгІ гуърде. Туь э хьисобовоз фурмушиш сохдей дэгІэм тозе жэгІ чуьтамиге, неки эн гушд...

Сосун гъейсэгІэт чорзани зере нуьшдебу э ён гІэтош э раче-берачей эн Шелбет. Гъовой энэ гъейсэгІэт лап хуб бу, сиегъе чумгъой энэ эдембу эз шори тов доре.

хуноиге, дие угъо гъечи эричуь товуш доренуът?.. Иму-гъойле эз товун эн мейму... Ме э дуь чуммеревоз дирем меймуре. Мейму эзи хъэивонгъой вишеире хунои, гъемею муи, э чор пой гешде, е дуразе дуьмиш вери уре. Юш песде омбар бишерке, томошее хъэивуни. Мере, сермереш бурриге э хэнжеловоз, бовор нисохум ки эз ужире мейму чуьмунуи одомигъо хъэсуьл оморейм гуфдире. Эриме оморенигъо, Шоул ю хуьшдениюш бовор ние сохде э и жире гофгъо-нэгъуьлгъо, гъечи эй хъэз гуфдири угъоре,— мугу Шелбет.

Келе мерд гоф хуьшдере гуфдире верасденки, е кем кеши хуьшдере эз лой эн гІэтош, вегуьрд эз сер хуьшде нимелит муй рафде килэхъэ, э уревоз покурд эрэгъ сифет хуьшдере, песде гене вено э сер хуьшде.

— Эри, кем мундебу эз ерме фурмуш бирени, лелей Шелбет,— мугу гІэил э ер ю е тозе гоф оморере хуно, хэнде-хэнде.— Раби Шафад ю хуьшдениюш бу ди шохьонгум э сер хэрмонгъо Шоул и ихдилотгъоре сохденге. Уре гъечи е гъэгър омо эз гофгъой эн Шоул, гІоси бире мугу эзу: «Гъери гу ебо виним, гъурумсогъ, решогІ, туь эз лой беbei бирей эз мейму небуге эз лой дедеи?» Раби и гофе гуфдиренге, гъемееки хэндуьсдуьт, хотур эн Шоу-ле гъемей энугъо хосденуьтгеш. Э жун худо, эримеш е жире омо раби э Шоул ижире гофгъо зеренки, э у хэлгъ хэндуьсденки.

Шелбет эз зир лов хэндуьсде, эз зир чум денишире э Сосун мугу: — Шоул чуьжире жугъоб до рабире?

— Шоул мугу эз раби: «дануьсдени раби чуьниге? Мейму бирей хуби, э чор пой гешдеи, дургу, одоми фурмундеи бирейнжо...

Сосун диренки пире мерд Шелбет эдее эз зир лов хэндуьсде, у гьерчуь дануьсд, Шелбет эдее э гофгъой ю хэндуьсде, бовор несохде. У гоф хуьшдере поюнде, шовгІо сохде, мугу:

— Э жун худо, лелей Шелбет, Шоул гъечу гуфди эз раби... Е чи ме э дуь гушмеревоз шиновусдем...

Шелбет сере жумунд, э урeвoзpaзи бирeрe хунo, пeс-
дe мугу:

— Гьeри гу пeсoй ихдилoттуьрe!

— Эри, пeсдe гьeмeeки хeндуьсдуьт эpaби Шaфaд,
Шoул жугьoб энурe дoрeнки,— мугу Сoсун юш шoри coх-
дe эз гoфгьoй эн Шoул.— У мугу эз paби: «мeйму e кo-
сибe, нeдaнe хьэьвoни, у э eкиш зapaли, мeшeти ниe coх-
дe, сep eкирeш ниe пучундe, нисe фурмундe. Oммo туь,
paби, э дургунe гoфгьoйтуйрeвoз, дoрeшгьoйтуйрeвoз сep
кoсибe хэлгъэ эдee пучундe, фурмундe. Эри хэлгъэ фур-
мундeи пeсдe туь уьсдeлуьгe хэржиш вeгуьрдeни, вoй
у oдoми кoсиб бугу, вoй глoни, вoй eтим, вoй биe зeн.
Имугьoйлe гу paби: ки хуби эзишму, туь нeбугe мeйму?

Шелбет ди шoxьoнгум бугeш э сep хэрмoнгьo, шинo-
вусдeбугeш и гoфгьoрe, и хьуьжeтe э глэрeй эн paби нeн
гимнaзист, Сoсун гьeйcэглэт и гoфгьoрe эри энy ихдилoт
coхдeки у хэйли эз дуьли хeндуьсд. Шeлбeтe хьэз нисe
oмoрeмбy эз хoсиeтгьoй эн paби Шaфaд. Урe oмбapдeки
дигьбoнигьoй энурe хунo гъэгьр oмoрeмбy эз кoвxo, урe
э чум дирe нисe хoсдeмбy, чуьнки у глoшири, зулумкoрe
oдoмини гуфдирe. Paби э урeвoз дусди гуфдирe Шeлбeт
урe нисe хoсдeмбy.

Сoсун эз дуьлиo бу ижирe тoмoшee ихдилoт coхд
гуфдирe у эри Шeлбeт. Вeдини, ки урe oмбap хьэз oмo
эз ихдилoт энy у гьeчи хeндуьсдe бэгъдo ихдилoт энурe
шинoвусдeнгe. Гуйгe и ихдилoт дeш куьнд coхд угьoрe
дуь хьэрмэхьэ хунo. Пeсдe Сoсун e кeм э хуьшдe дo-
мундe, э дуьл ю e гoф oмoрeрe хунo, дeниши э пирe
мepд:

— Дaнуьсдeни чуьигe, лeлeй Шeлбeт,— пуьрси эзу
глэйл.— Гьич сep мe эзи кoр нисe вeдaрaфдe, чуьтaм pa-
би э пушoй эн гьeмeй жэглмeт ижирe oхмури зepигe
э Шoул, эз тoвун бeбeй энугьo ижирe сepкyшиe гoф гуф-
диригe, э мeймyрeвoз урe бeмзep зepигe. Эхи чуьш гуф-
диригe, бeбeй Шoулигьo кoвxoи, кeлeй дигь-жэглмeти.
Пeсдe Гьoмуил нe paби дусдгьoй eкинуьт?

Сосун и гофе эс Шелбет пуърсиренки дие лов энү ние хэндүсдембу. Сифет эн келе мерд могъбуле хуно бисдо, гъуьж диромореи сифет энү гуйге диеш зиедте веи бисдо. У е гъэдер вэхд поисд гъич эз жиге нежуьмуьсде, се-ре жумунде-жумунде, э фикир офдоре одомире хуно. Песде сере тик гуърде, э Сосун денишире, мугу:

— Гъомуил бебей эн Шоул нисди, у угее бебей эн Шоули.

Сосун омбар мэхьтел мунд и гофе шиниренки. Те имбурузине руз у гъич нешиновусдебу Шоул кук эн Гъомуил нисди гуфдире.

— Бебей Шоулигъоре чуь бири? — пуърси Сосун, денишире э Шелбет.

Келе мерд гъеусэгIэт жугъоб недо. У егиле э иловле чумечару сохд, гуйге эри дануьсде гоф энугъоре инжо шинирегор нисди гуфдире, песде е кем гъуз бире э лой Сосун мугу евошлей:

— Гъомуил куьшди бебей эн Шоулигъоре Шоул э шуьгъэм дедей дерики. Мегъит эн Юсуфе, бебей Шоулигъоре ме офдебируьм гъе инжо эз гъэд эн чой

Келе мерд и гофгъоре э гуфдиреки э лэгъэре хушге дес хуьшдеревоз бирмунд э лой эн чой, эзи чор-пенж луьнг дурте рихдембугъо эзугъо нуьшдебируьлтгъо жиге.

И гофе шиновусденге гъовой эн гIэил ежирейгере хуно бисдо, эн эз некуми е беде хэбер, е беде овозе шиновусдегоре одомире хуно. Гуьлом, иловле эри энү гъейсэгIэт э гъэренлугъ кеширере хуно омо. Товуш эн гIэтош э лигегъой эн доргъой више ранг хуне хуно нушу до э пушой чумгъой энү. Сес шэх-шэхэй эн чой сесгъой шивене хуно дерафдуьт э гушгъой энү. Муйгъой тен энү буьз-буьз бисдо э ер энү омоки, у бие дарав э гIов шев — то-рики гъемин э у жиге, эз жеки мегъит эн куьшде одоми-ре Шелбет ведировунди.

Шелбет ведешенд кисей томбокуре, э лэгъэре, гъуьж дироморе энгуьшдгъой хуьшдеревоз пур сохд э томбоку-ревоз гъэйлей хуьшдере. Песде е чуькле суглей гIэтоше

э десевоз вегуурде зури-зури кеф десю, энгуьшдгьой ю сухде-сухде вено э сер эн пура гъэйлей хуьште. Е-дуь гъум кешире бэгъдо, Шелбет дениши э сифет эн лол — гъогъэ хуно нуьшдебугъо гІэил, песе мугу:

— Имогъойле гуш вени гуюм эритуь чуьтам бириге и кор,— сер гуьрд гъечи дуразе ихдилот хуьшдере пире мерд.— Эзи хэйли салгъо пушо э дигъ иму Худодот гуфдиренигъо е келе мерд дебу. Худодот ингъэде эз гІуьмуьр келе бу юш ние дануьсдембу ю ченд салаиге. Эз келе мерди жилгъэй кемер энү ведироморебу, дуьгере хуно гъэд биребу, мижегъой чум энү фураморебируьт, чумгъою перде кеширере хуно бируьт. У э одомиревоз э гоф сохдеки, э у э дениширеки, ебо мижегъой чумгъой хуьшдере э десевоз зеверо мидо, песе мидениши э одоми, э уревоз гоф мисохд. Худодот есиевчи бу. Согъ гІуьмуьр хуьште у э есиев кор сохдебу. Оммо келе мерд Худодоте е кук бу э дегъ кукгъой хэлгъ верзирени, гъеми рач, гъеми гІэсуьлменд, хъэе-хъуьрмет дан, дуьлшоре, дуьлтемизе кук. Уре Юсуф нум бу. Песе екиш Юсуфэ хуно э гІэруьсигъо гъечи рач, дилбош, бежид нисе вежегъисдембу уре хуно. Миденишири мивинири эн демкеш гъутинегъой ю эз пуф додоре гуйге гъейсэгІэт лов мибошут пуфдедире хуно, зурначире гІов-эрэгъ шишири, эн гъоволчи дие десгъою чубугъ нисе гуьрде, оммо Юсуф лов хэнде эдее гъуше хуно вежегъисде э мейду.

Келе мерд е-дуь дэгъдэгъэ гоф несохде поист, эз герми гІэтош гъирмизи бире чумгъой хуьшдере покурд, гъэйлере эз лэгІэ неведешенде, песе гене сер гуьрд ихдилот хуьшдере.

— Увэхдигъо лап раче духдер эн дигъиму Гъуьзуьргуьл бу, духдер эн бие зен Мозол гуфдиренигъо. Омбаре жогъилгъо эри энү э илчиети дерафдебируьт уре эри хосде. Оммо Гъуьзуьргуьл э еки энугъош нерафд. У е теке духдер бу гуфдире дедей энугъо, Мозол, э у гуж нисе венорембу, межбур ние сохдембу уре э юре, духдере, невоисде одоми эри рафде. Гъомуилиш эри энү илчигъо

дефуърсоребу уре эри хосде. Гъомуил гъээзгъ небу у вэх-ди, хьофд сал мибисдо у зен хосдеи. У зене хосдебун эз Дербенд, эз гЮшире хуне. Оммо зен энуре гІаил нисе бирембу. Гъомуил чуй бэхшгъо, чуй суьрхгъо имид дорембу дедей Гъуьзуьргуьлигъоре, эгенер духдер энун э герде вегуьрдге эри оморем э у. Гъуьзуьргуьл энжэгъ э Юсуф эри рафде рази бирембу. Чуьтам Юсуфе эзу, уреш гъечу эз Юсуф омбар хъэз оморембу, угъо дуй екире лап хосдембириут.

Гъуьзуьргуьле эри Юсуф хосденге, Гъомуиле эз гъэгър жиге небу. У эри хуьшде хуьрди, номус, элчэгъи хьисоб сохдембу, ки Гъуьзуьргуьл уре, гЮшире, вегирлуье одомире гъобул несохде, э е косибем одоми, э кук эн есиевчи рафди. Эз елойге чум энун лап домундебун э Гъуьзуьргуьл, дуьл энун, чум энун ние вегуьрдембу ижирем раче духдер, гІэруьс эз десиу ведерафди, э екиге гъисмет бири гуфдирем. Нешумой энун эзитовнем эдембу бил-бул бирем. У мэхъшово сохдебун эри хуьшде и «гъэгърем» э Юсуф не Гъуьзуьргуьл эри недегъишде, гъердуьй энугъорем эри куьшде. Гъемин гъем у руз шохонгум гІэруьси эн Юсуф нен Гъуьзуьргуьл бугъо, Гъомуил туьфенг гъушелулере пур сохдем верафдем пэхъни бирени э сер эн бун эн е чордогъ, эжеки тоей гиев вери, пэхъни бирени э зир эн тое. У эри хуьшде гъэсд сохдебун гІэруьсем э хуней домор э бердеки у эз некуми ем гунилерем э домор зеренини, ем гунилейгерем э гІэруьс. Оммо э хьисобовоз чуьигем мешет бисдо у шев гІэруьси э Гъомуил у бедем мэхъшовой хуьшдерем эри э жигем овурдем. ГІэруьс не домор, комигъореки, гъелбет, гъич хэбер небу эз э дуьл Гъомуил дебугъо бедем коргъо, эхирки согъ саламат оморот э жигешу.

ГІэруьси эн Юсуф нен Гъуьзуьргуьл верасдем бэгъдо Гъомуил гуйгем эз дуьл ведешенд и корем, хомуш бисдо. У сер гуьрд эри дусди гердундем э Юсуфовоз, э хуней энун рафдем-оморем сохдем. У гъечи эз руй дусд бирембу э Юсуфовоз гъич э фикиргъо-хэлгъой эн екиш недебу Гъомвил и корем э дусди гуьрдем, э дуьшмени медеберуь гуфдирем,

дусд хуышдере э пэхьники, э хогъиниревоз микуышуу гуфдире. Эз товун ижире одомигъо гуфдире э метелегъо: «Эз дуст сертуьре дор, эз дуьшме мол туьре».

Шелбет гене поюнд ихдилот хуышдере, сере гъуз гуьрде. У сере тик негуьрде вегуьрд эз ён хуыште е ченд гъэчоре, дешенд э гъэд гІэтош. Гъэчоргъо сер гуьрденге эри луьп зере, гене товуш сохде иловлей энугъо нуыште-бируьтгъо жигере, Шелбет гуфди песой эн ихдилот хуышдере.

— Е руз шохьонгум нуыштебируьм ме тэхьноле гьемин гье и жиге э ён гІэтош эдембируьм эриме гъэйле кешире, фикиргъо сохде. Екиш, е доне нешумош небу э и куьндигъо, эз ме бэгъэй. Гъовош сокит бу, гьомин бу, энжэгъ гъушгъо э више эдембируьт жив зере, сес эн чой эдембу оmore. Гъечи тэхьно нуышденге, мере хэбер небире кей чумме э хифлет верафдиге. Бирден эз гъэд хов ме эдее шиновусденуьм, киниге, нефесю гуьрдере хуно, эдее гуфдире эз ме: «Шелбет — холу, Шелбет — холу, воку чумгъойтуьре, хэбер бош!..» Ме гьеусэгІэт хэбер бире денишире диренуьм э пушойме лезги Хьэсен поисди. У е вэгІдо э дигъ иму зигъисдембу. Рузгъой шоботгъо э хунегъой эн дигъбонигъойму гІэтош дегесундембу. Эз товун эни кор уре дигъбонигъойму нун, пени дорембируьт, гъуногълугъи сохдембируьт. Хьэсен гьемиге богъгъоймуре гъэреулчиети сохдембу. Дуланмиши эн Хьэсен эзи кор бу.

Ме чуме вокурде э Хьэсен дениширенге, эзу гьеле-меле гоф нисе ведироморембу, гуйге зугъун эну кут биребу э лэгІэй ю домунде. Э сифет эн Хьэсен ранг невомундебу, шуш-нефесюш гуьрдебу, гуйге уре еки э зир сине дешенде пиш сохдебуге, унегуьре у нефес кешире ние да-нуьсдембу.

— Хэйр гердо, Хьэсен, чуй бири, чуй хэбери? — пуьрсуьруьм ме эзу э дуьл ме шек оморере хуно.

— Куьшди, Шендет—холу, гьейсэгІэт э пушой чумгъойме куьшди,— мугу Хьэсен.

Ме гьетте и гофе шиновусде, хов ме бэглэвечере хуно паруьсд. Ме гье усэглэт эбрэгъ гезирере хуно вэхушдуьм э пой, сурсуре хуно денишируьм э сифет Хьэсен.

— Туь эриме негуи ебо: кире куьшди? Эже куьшди?

— Ини, эзинжо е ним верс рэхъ бирени...— эхириш лэглэ вокурде гуфди Хьэсен э десевоз э лой чой э звер бирмунде.— Ме э гьирогъ више эдембируьм гиев чолгъу зере, бирден э гушме гьебо дарафд сес туьфенг шендеи нен буьруьж одоми. Буьруьж энугъейсэглэтиш э гушгьойме дери. Чолгъу гье усэглэт офдо эз десме, муй тен ме биз-биз бисдо. Э пэхьники ведироморум э гьирогъ эн више, э пушой эн чой. Мивинуьм ковхо Гьомуил не чоуш ю туьфенг э душ вери, хэнжел э кишд, эз глэсбгьо фураморе, вегуьрдуьт мегьит эн Юсуфе, венорут э кемер глэсб, верафдуьт зверо э иловле чумачару сохде-сохде. Ме эзи нимсэглэт пушо э гиев чолгъу зереки диребируьм хуьшдени Юсуфе, сип-согъ, лов хэнде, дуьл шор. Э душ энугъейсэглэтиш вебу. У поисд э меревоз е гъэдер меслэхъэтиш сохд. Муту: э чой оморе, чуьиге глов эн есиев кем бири, сенгъгьой есиев эдете лап евош-евош кор сохденуьт. Оморе бенде эри винире, белки е жигей эн бенде глов хурди, сула офдори, унегуьре э бенд есиев унгъэде глов нисе оморе.

Гьечи е гъэдер поисде э меревоз, песде согъбоши гуфдире, лапаткере вено э душ хуьшде, рафд э лой чой. Е-дуь минутиш некеши у эз ёнме рафде, сес гуниле нен хьэрой энугъейсэглэтиш дарафд э гушме. Эри глэжел хушде оморебей фэгъир гьейсэглэт... Э хьисобовоз Гьомуил не Илогъу дануьсдет у тэхьно бенде эри гъуьч сохде биё биев гуфдире. Угъо те у оморе ведироморе оморот пуш-пушоки инжо, пэхьни бирет, песде эз пэхьники зерет уре э гунлеревоз.

Ме и ихдилоте шиновусдуьмки занигъойме гье усэглэт гуьрд, гьолоке хуно бисдорум. Ме нуьшдуьмки э хори Хьэсениш нуьшд э меревоз. Хэйли вэглэдо эз екимуш гоф неведиромо. Иму ние дануьсдембирим чуь сохимге,

бураймге э хьокимгьо мэгІлуым сохимге, небуге гьелелуьге лэгІэймуре гирымге поимге. Эхириш ме не Хьэсен э еки меслэхьэт сохдим, ки гьелелуьге эз товун эни кор э екиш, э е доне инсониш гуфдирени нэгІ, не э бебе-дедей эн Юсуфиш.

— Эйчуь гьечи? — мэхьтел мунде, мугу Сосун келе-келе.

— Чуьнки, балайме, — мугу Шелбет, — ковхо не чоуш Юсуфе куьшденки угьоре екиш недиребу эз лезги Хьэсен бэгъэй. Эгенер Хьэсен сер мигуьрдге эз товун эни кор э хьокимгьо, э иловле мэгІлуым сохде, Гьомуил не Илогьу гье усэгІэт хьэшо мизе ишу куьшдет гуфдире Юсуфе, мешендуьт и коре э сер эн косибе Хьэсен. Гьомуиле э гъэд хьокимгьо дусдгьо шинохгьо омбар деруьт. У угьоре пул доре, рушве доре хубе гьуногьлуьгьигьохде эз сер хуьшде вегуьрде и тэхсирире э сер гІовунсуьзе Хьэсен моно. Шогьодгьох ки нисди э песой Хьэсен эри ведироморе гоф сохде... Гьечи иму нуьшдим е сер те нимешев, фэгьире Юсуфе э ер овурде, нифри-нэгІлети сохде куьшдегоргьой энуре Гьомуил не Илогьуре. Нимешев бэгъдо Хьэсен чолгьуй хуьшдере э душ хуьшде веноре рафденки, ме эзи лап хэсле — вомунде одомигьоре хуно вэхуьшдуьм эз жигейме, дарафдуьм э чой, туре эри вегуьрде. Э ён эн север куьнд биренки э бирэхьне занигьойме е чи раси. Суьфде эриме гьечи омо, ки и э хьисобовоз е гІов берде гуселеи. Ужире коргьох омбар бире. Мугум белки гуселе е эз гьуьндуьре жиге офдори э чой батмиш бири, енебуге э звергьох сайлов оморе кешири берди уре. Келе сайловгьох биренге, кимвэгІдо доргьоре эз бине шушде берде Григору-чой, гІэребегьоре э нарговгьох, гомишгьоревоз кешире берде. Гьуьз биренуьм, дес зеренуьм, миденуьшуьм мивинуьм пушой тур жэгІире гуьрдигьох гуселе нисди одомини. Э дуьл ме гье усэгІэт шек оморере хуно бисдо, мугум: и мегьит эн Юсуф небу? Муй тен ме биз-биз бисдо, дуьлме верафд-фурамо. Ме гуйге гьейсэгІэт фурмуш сохдуьм эйчуь дироморумге

э чой. Зарифат оmore эритуу: шев-нимешев, э гъэд гIов, меш тип-тэхьно, кес нэгI, кимсо нэгI... Эхирки э лерзире десгьоревоз гуърде мегьите ведировундум эз нуькере, норум уре э ён куме, э куьнди гIэтош, э сер кемер дегердунде. Гьегъигъэтиш и мегьит эн Юсуф бу. Куьшдегоргьой энугъомуил не Илогъу вебердет, э хьисбовоз, уре зверо эзунжо дешенде уре э гъэд чой, имид сохде эришу, ки э чой мегьит эн Юсуф сур мибу, екиш уре ниофу. Песде, угъо гьелбет, шек нисе сохдембириуьт, нисе дануьсдембириуьт, ки угъо Юсуфе куьшдснге угъоре дирегор бири гуфдире.

Имугьой хэйли салгьои эз у вэхд гирошди, оммо чигьрет, серсифет, буй-балай эн Юсуф, чуьтам у инжо дегешдебуге, э ён гIэтош, э пушой куме, гьей сэгIэтинере хуно э пушймени. Гуйге и ди-пери бире кори. Чумгьой эн Юсуф вокурдебу эн зуьнде одомире хуно. Эз расдиш кимвэгIдо эриме гьечи оморембу, ки Юсуф немуьрди, зиндеи. У омори бенде э чой эри гъуьч сохде, мере диринжо омори эри сер кешире. ГьейсэгIэт дегешди пушой э хуне рафде э сер кемер форигъэти эри вегуърде.

Оммо кимвэгIдойге эриме гьечи оморембу, ки мурде дануьсдени ю муьрдеи гуфдире, дануьсдени ки куьшдиге уре. Унегуьре у гьечи чумгьоре вокурди тиж денишири э ме, воисде юре бурам э дигъ зури-зури мэгIлуьм сохум, ки куьшдиге уре, хун юре эз куьшдегоргьо ведешенуь. Оммо гуйге зугъун энугъоли, э ме гуфдире нисе дануьсде э дуьлию деруьтгьо гофгьоре. Ме, хэлефме, э гIуьмуьрме муьрдэгьо омбар дирем, оммо гьечи муьрде одоми зуьндере хуно веи бире — суьфдеи гиле э гIуьмуьрме дирем.

Эхирки, кутэхьи гоф, куьнд оморум эз мегьит, гъэиш не хэнжел энуре эз кишд энугъоке, пэхьни сохдум э куме, э зир гиевгьо. Песде, неденишире э нимешев торики, эз гъэд вишегьо-кулегьо, видов-видов, шуш нефес гуьрде оморум э дигъ, мэгIлуьм сохдум э Худодот не зен Юсуф Гъуьзуьргуьл ме гьейсэгIэт мегьит эн Юсуфе эз

чой офдем гуфдире. Оммо эз товун э ме лезги Хьэсен гуфдиреbugьо гофгьо, ки фэгьире Юсуфе Гьомуил не Илогьу куьшдет, песде э чой дешендет гуфдире, ме эри энугьо не гуфдируьм, чуйтам ме не Хьэсен э еки игьрол сохдембиримге.

Е дуь мегьиге гирошде бэгьдо эз Юсуф куьшде оморе эйло Гьомуил э гужевоз, хушевоз гьэрез мегьр сохд вегуьрд эри хуьшде Гьуьзуьргуьле. Песде, пенж мегьиге бэгьдо эз деде бисдо Шоул — кук эн фэгьире Юсуф, гьеми суьфдеи, гьеми песини гІэил энугь.

Шелбет гене ихдилот хуьшдере поюнд, вегуьрд кисей хуьшдере, лов сохд. Э томбокуре эз кисе э вегуьрдеки веде бу, чуйтам евош-евош десгьой энугь вор гуьрдере хуно лерзирембируьтге, эз гІэрей эн лэгьэре энгуьшдгьой энугь хуьрде-хуьрде венжире оморе томбоку рихдените. Гьэйлей хуьшдере лур сохде, дегесунд, песде е-дуь гьум кешире, э думит домундере хуно дениши э гІэтош.

— Шоул нисе дануьсде, бебешуре Гьомуил куьшди гуфдире? — пуьрси Сосун эз Шелбет.

— Хэйли вэгІдо нисе дануьсдембу, имугьой эз поревоз дануьсдени,— мугу Шелбет э фикир дерире хуно.— Пор Шоул оморенге эз хундеи, ме не Хьэсен меслэхьэт сохдим э еки, гуим гуфдире э Шоул сур бебешуре Гьомуил не Илогьу куьшдеи. Имуш имугьой келе мердгьоим, мимириим мурайм, сур эни коре Шоул недануьсде, песде гІовун момуну э сер иму.

Шелбет сер гуьрд эри ихдилот сохде, чуйтам у не Хьэсен огол зере Шоуле, гуфдиретге э у эз товней Гьомуил Юсуфе куьшдеи.

Шелбет де омбаре косибгьой эн Мюшгуьре хуно гьеминон гьемише э хэрмонгьой эн ковхо кор сохдембу. Пор егиле шохьонгум пушой Шелбет э хуне рафде, гьемин э пушой энугь эдембу гирошде Шоулиш. Келе мерд пой вечире омо раси э Шоул, песде мугу эзу:

— Шоул, диро э киме, мере э туь е сэхде гоф гуфдиренини!

Шоул гъечуь дануьсд келе мерде воисдени юре теке-лифи соху. У дануьсдембу, ки дигьбонигьой энү хотур энуре омбар хосде. Хотур келе мерде эз хуьшде эри не-гьишде, Шоул рази бисдо. У оморенки э хуней эн Шелбет, унжо нуьшдебу, угьоре гузет сохде лезги Хьэсен, е огьиле, бигьлуье мерд, муйгьой сер ю нимелит сипи. Оммо Хьэсен огьиле мердиш буге, ведибу е хиегьелуье, гужлуье одоми бу.

Хуней эн Шелбет тип-тигьи, бирэхьне бу. Диворгьо не хори хуне, гилови бируьт. Эз дуре диворгьой хуне сиегьи зеребируьт. Э догьле эдембу пусус сухде. Хуне нимелит торик бу. Шоул не Шелбет гьетте диromоре, Хьэсен э хьуьрметевоз вэхуьшд, дес эн Шоуле гуьрд, хошомори сохд уре, пуьрси, чуьтамиге хундеигьой энү, песде текелифи сохде, нушунд э ён хуьшде. Увэхди Шелбет куьнд омо эз сундугь тэхдеи, э куьнж хуне норе омо-ребугьо. Гьуз бире, у вегуьрд сер сундугьэ, песде эзунжо вегуьрде гьэиш не хэнжеле, е доне гофиш несохде овурд но угьоре э пушой эн гимназист. Шоул суьфде омбар мэхьтел мунд, песде суьпле хэнде сохде, зарифат кимси мугу эз келе мерд:

— Лелей Шелбет, туь и гьэиш не хэнжеле эрме бэхш овурдей, ме э хунейтуь гьуногь оморем гуфдире?

— Ме туьре бэхш не чи нисе доренуьм,—огьур-домогьлу гуфди Шелбет, нуьшде э раче-берачей эн Шоул. — И хэнжел не и гьэиш эн туьнуьт, хэлефме.

— Эн ме?! — э мэхьтелиревоз пуьрси Шоул хэндуйс-де-хэндуйсде, гъечуь дануьсд келе мерд эдее эй хьэз гуфдире, хэнжел не гьэиш энуну гуфдире.— Ме суьфдеи гиле э гьуьмуьрме эдее диренуьм э чуммеревоз и гьэиш не и хэнжеле, эн ме чуьтам бире угьо?

— Эри, балай ме, и хэнжел не и гьэиш имугьой эн туь хьисоби,— мугу Хьэсен.— Шелбет-холу дузире эдее гуфдире. И гьэиш не и хэнжел эн фэгьире бебешму — Юсуфи. Э дедешму бирмундиге угьоре, у гьеусэг!эт ми-шиноху.

И гофе шиновустки шумоле, раче сифет эн жовон гье усэгIэт фикирлуь, могъбуле хуно бисдо. У э хьитиетиревоз, е лап гIэзизе чире э дес вегуьруьгьоре хуно, вегуьрд дуборе эз хори гъэиш не хэнжел бешуре, дуь чуме доноре э угьо, сер гуьрд угьоре э тигъэтевоз эри фегьм сохде. У суьфдеи гиле э гIуьмуьр хуьшде гъечи э дес гуьрдебу, э чум дирербу эз бешу мунде чире. Уре гуйге гьейсэгIэт воисдембу э у чигьо денишире, хъэрекет соху чигьрет бешуре э ер биеру, комиреки у э чум хуьшдеревоз недиребу, эри хуьшде еровурд соху, у чуьтами одоми буге, э ки хумне, ухшеш зерембуге. Дуьл эн жовон бил-буле хуно бисдо. Эри энугьейсэгIэт эз раддиш бешуре дирере хуно омо. Эз Шелбет не Хьэсен уре гIэйб ниомоге, у гьейсэгIэт гъэиш не хэнжел бешуре моно э синей хуьшде, синесов мибисдо, эри бешуре диге гIэйл хъэсрот мундере хуно, моно гъутиней хуьшдер, моч мисохд. Оммо жовон хуьшдере э дес вегурде, несохд у коре, дуьл ю лап битоби сохдембугеш. У энжэгъ е лугъонд ох кеши, песе чуьк-чуьк сохде одомире хуно пуьрси эз Шелбет не Хьэсен:

— Чуьтам офдори э дес ишму и гъэиш не и хэнжел?

Суьфде Хьэсен песе Шелбет эз сер те эхир ихдилот сохдуйт эри Шоул гьемей эни гъозие-гъэдере, эз товун эн комики хундогор дануьсдени. Шелбет не Хьэсен э ихдилот сохдеки э пушой чумгьой эн Шоул юморембу сифет эн Гьомуил — хунки бешу, чуьтам у не гъуллугъчи энугь, гуьргъо э више пэхъни бирере хуно, пэхъни биге эз нокуми зеруьтге эз гъич кор энугьо хэбер небиге бешуре. Чуьтам угьо, куьшде моле хуно вешендуйтге э сер егьер шуьле мегьит эн Юсуфе, вебердуйтге зверо, песе эз кул гIэсб вегуьрде, эз дуь дес, эз дуь пой муьрде гуьрде, пертово дорутге уре э гъэд чой, сурогъ энугь офд неев гуьфдиге. Чуьтам у э гуниле расиге синеревоз э сер кемер, чумгьо рэхъо, эн зинде одомире хуно, дегешдебуге э гъирогъ эн чой, э ён куме, э сер месегъо... Сифет эн Шоул ихдилот эн Хьэсен нен Шелбете шино-

вусдеки, гоґъ ранг дорембу, ранг восдоре, дуыл ю сэгІэр, бил-бу курденбу. Дуыл энү эдембу сукде, эри хуыште жиге ние офдембу. У бирден вегуьрд хэнжел (бебешуре, э е зарбевоз ведешенд уре те ние. Э пушой чумгьой энү смо, чутам у пушой эн угее (бебешуре Гьомуиле гуьрде, уре эз гъэгьр бешу хэнжел-хэнжел сохдениге, хун бешуре, гъэгьр гІэрсгьой ледешуре ведешенде эзу. Эз чумгьой энү дугь-дугь гІэрс рихд э сер бирэхьне хэнжел. Хьэсен не Шелбет эдембируьт дире, чутам сэгІэр хурдениге дуыл эн жовон. Угьо эри энү дуылсухуни сохде, эз зир лов эдембируьт нифри, нэгІлети сохде ки уре етим гьишдиге. Песде гене Шоул ю хуышдению э зарбевоз доно дуборе хэнжеле э гьоб ю, вегордунд уре э Шелбет.

— Бигьил гьелелуьге и хэнжел не и гъэиш мунутгу э кишму, теимугьойнере хуно. Вэхд миев, ме хуышдениме эри дедейму мугуюм гьемей эн имишев э ме гуфдире гофгьоре,— мугу Шоул, э чумгьой гІов-гІовиревоз.— Оммо ме эз ишму омбар хосденуьм гьелелуьге и сур энжэгъ э гІэрейму бие домуну, эз товун эни кор эзиму се одоми зиедте екиш ние дануь. Э дедейму не очугъ, не э эйгьомевоз эз товун эни кор е гофлеш гуфдирени нэгІ.

Шелбет не Хьэсон гоф, шовгІо дорут Шоуле и суре дошдени, э е доне инсониш не гуфдирени, те Шоул буйругъ дуьгьо вэхд. Песде Шоул э пой вэхуыште, согъбоши гуфдире эз келе мердгьо, евош, лап хэсде бире одомире хуно ведарафд эз хуне.

Шелбет ихдилот хуышдере верасде, поисд, думутлуь денишире э руй эн гІэтош, гуйге у гирошде рузгьо, гьозиегьо э пушой чумгьой ю оmore, поисдет. Гъэчоргьо, хьуьзуьмгьой эн гІэтош сукде верасдебируьт, руй энү хокистер кеширебу. Песде Шелбет бирден гьеебо эз хов очмиш бире одомире хуно, сере тик гуьрде, чумгьоре вокурде, дениши э сифет эн Сосун. Ведибуки, у гьейсэгІэт сохдгьо ихдилот лап э дуыл эн гІэил кор сохд. У дуылхуьрд, езугъэ хуно нуьшдебу, эз лэгІэй хуыште е гофлеш неведировунде. ГІэиле эри дуыл доре, Шелбет

э у денишире, э гужевоз лов хуышдере э суыпле хэнде ве-
берд, песде мугу эзу:

— Дуыл туьре гурунд месох ужире бедигьо дие ме-
гердо, худо зулуме э зулумкор вегордуно... Имугьойле,
балайме, вэхиз, э кумеки худоревоз, дарайм э чой, веде-
шением туре.

Угьо сер-тен ишуре векенде, дуь эз дес еки гуьрде,
дарафдуьт э глов. Шев гьеминойш буге, глов нуькере хи-
ник бу. Суьфде э глов дарфденге, гуйге э гьемей жендек
эн Сосун хинике шэхде расирере хуно бисдо. Глов эн
чой-эдембу бежид рихде, зере шенде одомире. Угьо
евош-евош пой вегуьрде куьнд оморут эз тур. Шелбет
севере эз тур векенде, э кумеки Сосуневоз эз гъэд глов
кешире ведировунд э гъирогъ нуькере. Север гурунд бу.
Веди бу ки, угьо те ихдилот нуьшде ихдилот ишуре ве-
расде, э север жэгI омбар диromореду.

Э гъирогъ чой ведироморенки, Шелбет эз гъирогъ эн
север тик гуьрде, сер гуьрд э гъэриш энудеригьо жэгI-
гьоре эри ведешенде еки-еки. ЖэгIгьоре эз север веде-
шенденки угьо сер гуьрдуьт кумбологьово, гогъ э сере-
воз, гогъ э дуьмевоз э хори зере хуышдере, хъзрекет сох-
де эри шенде хуышдере э лой эн глов. Сосун е месере
вегуьрде эдембу видовусде гогъ э песой эн е жэгI, гогъ
э песой эн е жэгIиге, гуьрде угьоре, зере эз серишу, угьо
эз жиге жуьмуьсде недануьт гуфдире. Песде гьемей энуд-
гьоре кура сохде э е жиге, сер гуьрд эри шуморде.

— Гьо! Чуь омбар жэгI гуьрдейм иму!— шори сох-
де, келе-келе мугу Сосун.— Паздегъ кутуми, дуь могьи!

Шелбет тенбирэхьне поисдебу гьейсэгIэт э ён гIэтош,
гъэйле э лэгIэ дери эдембу э суыпле хэндеревоз дениши-
ре, чуьтам Сосун месе э дес дери э песой жэгIгьо видо-
вусдембуге, песде угьоре э е жиге кура сохде, шори сох-
дембуге. Эз лэгъэре жендэк энуде, кутэхъэ сипре рушгьой
энудембу риз гуьрде глов рихде гьейсэгIэт. У гене
э гъэд гIэтош гъэчоргьо, хуьзуьмгьо донореду. ГIэтош
гьейсэгIэт эдембу сухде, товуш сохде гъирогъ чое, угьо

поисдебируйтгьо жигере. Пуылкей эн кутумгьо э товуши эн гІэтош нугърере хуно эдембу товуш доре.

— Нимей эни кутумгьо не е могъи эн туьни,— мугу Шелбет эз Сосун.— Имугьой бие хисим. Себэхь себэхь-мунде э хэрмонгьо дир оморимге Гьомуил э иму гьэгър сохде, гьэгъ имуре нидуь.

Сосун лов ю э шоре хэнде вери, дегешд э сер эн гиевгьо э куьнди эн гІэтош. Лап эз дуьли энубу у имишев инжо омори гуфдире э чой эри жэгІ гуьрде э Шелбетевоз, хьэрмэхьэ хуно нуьнде э урезвоз меслэхьэтгьо сохди. Имугьой себэхь-себэхьмунде у шелей жэгІэ э кул веноре эзи келе одомигьоре хуно, эз дес эн комики гьер кор вероморени, э келегедиревоз мидиров э дить. Хуб буки гІов-гІэил, тойгьой энумидириге уре, чуйтам у э туморей эн жэгІэвоз э келе мерд Шелбетевоз меслэхьэт сохде-сохде дироморениге э дить. У эз зир лов хэндуьсде, хуьшдере э недирики веноре, мизенуь мигирору эз ён энугьо. ГІэилгьо уре диренге гьечи келе одомире хуно э пура шелей жэгІэвоз эз чой вогошдеки хьуьрмет энуре омбарте михогьут. Хэгьерлей энущ, Пери, омбар шори мисоху и жэгІгьоре диренки...

Сосун вомунде эз согъ руз гьеминон э хэрмонгьой Гьомуил кор сохде, те нимешев э Шелбетевоз э ихдилот нуьнде, эз хинике гІов ведироморе, э герми гІэтош дегешде, ижире думитгьо-ниетгьо э дуьл дерики, лов ю э хэнде верики хиси, десе э зир эз герми гІэтош гуне доре гьутиней хуьнде доноре. Оммо келе мерд Шелбет у шев хэйли вэхд гьеле-меле хисире недануьсд. У имишев эри Сосун сохде ихдилотгьо, гьозие-гьэдергьо гьеме э пушой чум энуморе, уре хисире нисе гьишдембу. У нуьшдебу э ён гІэтош, кемере гьэд сохде, гьэйле э лэгІэ дери, эдембу э чубугъэвоз хокистеревохорунде, думитгьо-хэлгьо э дуьл дери. Эз нимешев хэйли вэхд гирошдебу, кейки эхириш чум эн Шелбет э хов верафд. Килэхь хуьшдере э бонилей хуьнде доноре, уш дегешд э сер эн гиевгьо.

Оммо е кем вэхдиш негирошд эз Шелбет дегешденге эри хисире, бирден у хэбер бисдо эз сес пое-пой эн глэсбгьо. Киниге ведибу э и торики эн пушой себэхь э гъирогъ эн чой эз сер месегьо эдембу пиш сохде глэсбе. Нэглгьой глэсбгьо э видовусдеки э месегьо расире журкумгьой глэтош шендембурут. Е пенж минутиш негирошд, дуь доне глэтлуь, эз сер те ве пой ерэгьлуь, глэсбгьошу эз сэхд видовусде гьемешу эрэгъ, оmore поисдуьт э пушой эн Шелбет. Еки эз глэтлуьгьо ковхой Мюшгуьр Гьомуил бу, екиге чоуш энү — Илогьу. Келе мерд гьетте угьоре гьечи дире дуьл энү шек сохд. Сифет эн Гьомуил гьейсэглэт гуйге сэхд огьу вечиребу мунде, э дуьл эн у гъэгьр, хьурш дерире хуно бу.

Гьомуил келе мерде себэхь э хэйрбу недоре, э е десевоз жилов эн глэсбе гуьрде, э е десиге гьирможе, гъэгьри-гласи пуьрси эз келе мерд:

— Гу, гьери, э и хоригьо Рэхьмон веде небиребу?!

Э сес эн Гьомуил эз ширине сэхде хов Сосуниш хэбер бисдо. У э ижире хьуьршевоз эз товун эн Рэхьмон гьуншию пуьрсики дуьл эн глэйл гъэреболугъэ хуно бисдо. У э сер офдо, ки Рэхьмон э хьисобовоз е кор овурди э сер эн Гьомуил, небуге у сер себэхь гъэренлугъ човуш хуьшдере вегуьрде уре э вишегьо не чулгьо нигешдуь. Угьоре воисдени э хьисобовоз гуьрде, дусдогъ сохде гьунши энуре, енебуге э эхир энү ведерафде. Эз Гьомуил э сер фэгьире бебей энугьо овурде кор эйло, эз имишев эз Шелбет шиновусде ихдилот эйло Сосун имугьойле дануьсдембу, ки эзи дуь одоми, гьейсэглэт э кул эн глэсбгьо ерэгьлуь нуьшдетгьо гьерчуьш гири бовори. Э ер энү омо, чуьтам у дирэбуге гьунши хуьшдере э ён чуькле гьембизлей эн гендуьм э сер хэрмонию, чуьтам сеггьо э гъирогъ хэрмон пара-пара сохдембурутге гушд эн гов энуре, комиреки у куьшдебу, эз гъэрди, гьелебулей эн суруле ковхо эри хилос бире, гьеме гофгьо, ихдилотгьой эн Рэхьмоне, у эри Сосун гуфдиребугьоре. Чорей эн глэйл мибисдоге исэглэт у гьемере шенде эз пэхь-

ники мивидовусд мирафд эри гешде Рэхьмоне, гуфдире э у, ки ковхо не чоуш, туьфенггьо э душ вери, хэнжелгьо э кишд вери шуш-нефес гуьрде эдете гешденуьт уре исэглэт... Оммо у ние дануьсдембу эз же гешде офуге уре, эри мэтглуьм сохде э у эз товун эни кор.

— Хэйр гердо, чуь кори беге гьечи ишму себэхь — гьэренлугь гешденит Рэхьмоне, пуьрсиренит у эжеиге? У э дигь недери беге?

— Нэгл, недери! — э жигей эн Гьомуил э хьуьршевоз жугьоб до Илогьу.— У кук сег нимешев эз пэхьники сунди тоегьой дерзгьой эн ковхоре э сер хэрмонгьо, вирихди пэхьни бири, э гьемей дигь зуьл-зуьле венгесди, нолоигь!

— Ме уре эз кун хориш миофум! — чумгьоре чарунде, гьэмчиле шувунде, мугу ковхо келе-келе.— Е уре э дорэгьэжи мигьуьлуьм кешире, енбуге мигьилуьм уре э гиден-гелмез э Сибир фуьрсоре, э глэжел энү веда-рафде...

Гьомуил э гьэгьревоз зе гьэмчиле эз глэсб, гьей сохд глэсб хуьшдере. Гье усэглэт эз песой энү рафд чоушиш. Гене эз нэглгьой глэсбгьо э месегьой эн гьирогь чой расиреки сер гуьрдуйт журкумгьой глэтош эри жесде. Сес шэхэ-шэх эн пойгьой глэсбгьо е гьэдер вэглдо эз дури-неш эдембу оmore. Е ченд минут гирошде бэгьдо ковхо не чоуш эз пушой чум сур бисдорут шидимгьо-садангьо эз офдой себэхьмундеи вир-сур бирере хуно.

ДУЬИМУЬН БЭХШ

НИЕТГЬО Э ПУШОЙ ЭН ГУЗГИ

Э гъемей дигь эн Мюшгуыр е теке билогъ бу. У э гъирогъ эн дигь, э ён више бу. Билогъ э гІэрей эн е лугъонде гъуби дебу. ГІов эн хиник, тип-темиз шишере хуно бу гъуъл зере ведироморембу эз зир эн е сиегье дохьори. Э северсер эн дохьори сара дорлегъо вебируът. Э иловлей эн билогъ хъэвуъзе хуно гІов кура бирембу. ГІов эз зир дохьори э ведиромореки, эри одоми гъечи оморембу, гуйге у эдее мугъум зере, шори сохде эз зир торике дохьори э товуше гІуъллом ведиромори гуфдире.

И билогъэ унгъэде сал бу, ченгъэде салиге дигь Мюшгуыр бине зере оmore. Э гуфдирей эн мюшгуыргъоревоз и билогъэ вокурди келей жэгІмет эн Мюшгуыр Довид гуфдиренигъо, комики эз зир зулум эн хон хилос сохде дигъбонигъой хуъшдере, овурди угъоре эз догъгъо, инжо дигъ бине зере эри энугъо. Екиш ние дануъсдембу, кей, э коми салгъо, э коми девр зигъисдиге Довид, кей э хуъшдеревоз овурдиге у жэгІмете, инжо дигъ бине зериге. Оммо гъеме, келе те чуъкле дануъсдембу эз товун коргъой эн Довид, чуъжире никигъо у эри жэгІмет Мюшгуыр сохдиге, э жун, э кифлет ве мол хуъшде гъимиш не сохде. Нум эн Довиде угъо гъемише э хуърмет, гІуъзетовоз гуърдембириуът.

Э гІов миденишириге, гуйге э гузги дирере хуно мивинири чуътам э гъэд эн серзофруво лугъегъой доргъо, ковре асму вединуътге. Кими вэгІдо гІэруъс-духдер э билогъ эри гІов оморенуътгъо, совугъошуре гІов пур сохде, минуъшдуът инжо э гІов, э гузгире хуно денишире, дердгъо, фикиргъо, ниетгъо э дуъл ишу деруългъоре вогоруш сохде э пушой эн «гузги гІови». Шохъонгумгъо, кейки эри гІов э сер билогъ е доне гІэруъс-духдер ние зmore, е небуге лап себэхъмунде зу-сери, кейки гъеле омбаргъо э ширине хов дебиренуът, у вэхди евошл'й-евошлей,

э хьитиетиревоз, тешнее марал э гъирогъ нуькере эри глов хурде оморенигъоре хуно, соймишигъо э пэхъники оморембируйт инжо дуь екире эри дире.

Рэхъ эн омбаре зенгъо-гларуьсгъой дигъ эри глов э сер билогъ э фафдеки эз ён мейду бу, ежеки мерд-муле кура бирембируйт дуь э екиревоз эри меслэхъэт сохде. Ким-вэгдо духдергъо, жогъиле гларуьсгъо эз сер билогъ э пу-ра совугъой глововоз вогошдеки, келе мердгъо, э мейду нуьшдегоргъо, огол мизеруьт угъоре, эз совугъой энугъо глов михурдуьт. Глов доре тешнее одомире, чи доре, хисунде э хуней хуьшде гъуногъэ, мюшгуьригъо эри хуьш-де келе сугъоб хьисоб сохдембируйт.

Ини гъейсэгIэт эз сер билогъ тара совуй глов э кул вери эдембу вогошде е шаздегъ сала духдер. Жовонгъо эз мейду е кем дурте поисдебируьтгъо гьетте у духдере дире чум доноре поисдуьт э у. Келе мердгъош, нуьшде-бируьтгъо э сер эн дуразе соку, сере тик гуьрде э мигъ-ровуниревоз денишуьруьт э у духдер.

— Э жун худо, ме гъейсэгIэт и гуьзеле огол мизе-нуьм, эз совуй энугъо глов михруум,—шори сохдере хуно мугу Офдум — е буд эн наргов, э сиегъе рушгъо не бигъ-гъой комики сипии офдоребу. Э ён Офдум э сер соку нуьшдебу келе мерд Одом, сипре рушгъо, гъуьж диromo-ре десгъой хуьшдере э сер «кишди хьмоли» веноре. Зен энуре эз зуревоз дие гIэл нисе бирембу, уш шуьвер хуьшдере хуно пире одоми бу. Оммо Одом эз кишд хуьшде и «кишди хьмолире» нисе векендембу. Уре имид бу, белкем гIэл наринe бисдоге уре.

У шиновусдебу эз раби Шафад, ки Оврогъом-овину навад нуьгъ сала бу, Саро зен энугъо навад сала, Саро зен-денге Исхьогъэ. Те гIуьмуьр Оврогъом нен Саро угъо расире хэйли вэхди.

Куьгъне гъуьздурмеш мундебу хьэрмэхъ э Одомовоз. Пушотенигъоре хуно, гъейсэгIэт герми офдои бугеш, э туш энугъо гене пусди вебу. У терсирембу гъуьздурме гъеебо э у оmore величире уре э лерз невенгенуь.

Офдум э битобиревоз эдембу гузет сохде, кей духдер э совуй глововоз эз мейду лап куьнд миевге.

— Эй Офдум, ме э туь мэхьтелуьм, чуь хурдей туь беге гьечи, туьре ингэде глов воисдени? Туь есэглэтойге э пушой чумме е ним сову глов хурдейки? — суьпле хэнде сохде, пуьрси эзу Одом.

— Туь ние дануьсде беге, одоми темизе чешмере диренге, уре тешне нисдигеш, темэхь оmore эз глов эну эри хурде, — жугьоб до Офдум.

Духдер гьейсэглэт эз билогъ вогошдембугьо, э зир пура сову е кемлей гьэд бире, эз расдиш лап рач бу. У инчебал бу. Эз зир булши эн чит синей эну дуь гиргине шомомере хуно ве ди бу. Сифет эну эз герми е кем офдои зеревугеш, гьутинегьой эну шишере хуно темиз, шумол бируьт. Вини духдер назук бу, чумгьою келе, сип сиегь гьошгьою гуйге э гьэлемевоз кешире. Чумгьой эну э одоми дениширембу глэйбе-глэйб, э мигьровуниревоз. Э расди гьутиней эн духдер е сиегье хол вебу.

Духдер диренге, ки э мейду бирегоре мердгьо гьеме э лой эну дениширет, юре глэйб омо, сер хуьшдере гьуз гуьрде, пой вечи зури-зури эри зере гирошде эз ён мейду, оммо гье и вэхди Офдум огол зе уре. Духдер сере деш гьуз гуьрде, омо э кин эну. Совуй глове эз кул хуьшде вегуьрде, но э пушой Офдум, ю поисд э гьырогъ. Офдум совуре э буз ведоре, е кем глов хурд, песде совуре э пушой эн келе мерд Одом норе, э зарифаткимси мугу эзу:

— Ху туьш, пешму нибоши!

Келе мерд егилейгеш э хуши-мигьровуниревоз дениши э духдер. Песде эз некуми э дилбоширивоз э пой вэхуьшде, пусдире эз душгьой хуьшде шенде, тик гуьрд хуьшдере. Сипре биггьо, рушгьой хуьшдере тимор сохде, лове э хэнде веберде, сере жумунд.

— Э жун худо, туь дуз гуфдире Офдум. Эз совуй ижире гуьзеле духдер глов хурдеш екини, эз чешмей эн зем-зем глов хурдеш, — мугу Одом.

Одом глов хурде бэгъдо, жовонгьореш гье усэгІэт «тешне» бисдо. Угьо дуь эз песоеки куьнд оmore эз сову, чуме эз духдер неведуьре сер гуьрдуьт эз совуй энун эри глов хурде, дир-дир, э тегьним, левоз, дугъ-дугъ ГІәсел хурденигьоре хуно. Эхириш сову тигьи биренге, уре вогордундуьт э духдер. Духдер гене дуборе э тиегье совуревоз вогошд э билогъ эри глов.

— Э-э-эй дуьньёгъ, дуьньёгъ! — е дуразе ох кешире, мугу келе мерд Одом.— Согъ мимундге фэгъири ИшмогІил мивини э чумгьой хуьшдеревоз чуь гуьзеле духдериге уре.— Песде пустире гене э душ хуьште дегуьре, э лой билогъ э тиегье совуревоз рафдембугьо духдер денишире, мугу гене: — Пери!.. Пери... Э раче нум хуьште верзирение духдери...

— Негьогъ кук эн ковхо Эсеф ошугъ небирики э у,— мугу Офдум.

— Салгьо гьечи зур-зур оморенуьт giroшденуьт,— эри хуьште думит сохдере хуно мугу Одом э могъбуле сесевоз, гуйге гьейсэгІэт гуфдигьо гоф эн Офдуме не шиновусде.— Ини имугьой дегъ сал giroшди эз фэгъири ИшмогІил муьре эйло. Гуйге эзи дегъ руз пушо иму уре гьовре сохдейм. Э салгьо, гуьмуьргьой инсон гьичиш недери, паруьсдеке хуно эдее оmore giroшде...

Пери э хуне вогошденге э совуй глововоз, Сосун и вэхди нуьшдебу э сирой эн гьейву, э сер бирэхьне хори, эдембу тирохгьо духде эри хуьште. Э тен энун е куьгьне зерде чухо вебу. Чухо тенг бу эри фирегье душгьой энун. Гьетте у э е зарбевоз жумуьсде, русмуре кешире, е жигей эн чухой энун пэх бирембу, гьечи тенг бу эри энун. ГьейсэгІэт э Сосун денишире, гьич нигуфдири, ки и у лэгъэре, э сифет ю ранг неверие юхсуле гІәилиге, чуьтам у буге эз дегъ сал пушо, у эз шох эн луьге гуьре, бебешуре гудил э дигъ гердунденге. У гьесэгІэт е хиегьелуе, жонлуь сиегье чердее жогьиле одоми бу. Гьошгьой энун сиегъ бируьт, фирегъ бируьт, остгьугьой эн жуьргІәтлуье сифет энун екем буруне ведироморебу. Ви-

ни энү эз зофру е кем гъэд бу, чуккле бигълегъой энү сип сиегъ. Сосун жовониш буге эз диремун е огъур-домогълуе одомире хуно ве ди бирембу. Оммо чумгъой энү гъе у пушотеинегъоре хуно э мигъровуни ве могъбулире-воз дениширембируйт э одоми. Гъетте хэгъер хушдере ди-ре, Сосун гъошгъоре дуллу сохд, песеде нимелит бофде тирохэ э гъэгъревоз эз бирэхъне хори зере, гъоси бирере хуно мугу:

— Э жегъендем гердо ижире ковхо, ижире сэхъиб! Дуразруй бебе-дедейме, сеге хуно эдее кор сохденуым эри энү, кемере хуьрд сохденуым, оммо е тике хубе черм доре эри тирохгъо бофде, гъимиш сохде, нелонгъ. У до-ригъо черм эн гуселеи, пуьлкей пиезе хуно назуки. Эз е орине мидуру муравт...

Тирох гъейсэглэт эри энү вогъне бу гъэгър дуьл хуш-дере эри тигъи сохде. У гъейсэглэт эз ковхо, эри комики у фэхълеети сохдембу, унгъэде гъэгъри-гъоси небу, эз хэгъер хушде Пери бугъоре хуно. У гъейсэглэт эз би-логъ дир нивогошдге белкем эз товун эн тирохгъо нен ковхо е гофиш нигуфди. Унегуьре у э хэгъер хушде э гъэгъревоз денишире, мугу эзу:

— Те ивэхди туь э же мундебири?!

Пери гоф несохде, но пура совуй гъове э кунж эн си-ро, песеде эзи тэхсиркоргъоре хуно омо поисд э пушой эн Сосун.

— Ме чуь сохум, мердгъо э мейду бирегоргъо ме эз билогъ э вогошдеки, мере огол зеруьт, гъеме э сову де-бугъо гъове хурдуьт. Дие чорей ме небисдо, дуборе раф-дуьм э билогъ эри гъов,— жугъоб до Пери.

Оммо у е хэйли вэхд нуьшде э гъирогъ эн билогъ э гъов э чигърет хушде денишире томоше сохде, э гузги денуьшуьгъоре хуно, э тэхънои думитгъо, ниетгъо сохде эри хушде—эри бирор хушде негуфди, пэхъни сохде эзу.

— Пой туь ебо, ме дивун туьре мидуьм! — гъелебуле-ре хуно гуфди Сосун, екем терс доре уре.— Гъе туьре ди-ренге мердгъо э мейду эйчуь эз тешней су гуьрденуьт?!

Эзинбэгъдо эз ён мейду мера э билогъ, черх зе эзу тарафиге бура!

Сосун эз руй э хэгьер хуышдеревоз огъур-домога гоф сохдембу, сегъм хуышдере э сер энэ эри веноре, у, худо може, эз сер неведарав, гъемише хуб хъе-хъуърмет дану, нум хуышдере хуърд несоху. Пери юш дануьсдембу, ки Сосун эз руи э уревоз гъечи огъур-домогълуь, гъечиниге эз дуьл у е нерме рэхъмедуьле бирори, эз жун хуышдеш омбар хосде уре.

— Жон гъэззиме! Ме дануьсденуьм гъелебулейтуь эз дули нисдигъоре, гъечи эй хъэз эдее гуфдире туь,— мугу Пери хоши-хоши, хэндуьсде-хэндуьсде. Песде э сугъразани э пушой бирор хуышде гъуз бире, э минет сохдере хуно денишире э сифет энэ, дес хуышдере вено э сер фирегъе душ энэ.

Дуьл эн Сосун гъеусэгъэт вогошд гофгъой эн хэгьер хуышдере шиновусдки, у дес хуышдере э хоширевоз э душ энэ веноренки, лов ю э суьпле хэнде верафд. Оммо хуышдере эзу бирази бирере хуно гуърде, мугу:

— Хуб, хуб. Э ме мешет мебош, бура э песой кортуь!

Оммо Пери эз жигей хуышде нежуьмуьсд. Серё ён гуърде денишире поисдебу э бирор хуышде.

— Гъери, чуь воисде туьре? — пуьрси Сосун, э сер офдоре, ки, Перире эзу чуьиге воисдени.

— Духделегъо имбуруз гъемееки эдете э богъ кура биренуьт эри гъэбоков возире. Бигъил мере, меш бурам э угъоревоз эри вози сохде,— мугу Пери.

Сосун гоф несохде вегуьрд эз хори чермигере, вено э сер зани хуышде, сер гуьрд э серчиревоз эри темиз сохде муйгъоре эз черм.

— Хуб, бура, деске эз серме,— недуьл-недуьл гуфди Сосун. Песде екем э хуышде домунде, эз зир чум денишире э хэгьер хуышде, мугу: — Энжэгъ омбар момун, небуге ме...

Перире гуйге эз шори паргъо вероморуьтге. У песой гоф эн Сосуне бегъем нешиновусде, зури-зури вэхуьшд,

дерафд э хуне, теретэгди эз гъиче вегуърде сиегье назу-
ке шоле — гъирмизине гуъле-гуъл, э дуразе лужугьоре-
воз, э сер хуьшде дегуърде, видовусд э куче.

Сосун но черме э хори, думутлуь, э хуьшде домунде-
ре хуно хэйли вэхд дениши э лой хэгьер хуьшде. Пери
э дереи фураморенге; песде э сер жилгэ э боггьо де-
рафденгеш, у вэхдиш у э уло чум доноре, гъечу думут-
луь гъэйгьулуь поисдебу.

И песини вэхдгьо Сосун усол нисе зиггьсдембу. Эз зу-
ревоз гирошде верасдуьт у етима, глоние вэхдгьой энү,
кейки угьо хэгьер-бирор эри е луггэ нун михьтож бируьт.
Эгенер угьо гогь-бир те сирои чи михурдуьтге, у руз эри
энугьо миглиде хуно бу. Э глэрей фэхьлегьой эн Гьому-
ил Сосун лап э кор дилбош, хьэрекет сохденигьо одоми
бу. Гьомуил диренге ижире хуб кор сохдеи энуре, уре эз
солдатиш гъишдебу. У вэхди се сал гирошдебу э Герма-
ниеревоз довгю сер гуърде оmore. Кимгьо тойгьой Со-
сун эз дигь Мюшгуьр имугьой ченд сал бу э солдати
гьуллугь сохдембириуьт, кимигьойге э довгю пуч бире-
бириуьт.

Сосун гьейсэглэт эз зиндегуни хуьшде рази бу. Омо-
ре-оморе у гуйге фурмуш сохд куьгье гъэгьре эз товун
Гьомуил э бебешу ижире зулум сохдеи, э юш. Эз глэили-
ревоз дануьсде, дире михьтожире, гиснеире, юхсулире,
у эз гъисмет хуьшде рази бу уре хуней ю гъисди, е лу-
ггэ нун ю, шир ю гъисди гуфдире. Унегуьре Сосуне ние
воисдембу э ковхоревоз усол бу, эри комики у кор сох-
дембу. Эз хотур хуб кор сохдеи энү, ковхо уре эз гов-
гьой хуьшде е хубе говиш доребу.

Хэгьер энүш Пери, неденишире э гирошде четинигьо,
гиснеигьо, чум мерасо, коргьой гуьгьоре хуно, зери ве-
дироморе. У рачи, жунсогьи, дуьлшоре духдери. Эзу
рачте духдер гьейсэглэт э гьемей Мюшгуьр недери. Со-
сун келегеди сохдембу уре ижире хубе раче хэгьери гуф-
дире. Оммо и песини меггьо дуьл энү эз хэгьер динж
небу. Э дигь хэбер добу, гуйге Пери не кук ковхо Эсеф

дуь э еки ошугъ бирет, эз пэхьникигъо дуь э екиревоз
вохурденуьт. У гъич бовор нисе сохдембу ки, Гъомуил
э герде мегируь гуфдире хэгьер энуре, духдер нэхирчире,
хэгьер эн фэхълей хуьшдере эри кук хуьшде эри хосде.
Оммо песой эн э еки э пэхьники вохурдеигъо, э еки
ошугъ биреигъо э хуби ниведарав, нум хэгьер энү бед-
нум мибу, песде неденишире э рачи энү, екиш нихогъу
уре, серкуши мибу мимуну. Бирден бёлки и гофгъо эз
товун эн хэгьер ю нен кук ковхо гуфдиренуьтгъо рас-
дуьт?! Чув хуби у вэгIдои? Бегем хуьшдени эн Пери ни-
се дануьсде и кор эз сер нирав, Эсеф эгенер уре эз дуь-
ли хосденигеш, Гъомуил нигъуьлуь Перире эри кук
хуьшде хосде? У эри хуьшде и коре хуьрди, элчэгъи хъи-
соб мисоху. Песде эри энүш, Сосуниш, хуьрдини, номуси
э песой хэгьер энү лонгъсуьзе гофгъо бисдоге, нум энү
э беднуми ведерафдге. Эри номуслуье мерд жун ю веде-
рафдеи хуби, нум ю э беднуми ведарафдеижон.

Эз коргъо, хосиетгъой эн Пери и песини вэхдгъо
у эдембу шек сохде гъовой энү ежирейгеи. У пушотегъо
э е жигеш дир нисе мундембу, эз Сосун буйругъсуьз
э е жигеш нисе рафдембу. Имугъойле у э жой-жиге ом-
бар мунде, кимвэгIдо эз ю непурьсире эз хуне рафдени.
Гогъ у дуьлшор, хэнделов бире, чорей ю буге э рэхъ раф-
деки межегъуь. Гогъ сер дуллу, дуьлхуьрдё хуно бире,
гуйге гемигъой энү э сер дерьёгъ батмиш бири. Белкем
соймиши, ошугъ биренигъо духдер гъечи бире?

Мюшгуьригъо, гъелбет, гуфдирембириуьт, бовор сох-
дембириуьт муьгъбет гъисди гуфдире э гIуьлом. Угъоре
лап хъэзиш оморембу шиновусде мэгIни эн ошугъгъоре
эз товней эн муьгъбет, ишу хуьшденишуш хундембириуьт
э гIэруьсигъо, межлуьсгъо эз товун энү. Оммо духдергъо,
хэгьергъошу ошугъ, соймиши мибисдорутге, угъоре хъэз
нисе оморембу. Муьгъбете угъо эри духдеру терсе, секо-
нее гIэзоре хуно хъисоб сохдембириуьт. Угъо э соймише
духдер э делуье одомире хуно дениширенбириуьт. Омбар-
деки энугъо эз мэгIнигъой ошугъгъо дануьсдембириуьт эз

товун эловлуье мугьбет эн Лейли не Меджнун, ишу хуьшденишуш хундембируьт э хьэвесовоз у мэгIнигьоре. Оммо еки энугьореш ни воисд е хэгьер ю, енебуге духдер ю Лейлире хуно соймиш, ошугъ бу. Эри энугьо ужире хэгьер енебуге духдер муьрде хуб бу, гьечу Лейлире хуно ошугъ бирейнжо.

Имбуруз Сосун гьемишейней хуьшдере хуно зу вэ-хишдебуге, э гов эри сер кешире, э овхур энугь эри гнев де-куьрде. У эз ён хьэлов эн хэгьер хуьшде э гирошдеки дениши э лой энугь. Сиегье бендгьой муй энугь лов-питов биребу э сер эн болуш, алише ловгьой энугь эдембируьт хэндугьсде, чугьиге э хьэйрониревоз гуфдире евош-евош. Эри Сосун гьечу омо, ки хэгьер энугь гьейсэгIэт гуйге нум эн кук ковхоре эн Эсефе эдембу гуьрде, эри энугь бу и шори, ловхэндей энугь. Хьуршгьой, жингьой эн Сосун веро-мо исэгIэт. Уре воисд гьов кенуь бурав э сер хэгьер хуьшде, гуьруь эз муйгьой энугь эзило зуло пертово дуь-уре, силлегерме соху, кую хьэл-хьовут соху те у кук ковхоре эз дуьл хуьшде неведешенуь. Оммо у э гужевоз хуьшдере э дес веугьрде, сабуьр сохде поисд. «Бигьил у хэбер биренге ме уре э силис мигируьм, мидануьм, песде эгенер и хэбергьой дуз гьисдугьте, ме дивун энугь мидуьм» — мугу э дуьл хуьшде Сосун. Оммо хэгьер энугь эз хов хэбер бисдоки, лов хэнде э мигьровуни ве езугь-ире хуно денишйки э Сосун дуьл энугь гье усэгIэт вогошд, уре эз хуьшдени хуьшде гIэьб омо у гьечи усол думит сохди гуфдире эз товун хэгьер хуьшде, уре хэл бу гуф-дире эри доноре куфде Перире. У сере гьуз гуьрде, мугу эри хуьшде: «Белки гьемей эни хэбергьой дургунут? Э гIэрей зенгьой дигь иму деруьт ужире одомигьой эй хьэзиш э сер эн одоми, иллогьки эн духдери хьэшо ве-шенденуьтгьой эз беда зугьун ишу, хосиет ишу, енебуге эз чум-дуьл невеугьрдеишу Пери гьечи рачи, уьткеме дух-дери гуфдире».

...Э богъгьой кура биребу жем-жогьил эн дигь, эдем-бируьт гIэбоков возире. Духдери, э вогьнеки терсире-

ре хуно, эз ело евошлей вегуърде, эз елойге хэндуьсде эз гларей доргьо видовусдембириуьт кукгьо э песошу э туп шендеки. Вози верасде бэгъдо, духдергьо жейле бире эз кукгьо, десде бире э дуь екиревоз гоф сохде-сохде, евош-евош рафдуьт э лой энэу богъгьойге. Энжэгъ е кук не духдер эз гъеме песо мунде поисдебириуьт э зир е келе фирегъе сибдор. Кук гъундуьр бу, сифет ю сипи бу, очугъ, мигърову, гиртине. Кук чуь буге эдембу гуфдире э духдер, лужей шол энуре э энгуьшд хуьшде пучунде. Кук — Эсеф бу, кук эн ковхо, духдер — Пери бу.

Э гларей лигегъой доргьо жуьржуьрегъо эдембириуьт сес сохде, гъушгьо жив-жив сохде. Руз герм бугеш, инжо э богъ гъово серин бу.

— Пери — жон, кеш бурайм э куьгъне житейму э зир шевелуьлуьгъ, нуьшим унжо эриму дуь э ён еки, те имуре воисде!

Пери екем э хуьшде домунд, песде лове э хэнде веберде, сере э разимендиревоз жумунд. Угьо ду эз гъул еки гуьрде рафдуьт те эхир эн богъгьо. Песде эз сер эн сара гъендэгъ гирошде ведироморут э е ковре чолгъу зер мерж. Се тараф эн мерж гъеме хэсде више бу. Э минжи мерж кулегъой эн шевелуьдоргьо вебириуьт. Иловлей эн шевелуьдоргьо э бэгъэлуьлугъгъоревз ведабурра бируьт, пученде бируьт. Эсеф не Пери гларейгьо э куче эй видовусде ведироморере хуно, видов-видов оморут э ён кулегъой шевелуь, денишируьт э иловле. Винуьруьтки э и куьндигъо екиш нисди, угъоре инжо э омреки екиш невинири, лугегъой эн шевелуьдоргъоре лов сохде, дарафдуьт э гъэд эн кулегъо.

Гъетте Пери не Эсеф эз сер гъендэгъ гирошде е духдер ранги-берангие тозе парталгьо э тен ю вери, пэхъни бире-бире э песой эн доргьо эдембу эз песой энугъо гешде. Оммо те у духдер оморе э ён гъендэгъи расире Эсеф не Пери э гъэд кулегъой шевелуь доргьо нуьшдебириуьт эришу.

Гъэд эн шевелуьлугъ эз гъеме тараф кумере хуно бу.

Сер эн «куме» э лигегьой шевелуьревоз не велггьой эн бэгъэлуьревоз сэхд дегуьрде бу. Инжо лап серин бу. Ригаз чуьшмеш эз гIэрей хэсде пичире луьгегьо нен велггьо инжо нисе дироморембу. Э соймишигьо нуьшдебируьтгьо жиге гьуьндуьре гиев вебу не рихьон эн чули. Эзинжо е хубе буй эн рихьон нен гиев оморембу.

— Э жун худо, Эсеф, туь экиме биренге дуьлме тозере хуно бире,— мугу Пери. Песде бирден эз гуфдире гоф хуьшде уре гIэйб оморере хуно, гьирмизи бисдо, сере гьуз гуьрде, мугу: — Оммо ме имбуруз э туьревоз омбар нипоюм.

— Эйчуь? — пуьрси Эсеф э мэхьтелиревоз.

— Бирорме мере имбуруз гьелебуле дореду ме э билогъ рафденге дир мундем гуфдире. Эриме оморенигьо у дануьсдени ме нетуьни эеки соймишиним гуфдире,— мугу Пери эз билбули дуьл хуьшде велггьой рихьоне еки-еки векенде.

— Дануьгу, иму дуь екире хосденим гуфдире. Гьечиш-гьечуш иму э сер поизи хосде-хунд, гIэруьс-домор мибошим,— э жуьргIэтевоз гуфди Эсеф келе-келе Перире эри дуьл доре.

Духдер тик гуьрд сер хуьшдере э мигьровуни ве дусдиреоз дениши э сифет соймиши хуьшде. Песде бирден сифет энупешму, могьбуле хуно бисдо. У гуйге терсире одомире хуно э е пертовуш лерзире сесевоз э дуьлпесоиреоз мугу эз Эсеф:

— Ме дануьсденуьм туь мере лап хосдени. Оммо бешму... Бебешму рази мибуми ме зентуь бошум, гIэруьс ю бошум?

— Ижире гофгьо эйчуь оmore э дуьлтуь? — дуьлхуьрде хуно гуфди Эсеф.— Мегу гьечу.

Эз сес эн Эсеф Пери гуйге э сер офдо, ки хуьшдени эн соймишиюреш имид нисди бебешу рази мибу гуфдире Перире гIэруьс хуьшде сохде, э хуней хуьшде диrowунде. Унегуьре гьейсэгIэт эз некуми бирден дуьл духдер гьэреболугъэ хуно бисдо.

— Терсиренуым ме эз бебешму, унегуьре дуьлме гьич динж нисди,— очугъ гуфди э дуьл хуьшде деригьоре Пери.— Ме е етиме духдеруым, бебейму нэхирчи бири, ишму гюшире, вегирлуье одомигьойт. Песде гьеме дануьсдени, ки бебешму эритуь е духдеригере эдее нишон сохде.

Раче сифет эн Эсеф гье усэглэт жест эз некуми терсире одомире хуно, чумгьою лилов хурдере хуно бисдо.

— Пери, хосденуым эз туь, меги нум эни коре, дуьл-мере яралуь месох! — минет сохдере хуно мугу у эз Пери.

Эз расдекиш Эсеф ченд гиле шиновусдебу эз бебешу, чуйтам у гуфдирембуге, егӀни, духдер раби Шафаде Хонуме хогьим гуфдире эри эну. Оммо сер ебо сер эни гоф вероморе Эсеф е хуьшдере э нешиновусдеки венорембу, енебуге ведерафдембу рафде эз хуне. Оммо гьейсэглэт и гофе у шиновусденге эз соймиши хушде, комиреки у эз жун хуьшдеш зиѐд хосдембу, э дуьл эну лерз офдо. У терсиребу эз бебешу, дануьсдембу хоснет энуре, комики гуфдирей хуьшдере егӀин сохдембу. У бебешуре хосдембу, чуйтам э кук лоигъ гьисдиге, хьуьрмет энуре дошдембу, оммо сегьм бебе э сер ю вебу, терсирембу эз гоф ю ведарафде. У бирден э дуь десевоз сер эн Перире гуьрде, вено э синей хуьшде, мугу дуьл ю билбул хурдере хуно:

— Ой жон Пери, э жун худо, э жун асму, ме туьре эз жунмеш омбар хосденум. Э ховиш, э эвриш туь э пушой чумгьоймени. Ме туьре дирте диренуымге дуьл ме хэреб, гъэреболугъ бире, ме эриме жиге нисе офденуым. Ме сермере бурра эз герде мегируым, оммо эз туьре бэ-гъэй де духдеригере хосдере э герде ни вегируым! Жун ме, нешумойме э туь дери, туь дануьсдени.

Эз дуьли Пери бу у гьейсэглэт эз соймиши хуьшде шиновусдембугьо гофгьо. Эз шори гофгьой эну, эз пура муьгьбет дуьл хуьшде эз чумгьой эну эдембу гӀэрс рихде, оммо дуьл эну эдембу шори сохде.

— Э ертуь мунди Эсеф, эзи хэйли салгьо пушо туь э хьээтиму оморенге, эз ме гуфдиребири, ме бием гуфдире э мэхьэлешму эри возигьо сохде. Ме чуй жугьоб до-рум туьре увэхди?

— Эри, Пери, лап хуб мунди э ерме.— сер эн Перире тимор сохде, мугу Эсеф.— Туь мугу эз ме: «Ме э кукгьоревоз вози нисе сохденуьм!»

— Эри, гьечу гуфдиребируьм. Оммо имугьой э туьревоз э кулей шевелуьи дарафде пэхьни бирем, э дуьлме невероморе,— чумгьой хуьшдере покурде-покурде гуфди Пери гIэйбе-гIэйб хэндуйсде.

Гьемин э и вэхд эн ширине ихдилот дуь соймишигьо бирден э ён кулелугь э гуш энугьо дарафд сес хьэрой эн духдер:

— Ой Эсеф, туь мере куьшди! Эй Пери, э метлеб мс-расош! Эритуь ошгуновое гьовол куфде биево!

Пери гьетте и гофгьоре, и хьэрое шиновусде, бирден эз некуми терсире одомире хуно вешенд хуьшдере, ранг ю зерд бисдо, сер хуьшдере эз синей эн Эсеф вегуьрде серсуре хуно дениши э иловле.

— И Хонуми, духдер раби Шафад мере гьечи гьэзовоти сохденигьо, риз гуьрде чогьоле хуно э песейму гешденигьо,— мугу Пери, э хуььршевоз.

Пери диренге, ки гофгьой эн Хонум э Эсефиш лап гу-рунд нуьшдуьт, Эсеф, э сифет ю гьэгьр вешенде, эдембу вэхушде ведарафде шелей Хонуме эри ведоре, оммо Пе-ри-гье усэгIэт гьэл гуьрде уре, поюнд э жигей хуьшде.

— Омон, омон, небу гьейсэгIэт э гьэгьр верафде э пушой энугьэлифо ведарай,— минет сохдере хуно гуфди Пери.— У гьейсэгIэт иму инжиге биреире диге, дануьсдге нум имуре перти-пурт мисоху, э сер иму ченд жире хьэшогьо мешенуь. Эз хотур эни кор нибисдоге э жун синей эн е теке бирорме ме уре эз дуь бенд муй энугьрде билесумол мисохдуьм, э хоригьо микешуьруьм. Эйчуь биё у мере, э нэгьогьи ижире гьэзевотигьо, гьэргьуьшигьо соху!

...Эз ковхо бэгъэй э дигь глошире одоми раби Шафад бу. Уре хоригъо, богъго, омбаре мол-гъэре бу. Раби Шафад лап пире одоми бу. Уре бугъо-небугъо е теке дух-деле бу — Хонум. Темэхькоре ковхоре воисдембу Хонум духдер раби Шафаде хогъу эри кук хуьшде, раби Шафад муьрденге хоригъо, молгъой энуре вегуьрде эри хуьшде сэхьйи соху. Эз хотур эни кор у песини вэхдгъо лап дусд биребу э рабиревоз, гьемише э хуней эну рафде оmore сохдембу. КимвэгIдо ковхо э хуней эн раби Шафад оморенге у лове э мигъровуние хэнде веберде, э сифет Хонум денишире мугуфди:

— Туьре эдее гIэруьсме сохденуьм!

Эз товун э дуьл Гьомуил деригъо метлеб духдер рабире эри Эсеф эри хосде неки бебе-дедей эн духдер гьемчуьн дигъбонигъош дануьсдембируьт. Хонум э гофгъой Гьомуил имид бире хуьшдере одохлуй Эсеф, гIэруьс эн ковхо хьисоб сохдембу. Унегуьре у ковхоре, зенгъой энуре, енебуге куьнде одомигъой Гьомуиле мидириге, чуьтам гIэдот буге эри хосдехунде духдер, эзугъо шем мигуьрд.

Хонум е ранг зерде духдер бу, гъир-гъире муйгъо ранг шегъбалуди. Вини эну димдураз бу, чунею тиж. Э назуке ловгъой эну гьемише эдомире диренге, иллогъки духдергъой дигъе, дигиле хэнде вебирембу, э одоми руьхшенд сохдере хуно. Пушони эну кутэхь бу, тэхдере хуно дип дуз бу. Рачи эни бираче сифет эн — чумгъой эну бируьт. Чумгъой эну дуьруьжд бируьт, екем зерд бируьт, тиж бируьт. Оммо эз чумгъой энущ одомире воисдембу руй хуьшдере зулойге чаруну, чуьнки чумгъой эну гьечи дениширембируьт э одоми, гуйге у эзу эдее гIэйб гешдеге. Эз глошире хуней гуфдире, е тек бебе-дедей гуфдире и бираче духдер омбар сикелуь, келегед бу, эз хуьшдере бэгъэй екиреш нисе хосдембу. Екире е шори, ники мибисдоге дуьл эну, гьовой эну хэреб бирембу, оммо е беди-зобуни мибисдоге — шори сохдембу. Ижире мурдале хосиет дебу уре.

Неки кукгьо, духдергьош эзу хуышдере гъиругъ кеширембируът. Эки эни гъемише геймиш, ранги-берангие партал вокурденигьо сикелуе, э одоми руьхшенд сохденигьо духдер духдергьой дигье поисде хъэз нисе оморембу, угьо хъэрекет сохдембируът эз ки энуну эри дур бире. Уре угьо эз песо «хьофд ранге» гуфдирембируът. Эз кукгьо иллогьки Эсеф уре э чум дире нисе хосдембу, гъемише уре диренге эз ки энуну вирихде пэхьни бирембу. Оммо Хонум эз дерд эн Эсеф эдембу дердежер бире. У хъэрекет сохдембу хуб геймиш бире, духдергьой дигье гъэгьрдоре, э пушой чум Эсеф хуб, рач, тимор веде бире уре эз ю хъэз биев гуфдире. Э дуьл хуыште у Эсефе одохлуй хуыште хьисоб сохдембу.

Имбуруз себэхьмунде Хонум гьетте эз хов хэбер бире, вэхуышд эз хъэлов. Гьовой энуну имбуруз лап шор, хуьромбу. Гьомуил ди шохьонгум э хуней энугьо оморембу. У э хъэът диromореки э раби Шафадевоз Хонум увэхди э пушой сиро эдембу симовор веноре. Ковхо рабире э пушо декуьрде, ю э Гьемелевоз поисд, песде эз Хонум куьнд бире э гушлею мугу:

— Худо гьишдге эз сер поизи симоворе э хунеймени!

Эз хъэлов вэхуыште мунде Хонум лове э шоре хэнде веберде омо э ён келе сундугъ, э куьнж хуне бугьо. Руй эн сундугъ э ранги-берангие гьовуревоз дегуьрде бу. Хонум э тегьнимиревоз вегуьрд сер сундугъэ. Гъэд сундугъ партал пур бу. Ведибуки, бебе-дедей эн Хонум пул, хэржи гьимиш нисе сохдембу эри партал духдер ишу. Те егиле у эз сундугъ партал вегуьрде, е гъэдер вэгьдо поисд думит сохд, имбуруз чуй жире партал вокурде, геймиш бу, чум духдергьой дигь буьхь бу домуну э парталгьой энуну, иллогьки эн духдер нэхирчи — Пери, комиреки Хонум э чум дире нисе хосдембу, лап келе дуьшмей хуыште хьисоб сохдембу. Оммо лап келе войгей энуну бу: имбуруз Эсефе э лой хуыште кешуь, хуышдере эри энуну ширин соху.

Сер тен хуышдере вокурде, геймиш бире у хуб дениши э хуыште э гузги э иловлей хуыште. Э пой энү фирегье шовол вебу эз гъирмизине мол эн эврүшүми, булши энү эз ковре мовут бу. Э сер булши у бесдебу гъэиш нуыгъреи. Э гушгъой энү дуразе гушворгъой эн суърхи дебируът, э сер ю сипре келэгъэи эн Гендже.

Эз раче партал у деш зерд, бухуре хуно веде бирем-бугеш, оммо Хонуме имбуруз эз хуышдени хуыште омбар хъэз омо. Э гузги хуб хуышдере тимор сохде, томоше сохде, у э дуыл хуыште имид сохдембу, ки имбуруз егъин Эсефе э хуыште вогосунде, бенд сохдени, э урезоз ширине гофгъо сохдени. Ижире ниетгъо э дуыл Хонум дерики, эз елойге у думит сохдембу эри хуыште, ки белки Гъомуил не гуфдири э кук хуыште, ки у Хонуме имид дори уре эри Эсеф эри хосде, уне гуъре Эсеф нисе дануъсде эз товун игърол бебешу, гъечи теимугъой дур гешдени эз Хонум, хуышдере кено гуърде. Белкем эз гIэйбкеши хуыште у жуъргIэт сохде нисе оморембу э ки энү, те хуышдени Хонум ебо э у чум невоноре. Эз елойге белкем у дануъсдени эз товун э дуыл бебешу деригъоре юре эри хосде, оммо гIэмелдана Эсефе воисдени те у юре, Хонуме хосде, е кем кеф соху эри хуыште э духдер нэхирчиревоз. Хуб бошгугъо! Оммо те кей биё бу гъечи, вес нисди бегем? Гъеле ди э у Гъомуил дешиновундеш дешиновунди, ки сер поиз гIэруъси энү нен Эсеф биренини гуфдире!.. Оммо у ебо хъэрекет мисоху ю нэгI, хуышдени Эсеф биёв э ки энү, видову э песою. У эжире ниетгъохэлгъо дери, бирден у эри хуыште еровурд сохд, чуътам у гъетте имбуруз э богъ оморе, духдергъой дигъ дуъ чуме бухъ сохде э сер-тен энү дениширетге, эз бэхили не хъэсрот ишуре ижире парталгъо нисди гуфдире дуыл ишу пэх бирениге. Духдер нэхирчи гъетте тозе раче парталгъой Хонуме дире эз косиби, небиреи хуыште, уъзуыгъэре, сергерде хуърде хуно мибу э пушой энү. Е чи уре э гIуъмуър хуышдеш е тозе пожеш небири, ижире парталгъоре у э хов хуышдеш недири. Гъеме гуфдиренуът,

духдер нэхирчи рачи. Раче э гъиче нисе веноре. И дес Пери уре гъечу э ижире вараисде сер-теневоз дириге сергердехуърде хуно мурав эз пушой чум рэгІд мибу. Эриме оморенигъо и дес Эсеф уре поюндеш нипоюну, чуьнки имугъой пушой гІэруьсимуни. У э Хонум денишире имбуруз, мугую э дуьл хуьшде: «Чуь хэр, недан бирем ме теимугъой? Эйчуь ме теимугъой э песой эни духдер нэхирчи видовусдем?! Хонум эз сер-сифет зобу нисди, песде эгъуьлменди, эз гІэсуьллугъе одомигъои, эз гІошире кифлети. Пери кини?..»

Хонум хуьшдере э недирекире хуно менуь, гъич э лой эн Эсеф дениширеш ниденуьшуь. Хонум геймиш-гуьйдермиш, бикере хуно э гІэрей духдергъо мигешдуь эри хуьшде. Песде гІэбоков верасденге Хонум гешде-гешде, эри хьэз хуьшде сейл зерере хуно мурав тэхьно э лой богъ бебешу. Э ки чуь кори, у эдее э богъ бебешу эри гешдей хуьшде рафде гуфдире? Эсеф, сере гъуз гуьрде, миев э песой энугъу, белкем э омореки эз дерди-дуьл хуьшде, эзи мэгІнигъой шуькестеш хундге, егІни чуьтам Меджнун эз дерди муьгъбет делуь бириге, Керем э гІэтош сухдиге. Хонум хуьшдере э недиреки, нешиновусдеки веноре э олхогъиниревоз мирав рэхъ хуьшдере. Увэхди Эсеф тоб недоре миёв мигуьруь пушой энуре, гІэйбегІэйб, эзи тэхсиркоре хуно миденуьшуь эу, мугую: «Хонум, туь имбуруз чуь гуьзели, эз туь чум вегуьрде нисе бире? Пой е кем, дуьлмере эритуь вокунум, гуюм!»

Хонум э вогънеки э у э мэхътели ве серкуширивоз миденуьшуь, песде гІэйб кеширере хуно, чуьтам лонгъиге э хьэеменде, гІэсуьллугъе духдергъо э кук кесигеревоз э гоф сохдеки, руй хуьшдере э гъирогъ тозе келегъэиревоз сэхд мисоху, гъэгъри, бирази бирере хуно, мугую эз Эсеф: «И чуь гофгъои ме эз туь шиновусденуьм? Туьре гІэйб нисе оморе? Ме чуьтам э кук кесевоз э богъ, э тэхьно, духдер эн хуне поисде гоф сохум? Нум мере биёбур сохум, э руй бебе-дедейме уьзуьгъэре бошум? Ме беге эритуь эзи е пара бедгІэсуьле духдергъоре хуноюм?»

Эсеф, гьелбет, гье усэҕІэт мерасуь, ки ме э Пери эдее эйгьом зеренуьм, нум энуре негуьрдеки, эз товун энудее гуфдиренуьм, юреш эз товун эни кор эдее лап жиҕею серкуш зеренуьм. Увэхди Эсеф минет сохдере хуно мугую эзу: «Жон Хонум, бигьил у гофгьойтвьере, бегем ме не туьни кесим, иму одохлугьой екиним. Бебейму бегем э туь негуфдири?»

Хонум увэхди лове э дигле хэнде веберде, эз зир чум денишире э у, э сике, наз-бузевоз мугую; «Уре гьеле ки дануьсде... Эгерде мегируьми сэхьибгьойме мере э туь эри доре».

Раче сифет эн Эсеф дегиш мибу гье усэҕІэт эн бил-бул хурде одомире хуно. хьуьрш не эшгь эз сабуьр ме-дешенуь уре. «Гьечу буге,— мугую увэхди Эсеф э дуьл хуьшде невероморе,— ме туьре мивирухунум, туь эз ме бэгьэй э е одомигеш гьисмет небоши гуфдире!». Эсеф десе микешуь уре гуьруь гуфдире, оммо Хонум гье усэ-ҕІэт еново доре хуьшдере, пэхьни мибу э песой дор. Эсеф хомуш небире, дуьл ю зиедтеш битоби сохде, мивидову э песой энуде, уре эри гьэл гуьрде, моч сохде. Оммо Хонум, хэндуьсде-хэндуьсде, гьэгьр доре уре, биз-биз сохдере хуно, мивидову эз ён е дор э песой эн е дориге, пэхьни бире эзу...

Ижире эри хуьшде еровурд, ниет сохде, чуьтам у им-буруз мибирмунуге хуьшдере э пушой духдергьой дигь, э пушой Эсеф, дуьл энуде омбар шор, хош бисдо. У эз рас-диш сере тик гуьрде сэхд келе-келе эз шори шэгьгьэ зер хэндуьсд э пушой гузги поисде. Э сес хэндей эн Хонум эз доруни хуне серсоне хуно ведирома е келе зен, лэгьэр, эз сер сифет эгІифе одомире хуно. У дедей эн Хонумигьо бу. У духдер хуьшдере э пушой гузги гьечи шэгьгьэ зер хэндуьсде диреки, терси: кидан духдерюре садан-гьэлифо гиж сохдиге.

— Э хэлефме, дедей миро туьре! — мугу у эз духдер хуьшде.— Ченд бо ме э туь гуфдирем, э гузги ингьэде медениш. Эз гузги омбар денишире одоми делуь мибу.

Эгенер э у гузги садан-гъэлифо недериге, гъич гузги — шише чигърет, шекуъл одомире мибурмуну э одоми?

У руз Хонум ю хуышдению вогошд эз богъ дуълхуърд, могъбул, ёсире хуно. У гъечи гъолок, хэсде, сергердехуърде хуно бу, эдембу э гужевоз пой норе. Сэхде веровурдгъо, ниетгъой энун екиш э жиге неомо. Эсеф имбурузиш и рузгъойгере хуно гъич э лой энун дениширеш недениши. Гуйге эз Перире бэгъэй у де одомигере имбурузиш диреш ние дирембу. Духдергъош э уревоз недуъл-недуъл гоф сохдембируът. Ведибуки, эз дуъли еки энугъош небу э уревоз эри гоф сохде. Оммо Пери, духдер нэхирчи, лап войгелуе одомире хуно бу э гъэриш эн духдери.

Оммо Хонум эз руй нисе бирмундембу, чуь дериге э дуъл энун, чуьтам гъэгър, бэхили буьзе хуно эдее сула сохдеге дуъл энуре. У эз зир чум эдембу диге, томоше сохде, чуьтам Эсеф э шори, мигъровуниревоз дениширембуге э Пери, чуьтам хуышдени эн Пери денишире э у шори сохдембуге.

Эсеф не Пери гІэбоков верасденки эз гъеме жейле бире, е гъэдер вэхд э зир сиб дор поисде, песде рафдуьтки э ён гъендэгъи, э тараф эн мерж, Хонум сер хуышдере, номус хуышдере вир сохде, эз гІэйби-гІори ведарафде, дуьзде хуно пэхъники-пэхъники рафд э песой энугъо. Оммо у те ён гъендэгъ оmore расире соймишигъо э гъэриш кулегъой шевелуьдоргъо пэхъни бисдорут.

Суьфде Хонум серсуре хуно гешд иловлей мерже, угъоре чуме-чару сохде. У омбар мэхьтел мунд, угъо гІэлбуьсгъоре хуно гъеебо э же сур бисдорутге. У ченд гиле э иловлей эн кулегъо черх хурд, оммо гъич э фикир, э дуъл энун ниоморембу угъо э гъэд эни кулелугъ деруът гуфдиге. Эхир денишире диренки, угъо э ежигеш вединисди, эжеиге мундет, пэхъни бирет, гъэгър, хуьрш не дерд дуъл энун деш гужлуь бисдо эз мунде жигеш. У лап сэхд яралуь бире одомире хуно, комики эдее муьрде, офдо э хори, чуьк-чуьк сохде, хъэрой дешенде, гирисд:

— Эй Эсеф, ту мере куьшди! Эй Пери туь э метлеб марасош! Эритуй ошгуновое гъовол куфде биево!

Э хуне вогошденге Хонум, юш ние дануьсде эйчуьниге, гене омо поисд э пушой гузги. У э лилову хурде чумгъоревоз дениши э гузги. У вини, чуйтам сифет энудеш бирач, бухуре хуно бире мундиге эз гъэгър, огъуй дуьл энуде. Бирден э жигей сифет хуьшде э пушой чум энуде омо поисд сифет эн Пери, рач, хэндериуь, дуьлшор. У дие э гузги недануьсд денишире. Сифет эн Перире эри недире у гъе усэгIэт сэхд сохд э десгъоревоз сифет хуьшдере, песеде эз некуми гъеебо келе-келе зар доно гиризд. Э сес гирисдей энуде зур-зур шун-нефес ю гуьрде ведиромо эзу хунейге дедешу. У диренге, ки духдер ю э пушой гузги поисде эдее гъечи гиризде, оммо себэхьмунде э пушой гузги поисдеки эдембу шэгъгъэ зере хэндуьсде, омбар терси. У гъечуй дануьсд, эз расдиш садан-гъэлифо, э гъэд гузги пэхьни гъисдигъо, зери чешмиш сохде духдер энуре.

— Э хэлеф ме, дедей миро туьре! — мугу келе зен э дуьлпесоиревоз. — Ме ченд бо э туь негуфдирем э гузги ингъэде медениш, у эхириш туьре жингир мисоху?!

Гуфдире и гофгъоре дедей энугъо омо теретэгIди, вегуьрд эз гъиче гузгире, пучунд э деспоку, нифри, нэгIлети сохде ки ведешендиге и бэхш гъэлифоре — гузгире.

«КОВАЛЕР ЭН ГЕОРГИЕВСКИЙ КРЕСТ»

Сосун гъемише лап зу себэхьмунде вэхуьшдембу. Гъетте себэхь бире у э сер пой бирембу. Имбурузиш у лап зу вэхуьшдембу. Ди шохьонгум Илогъу эз нуминей эн ковхо гуфдиребу эзу, себэхь-себэхьмунде гIэсбгъоре э фургъун дебеседе бурав гуфдире э Шелбетевоз э дуре више э песой рэхь мошин гисдигъо, гъитгъо, хъэ-

чегъо эри овурде, тозе порогъ эри вокурде э сер хэрмонгъо эри глэсбгъо те бичингъо сер гуърде. Илогъу имугъой серберэхъи эн коргъой ковхореш сохдембу. Себэхъмунде зу-сери Сосун чентей хуышдере вегуърде, ведиромо э хъэ-ёт. Хэгьер энду Пери эз сер шев э чентей энду дуй нун не пени доноре хьозур сохдебу гыише. Мушар не тевере ве-гуърде у омо поисд екем э минжи хъэёт.

Себэхъ суьфделе эдембу очмиш бире. Эз песой богъ-гъо чуьшме гьеле веде небу, оммо ригагъой энду гъирми-зине русмугъой эвруышуьмире хуно лов биребируьт. Эвир эн гъово темиз бу, серин бу, палаше хинике глов билогъе хуно. Сосун эз ригагъой чуьшме чумгъоре гъу-жунде, лов ю э шоре хэнде верафд. Гье и туьтем э гуш энду сес гирьей эн Мейром зен Рэхъмон дерафдки, сифет энду могъбул бисдо.

Имугъой дегъ сал гирошдебу эз Рэхъмоне э Сибирь фирсореи, тоегъой дерзгъой эн ковхоре зри сухундеи э сер хэрмонгъо. И песини дуй сал эз Рэхъмон эслогъ хэ-бер небу.

Эри мюштуьригъо гъечи оморембу, ки гуйге Сибирь эхир эн глуйломи. Унжо согъ сал гьемише верф, зуьгIбе, хиникигъо бире. Унжо не дори, не вишей, не мэхъсуьли. Чуьшме, офдои гъич нисе бире. Угъо гъечуь дануьсдем-бируьт, ки дир-зу косибе Рэхъмон унжо жун мидуь, эзу хиникигъо, зуьгIбегъо эз дес мирав. И гьемей эни дегъ сал эз Рэхъмоне э Сибирь фирсоре эйлеровоз лов эн ко-сибе зен энду гьетте себэхъ бире э гирьей вебу. У эри шуь-вер хуыше, эри мурде гируьсуьгъоре хуно гирисдембу.

Э дигъ Мейроме хуно гирисдембируьт де зенгъойгеш, шуьвергъошу, бироргъошу, енебуге кукгошу э довгIо, э солдати бирегоргъо. Имугъой сеимуьн сал бу довгIо би-ре э Германиеревоз. Эз товней кими мюштуьригъо хэбер оморебу, ки угъо э довгIо пуч бирет гуфдире, эз кимигъо гъич е хэбериш небу не эз товней муьрдеи, не эз товней зуьндеи энугъо. Оммо довгIо кей мерасуьге екиш нисе дануьсдембу.

Е ним сэгIэтиге giroшде бэгъдо Сосун 'не Шелбет э гIэребе вери эдембируът рафде э више. Рэхь тэхтере хуно бу, оммо екем тар бу эз шей пушойсебэхьи. Сосун нуьшдебу э пушой гIэребе, вожегъой гIэсбгьоре э дес хуьшде гуьрде, келе мерд Шелбет лэгъэре кемер хуьшдере ведоре э тэхдей эн фургъун, эдембу э тегънимире-воз э денду недерие лэгIэй хуьшдере-воз нун э пенире-воз хурде, эз чейтен Сосун вегуьрде. Э сипре сейреке руш энү тикей суьмер вогосиребу мунде. Шелбете э хуне хьэ-лов-луьхуьф небу, у э хунеш э сер эн гиёв нен суьмер хисирембу.

И пэсини вэхдгъо Шелбет эз мунде жигеш лап лэгъэр биребу. Сифет энү пусд эн куьгъне гъуьж диromore тирохэ хуно бу. Парталгъой энүш гъеме пелуь-пелуь бу. Неки сифет энү, гъемчун назуке герден Шелбетиш гъеме гъуьже-гъуьж бу, э лэгIэй энү е дендуш недомундебу. Оммо Шелбет неденишире э лап келе мерди, лэгъэри хуьшде эдембу гъэтро зере, фэхълеети сохде эри е лугъэ нун.

Е гъэдер вэгIдо угъо рафдуът гоф несохде, гьер мерд думитгъо, хэелгъой хуьшдере сохде. Пэсде Сосун вожей гIэсбгьоре буш сохде, чаруьсд э лой Шелбет э уре-воз эри гоф-меслэхъэт сохде.

Эз Рэхъмон эйло лап куьнде, дусде одоми эри энү, комиреки Сосун омбар хосдембу, хотур-хуьърмет юре гуьрдембу, келе мерд Шелбет бу. Пэсини салгъо угъо гъемише э екире-воз бирембируът э кор фэхълеиш эри ковхо, шевгъо эри жэгI гуьрдеш. Тэхъное, гIэйлсуьзе, кифлетсуьзе келе мерд не жовоне кук — етим лап э екире-воз дусд бируът. Омбаре шевгъо гировундет угъо э гъирогъ эн Григору-чой эри жэгI гуьрде рафденте. Угъо гIэтош веноре те пушой себэхь дуь э екире-воз меслэхъэтгъо сохдембируът. Сосуне езугъ оморе э тэхъной, келе мерди эн Шелбет, гуфдиребу эзу ченд бо, биёв зигуь гуфдире э хуней энү, коре шенуь, ю э жигей кук до-ру уре. Оммо келе мерд э герде нисе вегуьрдембу.

— Имугой, лелей Шелбет, гьетте себэхь бире, э куче ведироморе энжэгь гирьей эн косибе зенгой дигьимуре шиновусденим,— мугу Сосун э могьбулиривоз.— Дуьлме догьуногьэ хуно бире ме гирьей энугьоре шиновусденуьмге.

Шелбет э гужевоз бегьем нежавусде лугьой эн нуне хурде, мунде тикей эн нуне дуборе э чейтен деноре, покурд десгой хуьшдере э бел эн пелуь-пелуье шеи хуьшде. Песде думутлуь денишире э лой э гьирогь рэхь вебируьтгьо гьундуьре гьовогьдоргьо, глоси бире одомире хуно мугу:

— Беггьо, хонгьо дуь э екиривоз хуьжет, женг сохденге эз дес рафдегор нуькергьо бире. Падшогьош дуь э екиривоз довгlo сохденге, энжэгь э рэглнет гьэзоб бире.

Келе мерд те егиле песой эн гоф хуьшдере гуфдире, чейтене эз пушой хуьшде вегуьрде, но э гьирогь, назуке, хуьзуьме хуно хуьшг бире дуразе пойгой хуьшдере кешире, сер гуьрд эри гуфдире, чуьтам довгlo сер гурде омориге.

Э гуфдирей эн Шелбетевоз довгlo э глэрей эн Урсинет нен Германия сер гуьрди гуйге эз серботи эн зен падшогь эн Николай. Гуйге падшогь эн Германия огол зери э гьуногьлугьи падшогь эн Урсинете Николае э зен хуьшдеревоz. Эз хотур эн гьуногь хуьшде падшогь эн Германия келе межлуьс вокурди, келе суьглуьдо сохди, гьоволзурновчигьоре огол зери. Угьо э хурде, кеф сохде вэхд, чумшура падшогь эн Германия эз пиьни гиж бире, куьнд оmore эз зен Николай е сэхде бибина векенди эз глэйбе жигей энугу. Генерал эн урусгьо диренге и коре, номус ю гьобул несохде, овори е силле зери эз падшогь эн Германия. Вединики, генерал эн урусгьо игиде, гьуччие одоми бири, небуге у э вилеет падшогь эн Германия гьисдики, гьэгьр хуьшдере эри недегьишде силлере вегуьрде низе эзу. Генерал эн немсгьо диренге, ки генерал эн урусгьо эз падшогьишу силле зери, уш э номус офдо-

ре зери э муьшдевоз генерал урусгьоре. Эз песой генералтьошу ведироморет э женг солдатгьой эн урусгьо нен немсгьо, межлуьс энугьоре гъэреул сохдембириутьгьо. И женг э сер эн межлуьс бисдогьо чаруьсд песде э келе довгю э глэрей эн Урсиегьо нен Германия, э гунле-барут, туп-тупхонеревоз.

— Ини чуйтам, эз чуй товне сер гуьрде омorige и довгю э глэрей Урсиегьо нен Германия, комики гьелеш нисе верасде,— мугу Шелбет верасде ихдилот хуьшдере.

Гьисди Шелбет гуфдире ихдилот эз товун, чуйтам довгю сер гуьрде омorige э глэрей Германия нен Урсиегьо, эслогь бире кор нисди, эзи нэгъуьле ихдилотгьоре хуно бу, оммо мюшгуьригьо, комигьоки эз гюьлом бейхэ-бер бируьт, нисе дануьсдембириуьт себеб эн довгю сер гуьрдеире, бовор сохдембириуьт довгю гье эз товун эни кор бири гуфдире.

— Э гьудузе падшогьо дениш туь ебо,— гюси бире одомире хуно гуфди Сосун,— эдете хурденуьт, кейф сохденуьт, хун хэлгъэш рихунденуьт эз гьизмишишу, дуь э екиревоз э хуьжет офдоре. Эгенер угьо имуре хуно эри е лугъэ нун гьечи зэхьмет кешире, эрэгь пушонишуре тигьи мисохдутге, гьечи гьизмиш, гьудуз бире ижире коргьо нисохдуьт.

Е гъэдер вэгюдо угьо рафдуьт эз ён рэхь мошин, гьер мерд эри хуьшде думит сохдере хуно. Рэхь мошин эз дигь мюшгуьр гьечи се верс дурте бу. Рэхьгьой мошин гьейсэгюэт э зир чуйшме тов доре, мара хуно бурмиш бире, э лой эн дуре више ён биребу. Шелбет сер гуьрд э нуьшде жиге миже куфде. Бирден гье и вэхди эз лой Боку сес эн мошин омо. Е ченд минутиге бэгъдо эз ён энугьо, гуйге хорире лерзунде-лерзунде, зе е дуразе эшелон giroшд. Э сер эн кими платформегьо тупгьо вебириуьт, сер ишу э березентовоз дегуьрде, э хэйли вогунгьо солдатгьо вебириуьт. Дер эн вогунгьо, э комигьоки солдатгьо вебириуьт, вокурде бируьт. Солдатгьо э ён дер вогун кура бире, эдембириуьт томоше сохде эз пушой чум

ишу оmore гирошдембириуьтгьо вишегьо, хоригьоре. Шелбет сес мошине шиновусде, хэбер бире, чуме вокурд. Еки эз солдатгьо, десе дураз сохде, хьэрой сохд э лой эн Шелбет:

— Эй, келе мерд, согъ бошит!. Иму эдее рафденим немсгьоре эй куьшде!..

Шелбте е гофиш невераси эз солдат гуфдигьо гофгьо. Оммо уш вэхуьшд э пой, десе жумунде, хьэрой сохд:

— Худо кумек гердо эришму!.. Худо зено чумшуре падшогъ немсгьоре не хьэесуьзе зен падшогъ Николае!..

Шелбет не Сосун э ён эн дуре више оmore расиребируьт, кейки угьо э рэхъ ишу дируьруьт е нешинохэ солдате, эз зуревоз сер-руш нечире. У поисдебу э минжи туз гуьрде рэхъ, э зир гьултугьгьой энугь хьэчере хуно дуразе чубугьгьо дебируьт. Э синей энугь эдембу е чуькле хочле тов доре. У хочле э е ранги-берангие лентле бесдебу. Э расди гьутиней энугь е дуразе дэгьме вебу — жиге яра. Расди чум энугь кур бу, гьирмизине яраре хуно бу. Солдат лове э суьпле хэнде веберде, э угьо денишире эдембу хэндуйсде. ГІэсбгьо диренки, э минжи рэхъ э пушошу одоми поисди, гье усэГІэт поисдуйт эз худо хосдоре хуно.

— Жон дусдгьойме, ГІэзизигьойме, ишму мере беге нешинохдит? — келе-келе мугу солдат, эз ело шори сохде, эз елойге гириденире хуно бире мунде.

— О-о-о! Лелей Рэхьмон! — е хьэрой дешендере хуно шори-шори, келе-келе гуфди Сосун эз сес шинохде уре.

Сосун шори-шори гье усэГІэт шенд хуьшдере эз сер ГІэребе, шуш-нефес гуьрде одомире хуно, омо сэхд гьэл гуьрд Рэхьмоне, моч сохд. Зури-зури эз жигей хуьшде вэхуьшд Шелбетиш. Фураморе эз сер фургьун, у лойлум хурде омо э ки Рэхьмон, гьэл гуьрд уре, моч сохд эз руш вероморе гьутиней энугь, худошуйкуьри сохде. Песде гье э минжи рэхъ поисде, угьо сер гуьрдуйт келе-келе, шори-шори дуй э екиревоз эри гоф сохде.

— Эле, иму инжо э минжи рэхь эйчуь поисдейм?! — мугу Сосун.— Кешит бурайм нуьшим э сер гІэребе!

Сосун ке Шелбет кумеки сохдуьт э Рэхьмон, нушундуьт уре э фургьун.

— Э жегьендем Гьомуилиш, гІэсбгьо, хэрмонгьой энущ! — мугу Сосун хэндуйсде-хэндуйсде.— Э више песде мирайм. Ебо кешит гьемееки бурайм э дигь.

У жилов гІэсбгьоре э лой хуьшде кешире, гІэребере песово черх до, берд э лой дигь.

— Эз товней хуне — кифлет, фикир мекеш, гьеме, худоре шуькуьр, согь-саламатуьт,— уре дуьлтегьмини доре, мугу Шелбет.

— Ме имбуруз, лелей Рэхьмон, туьре э ер овурдебируьм,— шори сохде, мугу Сосун.— Э жун худо, ме гьечи шор гьисдуьм, гьечи шор гьисдуьм, гуйге, дуразруйтуь, бебеймуре диремге гьейсэгІэт.

— Согь боши, хэлефме, омбар согь боши! — мугу Рэхьмон э муьгьревуниривоз.— Чум мерасо, туь е хубе келе жогьил бирей.

Эз гІэрей доргьо, вишегьо э рафдеки, буй эн гиевгьо, велгьо нен неме хори омо. Соей эн доргьо гуйге полхоле хуно дегуьрдебу сер рэхьэ. Эз гІэрей луьгегьой доргьо эдембируьт сес мэгІни хундеи эн буьлбуьлгьо оmore. Рэхьмон сере тик гуьрде, денишире э луьгегьой эн гьуьндуьре доргьо, лове э шоре хэнде веберде, мугу:

— Ой ватан, жон ватан, эз туь ширинте чуьи э и гІуьлом!

Эз согьэ чум эн Рэхьмон е келе дугь гІэрс тигьи бисдо. У рихд э сер руш энущ, песде офдо э сер эн хоч, хьэл бисдо.

— Иму э туь гуим расдире, эз нехогьту дес вегирдебирим. Кире имид бу туь эзу хоригьо согь саламат мией медирой гуфдире,— мугу келе мерд эз Рэхьмон.— Иму медан туь эз Сибирь гьеле э солдатиш рафдей...,— эз зир чум э хоч э синей Рэхьмон веригьо денишире мугу Шелбет.

— Сибирь унгэде ужире терс нисди, эришму оморе-нигьоре хуно. Хуб-зобу унжош одомигьо зигьисденуьт, хубе одомигьоят. Эз гьеме коргьо бед, зобу гьейсэглэт — довгЮи. Э руз ю филонгъэдер одоми эдее муьрде, пуч бире э довгЮ.

— Иму гьейсэглэт диририм, чуьтам е мошин солдат э тупгьоревоз рафдуьтге э лой Урснет. Угьореш эдее э хьисобовоз э довгЮ берде,— мугу Сосун.

— Гьелбетки эдее э довгЮ, берде,— жугьоб до Рэхьмон.— Эжигей э довгЮ пуч биренуьтгьо, мере хуно яра-луь биренуьтгьо солдатгьо одоми гереки ненге нэгл.

Сосун гье эз сер суьфде диренге хоче э синей эн Рэхьмон омбар мэхьтел мунд. Эйчуь вери э синей эн у и хоч? Белки э дин хуьшде пой зере, имугьой хочперез бири?

Сосун лап эз дуьли-жуни хуьшде хосдембугеш Рэхьмоне, и хоче э синей эн у дире уре хьэз неомо. У терсирембу мюшгуьригьо дануьсдуьтге, ки у хочперез бири гуфдире, э у э дуьшмениревоз миденуьшуьт. Оммо Сосун эз елойге мэхьтел бу э пире мерд Шелбет денишире. Эн у гуйге э хэперюш небуге и хоче э синей эн Рэхьмон дирекки. Уьсделуьге у э томоше, хьуьрметевоз дениширембу э и хоч.

Рэхьмон диренге, ки Сосун чум нисе вегуьрде эз хоч э синей ю веригьо, лове э муьгьоровуне хэнде веберде, мугу эзу, э согъэ чумевоз э хоч бирмунде:

— И бэхши, Георгиевски крест гуфдире ире.— Песде Рэхьмон сере тик гуьрде, хоче э десевоз тимор сохде, мугу:— мере и хоче хуьшдени падшогь Николай дори эзи е ченд мегь пушо.

Сосун и гофе шиновусденге эз мэхьтели гуйге хушг бисдо мунд э жигей хуьшде, лэглэю рэхьо мунде. Эн Шелбет гуйге э бугьоз ю е чи мундере хуно бисдо. У десе эз лэглэй хуьшде куьнд овурде, хьэрекет сохд эри суьгьруьсде, бугьоз хуьшдере темиз сохде, оммо неда-нуьсд.

Рэхьмон диренге, ки ю гьейсэгIэт э дигьбонигьой хушде гуфдире хэбер эри энугьо келе мэхьтелие кореху-но омо, э зир лов хэндуьсд, песде мугу:

— Мере тэхьно падшогь бэхш недори, де солдатгьой-гереш э меревоз бируьтгьо вегуьрдет эзу ижире бэхш... Воисдениге ишмуре ихдилот сохум эришму гьозие-гьэ-дер эни коре... Ебо биейт егиле папрус кешим эз мохур-кей солдатиме, песде ихдилот сохум эришму.

Рэхьмон ведешенд эз куьф хуьшде е чуькле сипре гьутуи гьовунире, вокурд сер энуре. Шелбет не Сосуне когьоз не мохурке дрое, юш е папрус гьуьч сохд, кеши, песде мэхсерекимси пуьрси:

— Чуьтам оморе эришму мохурке?

— Эз тэхьле томбокугьойму, гьелбет, мохурке хуби, бугьозе ние сухунде, унгьэде э лэгIэ тэхьли ние оморе.

— Е чи казунни томбоку не томбокуйму еки бирени нисдики,— мугу Шелбетиш, дуо кеширембугьо папрусе э гIэрей лэгьэре энгуьшдгьой хуьшде гуьрде.

Дуьл Сосун эдембу битоби сохде, кей егиле Рэхьмон сер мигируьге ихдилот хуьшдере эри сохде, чуьтам хуьш-дени падшогь э десдин дес хуьшдеревоз уре бэхш дори-ге. И кор эри энугу лап гIэлемете кор оморембу. Рэхьмон гьунши энугу э пушой чумгьой энугу е келе одоми, е келе игид веде бирембу. У э дуьл хуьшде зиедтеш эдембу шо-ри сохде, уре ижире гьунши, ижире дусди гуфдире:

ГIэсбгьо сере гьуьз гуьрде, гуйге э ихдилотгьой энугьо гуш веноре эдембируьт евош-евош рафденуьт, э дуьмгьо-шуревоз пиш сохде эз ишу дес нисе кендембируьтгьо ме-гезгьоре. Чуьшмей гьеминони э гьерло эдембу е рач то-вуш доре. Эз серине ворвори велгьой доргьо зерди де-шенде суьмбуьлгьо э зимигьо эдембируьт жуьмуьсде.

— Имугьой гуш венит эришму ихдилот сохум,— мугу Рэхьмон, хуб нуьшде э жигей хуьшде, яралуье пой хуьш-дере дураз кешире, папрус э лэгIэ дери.— Э Урсиег е шегьери Гомель гуфдиренигьо. Гьемин гье э и Гомель ме яралуь биренге э лазарет дегешдебируьм. Э меревоз

э и лазарет е бисд солдатиш дебү. Е руз миденишим мивиним духдиргьо, гьуллугъчигьой эн лазарет гьеме серсуре хуноют. Угьо эзило эуло эдете видовусденуът, чуйиге дуь э еки гуфдиренуът. Эз гьеме зиедте э теретэгИди, серсуи офдорогор начальник эн лазарет бу, е гьолинде гьирмизине мерд, келе шуьгьэм. У духдиргьоре э ён хуьшде кура сохде, э десевоз гогь э е куьнж, гогь э е куьнжигей лазарет бурмунде эдембу чуйиге буйругъигьо доре гьуллугъчигьой лазарете. Е сэгІэтиш негирошд, хоригьой лазарете шушдүт, пенжерегьоре хуб покурдуът, хьэловгьоймуре э сер тэхчегьо вечире дуз сохдуът. Солдатгьо дуь э еки денишире э мэхьтели домундебируът, угьо гьечи эричуь хьэрекети сохденуътге имбуруз. Имуре темизе шей-шоволиш дорут. Гьуншиме е солдат урус эз ме мугу:

— Дануьсдени, Рэхьмон, чуйиге? Эриме оморенигьо и хьэрекети, видов-видов энигьо эри негьогъи нисди. Э хьисобовоз келе хьокимгьо эдете оmore эри фегьм сохде лазарета. Гьечу буге имуре имбуруз хубе чиш мидуът эри хурде, е пейле эрэгъиш мидуът.

Гьуншиме гоф хуьшдере бегьем гуфдире не варасдебу, бирден шуш-нефес гуьрдере хуно диromo начальник эн лазарет. Сифет эну гьейсэгІэт гьип-гьирмизи бу, таргІов бу эз эрэгъ. У э ейлугъэвоз сифет хуьшдере, муй неверие сер хуьшдере покурде, омо поисд э миглей эн лазарет. Э иловле денишире, хуб фегьм сохде диворгьо, пенжерегьо, хори эн лазарете, песде денишире э иму, мугу келе-келе, шори, келегеди сохдере хуно:

— Бирору! ГьейсэгІэт э киму оморенини верховный главнокомандующий, огьойму падшогъ Николай Александрович... У омореи э киму э иму эри сер кешире, эри гьемейму келе гІуьзети, келе шорини!..

Ме гьетте и гофе шиновусде, гуюм э ишму расдире, омбар терсируьм, коргьой гуюгьоре хуно, суьпуьлме жэгъ зе. Ишму дануьсденит ки, ме терсенгогье одоми нисдуьм, оммо и хэбере шиновусденге э ме дуьл недомунд.

Рэхьмон папрусе шенд э гъирогъ рэхь, э ловхэндере-
воз дениши э Шелбет нё Сосун.

— Поисдем ме, э зир гъултугъме и чубугъгьоре гуър-
де, дуълме бэглэвечере хуно эдее верафде фураморе.
Бирден миденуьшуьм мивинуьм э лазарет диromo е сара
лэгъэре одоми, э душгъою зарзарие погонгъо вери, э тен
ю ковре мундир вери. Рушгъой энугъэйчи зере бу, зим
зерд бу, гуйге хьини зерере хуно. Чумгъой энугъёклеле
бируьт, кову, гуйге э шолуми, мигъровуниревоз дениши-
рембируьт э одоми. Э жун худо, э де жигейге ме уре ми-
дуьруьмге, гъич нигуфдируьм у падшогъи гуфдире. Ме
гъечуь дануьсдембируьм падшогъ е глэзроиле одомини,
эз гъошгъою эдее огъу рихде, эз сифет ю — хун. Эдоми
э буй-балай энугъениширенге зэхълей одоми рафде, ки
э чум глэзроил вохурде унгъэде сегъм, терс нисди э чум
падшогъ вохурдере хуно.

Эз песой эн падшогъ диromогъо генералгъо, эфсергъо,
е екељуе, сертен ишу геймиш, бигъбуране мердгъо. На-
чальник эн лазарет гъемею глов-эрэгъ, сере тик гуърде
э иму денишире, мугу келе-келе:

— Падшогъ Николай!..

Солдатгъо э ён хъэловгъошу поисде келе-келе «ура»
дешендуьт. Падшогъ э разимендиревоз сере е пертовуш-
ле жумунде, е кемлей лове э хэнде веберд. Песде у не
адъютант энугу, е раче жогъиле генерал, куьнд оmore эз
гъер солдат нубо-нубо, е-дуь гоф пуьрсире, ижире хоче
моно э синей эн солдат. Эхирки э меш омо нубот раси.
Э дуълме дие унгъэде терс недебу, оммо недебугеш
дуълме динж, сокит небу. Падшогъ эз ме куьнд бире, се-
ре жумунд, егъни, туьш гу киниге туь, эз жеиге? Ме
хуьшдере э дес вегуърде, э жуьрглэтевоз кел-екеле гуф-
дируьм нум, фомилеймере, э коминжо довгъо сохдемге,
э же яралуь биремге.

Падшогъ э хъисобовоз эз серсифет ме, гофсохдемун
ме вераси, ме урус нисдуьм гуфдире. У э евоше сесевоз
пуьрси эз ме:

— Эз жеи туь, солдат?

— Эз дигь Мюшгуьруьм, огьойме падшогь! — жугьоб дорум ме.

Бирден миденуьшуьм мивинуьм гьошгьой падшогь гьуьж диromo, эн бирази бире одомире хуно.

— Эз жеи туь гуфдири? — дуборе пуьрси у эме.

И гофе у эз ме дуборе пуьрсики гье усэглэт э жендек-ме лерз офдо. Мугум э дуьлме: бебейме вой, хунейме вечаруьсд, глэилгьойме етим-бесуьз мундуьт, падшогь э хьисобовоз хьэз неомо ме эз Мюшгуьруьм гуфдире. Оммо падшогь, гьэдой нэхьс, поисди, денишири э ме, ме кей жугьоб мидуьмге. Оммо зугьунме гуйге кут бири э лэглэйме домундиге: е гофлш гуфдире нисе дануьсденуьм. Ме гириسدенире хуно бисдорум. Мерс воисдембу гьейсэглэт офдонум э пойгьой эн падшогь, товогьэ, минет сохум эзу, гуюм: «Э хотур худо, бэхшлемиш сох э ме, огьойме падшогь, рэхьм бер э балагьойме. Мерс е хуне глэили. Глэйбиш буге эз туь, Мейром зенмере ченд бо дудунеигьо бири. Коргьой гуьгьоре хуно: гюшуре эз пул бэхди, косибэ эз глэил. Эз товней ме тоегьой дерзгьой ковхо Гьомуиле сухундеи э ме унгьэде тэхсир невери, у мере э коргьо, бедхьисобигьой хушдеревоз эз дин-имон ведешенди. Эз серботи эн у е теке говме пуч-гьич бисдо рафд. Мюшгуьри биреш ки, жон падшогь, э ме тэхсир невери. Бебегьо келебебегьойму, худо михьило сохо, бине зерет и дигье. Ишу имугьой динж дегешдет э жигешу, э хэпер ишуш нисди, оммо имуре э бологь дешенде...»

Те ме э пойгьой падшогь офдоре, и гофгьоре гуфдире э у, эз ме пушоте ведироморе э пушо, начальник эн лазарет иму (худо эзу рази гердо), мугу:

— Падшогь согь гердо, эн солдат эз шори ишмуре дирей, зугьун ю гуьрди... Бэхшлемиш сохит э у. У эз хоригьой Кавкази.

Падшогь гуйге хьэз омо эз гофгьой эн начальник лазарет эз товней ме гуфдигьо. У суьпле хэнде сохд, сере

э разимендиревоз жумунд э лой эн жогъиле генерал денишире.

Жогъиле генерал гье усэглэт куьнд омо эз ме, эз де солдатгьойге чуйтам гуфдиге, эз меш мугу:

— Ватане, падшогье эри хуб гъэлхэнд дошден туре падшогь эдее бэхш доре «Георгиевский крест»!

Генерал и гофе гуфдире и хоче вено э синейме. Солдатгьоре — яралуьгьоре гьемере бэхш доре, падшогь не жогъиле генерал оморот пойсдуьт э ки энуге генералгьойге. Жогъиле генерал эз нуминей эн падшогь сер гуьрдэй гуфдире э иму, ки имбуруз иму эз дес хуьшдени падшогь бэхш вегуьрден эриму келе мозол, келе гьуьзети. Песде генерал мугу, ки немсгьо оморот э довгьоревоз э сер вилеет иму. Буьрж, гъэрхундимуни те гьемей немсгьоре пиш несохим, угьоре дербодогьун несохим эри женг берде э угьоревоз. Э гуфдирей эн генералевоз кими гьэрегъэришкигьоре — большевикгьоре воисдени солдатгьоймуре эз рэхь ведешенуьт, э гъэршуй падшогь, э гъэршуй ватан вэхизунут, э вилеет гъэтмегъэришигьо венгенуьт, э дуьшменгьойму кумеки сохут...

Генерал и гофгьоре э гуфдиреки, е ералуье унтер эфсер Русаков гуфдиренигьо бирден хъэрой сохде, мугу:

— Имуре довгьо сохде нисе воисде! Имуре падшогь нисе воисде!

Эфсергьо, генералгьо и гофгьоре шиновусденге э пушой чум хуьшдени падшогь, чумгьошу гуйге э гьофушу верафдуьт, э сифет энугьо гьэтош жесд, гуйге бун эн лазарет эз нокуми офдоре раси э сер энугьо.

— Погь, чуй игиде одомини у гьечи э пушой хуьшдени падшогь ведироморе ижире гофе гуфдири у? — мугу Сосун.

— Эри, нетерси, гуфди,— жугьоб до Рэхьмон песой ихдилот хуьшдере сер гуьрде.— Энжэгь хуьшдени эн падшогь сокит, олхогьинё хуно поисдебу. Оммо чуйкле чумгьой энуге дуьшмени не гъэгьревоз дениширебируьт э Русаков.

— Вегирит у бэхше эзу. У хогьин лонгъ нисди э ижи-ре бэхш,— мугу падшогы.

Русаков неденишире, кей угъо мекенуьтге и бэхше эз синей ю, векед ю хуьшдению Георгиевский кресте эз синей хуьшде, э е гъэгъревоз пертово до э хори, песде э хьуьршлуье сесевоз мугу:

— Вегирит бэхш ишмуре, хунхургъо, одомикуьшгъо!

У и гофе гуфдиремунде офдо гъе усэг!эт суьст бисдо. Е ченд эфсер шилолире хуно гъов кендуьт оморот э сер эн Русаков. Эз дуь пой энугу гурде суьруьтме кешире ведебердуьт уре э хьэет эн лазарет. Е дуь минутиш неги-рошд эзунжо омо сес тапинже шендеи...

Гіэребе оmore расиребу э ён богъгъой эн дигъ. Эз дигъ куьнд бире-бире дуьл эн Рэхъмон деш битоби эде-мбу сохде. У гъе эдембу дуь э песоеки папрус кешире, чум энугу гъе эиловле дебу.

Э ён дигъ оmore расиренки, Сосун поюнд фургъуне, вожегъой гъэсбгъоре до э Шелбет, ю эз гъэребе фурамо-ре, мугу эз Шелбет не Рэхъмон, шори сохде-сохде:

— Ишму евош-евош биёйт э лой хуне, ме видов-ви-дов бурам холей Мейроме бошореи дуьм, мушдулугъи вегируьм эз у.

Сосун э иловле неденишире видовусд э лой хуней Рэхъмонигъо.

ГІЭРУЬСИ

Хьэет эн ковхо лап фирегъ бу. Чор тараф эн хьэет э боруревоз кешире бу. Э хьэет энугу е хубе богъиш добу. Э гъэрей эн доргъо, э гъирогъ эн богъ вебируьт жуьр-бежуре хушбуйлуье гуьлгъо. Себэхъоймунде, э сер дор-гъо, велгъо, савзегъо шей верики, енебуге шохъонгум-гъо, кейки хори эз согъ руз герми эдее лем зере эз гуьл-

гъо хушбуй лов бирембу э гъемей хъэйт. Э минжи эн богъ е келе гъэребечдор вебу. Гъэребечдор гъуьндуьр бу, луьгегъою фирегъ. Оммо гъэребечдор куьгъне бу. Нимей гъобугъ энэ сутун энэ рафдебу, э у гъонгъуши офдоребу. Оммо дор гъеле гужлуь бу, екелуь бу, хубе бегьер дорембу. У э гъэрей де доргъойгей богъ пегълуьвон э гъэрей мургулгъо веде бирере хуно нушу дорембу.

Ковхоре хъэз оморембу э зир эни дор нуьшде фори-гъэти вегуьрде, чуме э хифлет веберде, гъэйле кешире. Гъейсэгъэт у нуьшдебу э сер холинче э зир эн дор, кемер хушдере ведоре э сутун энэ. Э пушой Гъомуил сифро дешенде бу. Э сер сифро нимелит хурде чорек шороб вебу, нун тонуй, буржунде гушд, гъовгуьрде чигъо. Ковхо дуь э песпосоеки эдембу хурде пейлегъой шоробе, гъич закуска несохде, гъэйлере эз лэгъэ неведешенде. Дуьл энэ гъэреболугъэ хуно бу, гъош-гъобогъию дуьлу. Эз хурде шоробгъо гъовой энэ очмиш нисе бирембу, деш эдембу вечире мунде дегуьрде рузе хуно.

Гъово эдембу шохъонгум бире. Чуьшме тозеле дарафдебу, гъэргъ биребу. Эз гъирмизине ригагъой энэ шишэхоней эн ковхо гуйге эдембу су гуьрде сухде. Серине ворвори сершохъонгуми эдембу жумунде сипи бире рушгъой ковхоре, шувунде велгъой эн гъэребечдоре. Кими зерд бире велгъо, эз дор офдоре, черх хурде мофдорут э сер эн сифро, э сер зани, эн душгъой Гъомуил, гуйге э ер энэ овурде, ки гъеминон гирошди, эдее поиз оmore, жогъиле рузгъо гирошди, пире вэхд энэ эдее оmore. Эз жеиге эдембу оmore сес зурнов зерей. Сес заруьнжи, шуькесден бу. Гуйге эз зурнов нэгъ, эз кон дуьл эн Гъомуил эдембу зере ведироморе и дердимендлуье гъово. Зурнов зерембугъо Рэхъмон бу. У эз Сибирь вогошде эйлеровоз пушотейнегъой хуьшдере хуно шохъонгумгъо эри хуьшде зурнов зерембу.

Дуьл эн ковхо эз расдиш гъейсэгъэт гурунд, гъэреболугъ бу. Уре е куьнде одоми, дусд небу э дуьл ю дереуьтгъо фикиргъо, хъелгъоре гуь эри энэ, дуьл хуьшдере оч-

миш соху, эри ю е дуьлсухуне гоф гую, е весиет нуь эри энү. Дигьбонигьой энү мяшгуьригьо э чум дире нисе хосдембу уре, одомигьой энүш, омбардеки мяшгуьригьоре хуно, косибгьо, юхсулгьо бируьт. Угьо эз руй эри энү менихьэфи сохдембируьт, э сер энү муно сохдембируьт, оммо эз дуьл э у, э пул ю, мол ю, бэхили сохдембируьт, беде, зарали догьуногьи энуре хосдембируьт. Э гьэд кифлет хуьшдеш уре ужире дуьлдинжи небу. Суьфдеи зен энү, эз Гьомуил Гьуьзуьргуьле хосде э хуней хуьшде диновунде эйло, эзу гьэгьри бире э уревоз гоф нисе сохдембу. Эн Гьуьзуьргуьл гириге гьошгьо-гьобогьгьою гье дуллунут тегьиемет, гьич э Гьомуилевоз гоф сохдеки лов энү э хэнде нисе верафде, э муьгьревуниревоз э уревоз гоф нисе сохде, гьич эз товней е кор, е хьол энү нисе пуьрсире. Гьомуил чендгьэде хьэрекет сохдебу Гьуьзуьргуьле э хуьшде эри вогосунде, у суьфдеи шуьвер хуьшдере эз ер хуьшде ведешенуь, юре эз дуьлижуну хуьшде хою гуфдире. Гье эз хотур эни кор у э угее кук хуьшде Шоул э суьгьде кук хуьшдере хуно дениширембу. Эри хуьшдени Гьуьзуьргуьл у ченд жире хубе бэхшгьо, хубе парталгьо восдорембу, э уревоз э мигьровуни, ширин-ширин гоф сохдембу. Кук энуре Шоуле, гьетте келе бире келе пулгьо хэржи сохде у бердебу э шегьер норебу э гимназия эри хунде э кукгьой гюширгьо, бегзедегьоревоз.

Салгьо оморут гиросдуьт эз гюьмуьргьо, рушгьой Гьомуил сипи бисдорут, оммо лов-домогь, гьош-гьобогь эни зен эри энү гьич очугь небисдорут. Гьейсэглэтиш у шев э хьэлов э дегешдекиш суьфдеи шувер хуьшдере Юсуфе гьемише э ер овурдембу, нифри, нэглети сохдембу хун энуре тигьи сохдегоргьоре. У э хуней Гьомуил гуйге э есир берде зене хуно бу. Кук энүш Шоул хубе коргьо несохд, э дошдегьо, хэржигьой Гьомуил верзирени небисдо, хундеигьо э у гуьнжо недо. Раче кук, жовон, хундегор, э жигей э гьуьллугь падшогьи дерафде, хуб кор сохде эри падшгьети, вегуьрде е раче зене эз гюши-

ре хунр, нуышде эри хуышде, хъэз сохде, э большевикгъо, худосуызгъоревоз дусд бири, э рэхъ энугъо рафди, имугъой ченд сали эз ю е хэбер, е сурогъиш нисди. Уре, Гъомуиле, воисдембу э хотур эн Гъуызуьргууьл, эри угее кук хуышде ники соху, вегирлуь соху, оммо Шоул э и коргъой хуышдеревоз гъемере зе вечарунд, хуышдереш э ижире усоле руз гъишд. Уьсделуьге Гъуызуьргууьл зен энэ эдее серкуш зере юре, егIни, Гъомуил берде кук юре э шегъер эри хунде ниноге, кук энэ Шоул э ижире гезирегъош ниофдо, гIуьмуьр хуышдере гъечи пуч нисохд.

Оммо гъейсэгIэт Гъомуил эз гъеме зиедте эз кук хуышде Эсеф гъэгъри, гIоси бу. Имбуруз у нуышдебу э мердгъой дигъовоз э куче э сер мейду. Гъемин гъе и вэхди Хонум духдер раби Шафад эдембу э пура совуй гIововоз эз билогъ вогошде. Хонум Гъомуиле диренге бел эн келэгъэи хуышдере кешире, гъе усэгIэт шем гуьрд. Ловгъой эн Гъомуил э шоре хэнде верафд Хуморе диренге, комиреки у э дуьл хуышде гIэруьс хуышде хъисоб сохдембу. У Хонуме э энгуышдевоз огол зере, овурд э ки хуышде.

— Жон гIэруьсме, эзу совуйтуь ди екем гIов хурум,— гуфди ковхо э мигъровуниревоз, десгъоре кешире эри совуре вегуьрде эз кул энэ.

Те имбурузине руз Хумор ижире гофгъоре шиновусденбуге эз Гъомуил, шори сохдембу. Оммо исэгIэт Гъомуил и гофе гуфдиренки хуьрш зе вешенд э келлей энэ, сифет энэ гъирмизи бисдо, чумгъою чаруьсд эн делуьре хуно. У э дуьл, хуьрш хуышде невероморе, гуйге фурмуш сохде ю гъейсэгIэт эжеиге, э пушой ки поисдиге, е хъэрой вегуьрде, шивен дешендере хуно, мугу эз Гъомуил:

— Эйчуь, эйчуь, лелей Гъомуил гуфдире туь гъемише э ме и гофгъоре, э ме хэндуьсде, руьхшенд сохде?! Ме нисдуьм гIэруьстуь. ГIэруьстуь духдер нэхирчи, духдер гудили. Кук туь жингире Меджнуне хуно гъуи э песой энэ вишегъо, дерегъо!..

Духдер и гофгьоре гуфдиренки яралуь бире одомире хуно лойлум хурд, песде расе буш бире э дес энү, совуй глов эз некуми офдоре э пушой эн Гьомуил, э ён пойгьой энү лов бисдо э е келе сесевоз.

Гьомуил эз гъэгър, эз глэйб, биебури гье усэглэт вэ-хуьшд эз жигей хуьшде, зури-зури, шуш нефес гуьрде омо раси э хуне. У гъечи, мэхьтел, серсоне хуно бисдо и гофгьоре эз Хумор шиновусденки, совуй энү э пушой энү офдоре хуьрд биренки, ки гъич э фикиргьо, хэлгьой эн Гьомуилиш небисдо пою е-дуь хубе гоф гуь э духдер, уре хомуш соху. Дуьл Гьомуил эдембу тэглди сохде, кей у ебо Эсефе мивинуь, дивун энуре мидуь, гъэгър дуьл хуьшдере медешенуь. Эз мейду э хуне омореки, э ер энү омо, чуьтам Илогьу и пушогьо гуфдиребуге эзу, ки Эсеф э песой эн духдер нэхирчи эн Пери эдее гешде. Увэглдои Гьомуил гоф энуре э гуш негуьрд, у энжэгъ суьпле хэн-де сохде, мугу э дуьл хуьшде: «гердугу эри хуьшде...Коргьой гуьгьоре хуно: михме э дивор кесиге...» Оммо гьейсэглэт и гофгьой Илогьу э ер энү омоки, у деш дуьлпесо, дуьлдэгьдэгьэире хуно бисдо. У терси, кук энү э Пери ошугъ бире эз духдер рабире хосдеи нэглд несохуге. Увэхди ижире глошире глэруьс, чуьн духдер раби Шафад, е теклей бебе-деде, мирос эн гьеме молгьо, дэвлет эн пире раби эз дес неведаравге.

Ковхо гьетте э ён хьэёт хуьшде оморе расире, дер гьопуй хьэёте лепуьг зере э е гъэгьревоз вокурд. Оммо э ён хуне оморе расиренки э гуш энү дарафд сес мэглни хундей эн Эсеф. У эдембу саз зере, мэглни хунде эри хуьшде. Дуьл Гьомуил ченгъэде битоби сохдембугеш исэглэт у шишире э хуне недарафд, поисд э песой дер э хьэёт, сер гуьрд эри гуш веноре чуь хундеге у. Эсеф эдембу хунде гьейсэглэт э дуьл ю чуь деге: эз товней муьгьбет, дусди, жовони, боворини, ки у гъич те муьрдеш ёр, севгили хуьшдере фурмуш нисоху, эз дуьл, жун хуьшдеш зиед михогьу. Эсеф э хундеки сазиш эдембу зере. Гьомуил и гофгьой эн мэглнире шиновусдки

деш г҃јоси, туьндехуй бисдо. У эз сабур ведерафде, пой зере вокурд дер хунере, поисд э лэг҃лэй дер. Эсеф гьетте бебешуре дире, юре г҃лэйб оmore, дие мэг҃ни нехунд. Вэ-хуьшде эз жигей хуьшде, вено сазе э г҃иче, гирошд по-исд э г҃ирогъ. Гьомуил эз зир чум дениши э кук хуьшде, э дуьл хуьшде гьелебуле гуьрде эри энУ. Оммо ковхо хьиллее, биже одоми бу. У дануьсдембу э терсезов, э женгезов божэхьэт кор, метлеб энУ эжиге биев, хубики е гиле э хоши, э ширине зугьунезов Эсефе э рай овурде, юре воисдере гьшде сохде уре. Коргьой гуюгьоре хуно: эгенер туьре воисдениге дайчере хуте сохде, э пушой энУ килэхь вешенде, уре терсунде герек нисди.

Гьомуил э чумезов бирмунд э кук хуьшде гирошде э жигей хуьшде нуьшуь гуфдире. Эсеф нуьшд, суьфде ебо бебешу нуьшденге. Гьомуил сер гуьрд нерме-нерм, э мэхьнефие зугьурезов гоф хуьшдере:

— Ме, хэлефме, гье чум доноре поисдем, кей ебо туь, енебуге хьэрмэхьгьойту эз нуминейтуь биев гуют э ме коми духдере туь хосдениге, эз коми духдер туьре хьэз оморениге, хогьим уре э шори-никирезов эритуь.— Песде Гьомуил пешмуне хуно е ох вокошире мугу гене: — Ме не дедешму имугьой келе мердгьо, келе зенгьоим. Туьш имугьой бисдуь сала куки. Тойгьойтуьре худо мебуро, е ченд г҃эили, оммо туь теимугьоиш зен нехосдеи. Иму-ре воисдени, худо э жиге биеро, те чум иму рэхьо гьис-дигьо э г҃эруьситуь вежегьим, невере э гьужогъ вегирим, шоришмуре виним...

Гьомуил поюнд гоф хуьшдере, лове э могьбуле хэн-де веберде, оммо эз зир чум тиж денишире э сифет кук хуьшде, синемиш сохде уре, у чуй мугуюге э гофгьой энУ. Эсеф сере гьуз гуьрде нуьшдебу э раче-берачей эн бебешу, э гофгьой энУ гуш веноре. Оммо эз лэг҃лэй энУ е го-фиш неведиромо, Гьомуил и гофгьоре э у гуфдиренки. Гьомуил диренге, ки кук ю гоф нисе сохде, ние гуфдире дуьл энУ кире хосдеге, у екем, гьемин, хомуш бисдо. У мугу э дуьл хуьшде: «Э хьисобовоз у духдер нэхирчи-

ре ние хосде Хонум э ю есэгІэтойге гуфдирере хуно. Эгенер у эз раслекиш Перире михосдге, э у сэхд ошвгъ мибисдоге, у тоб нидо, мигвфли гьейсэгІэт эри энү. Ошвгъ бугъо одоми серхуше одомире хунои: чвъ э дуьл энү дери — э бешгей зугъун энү вери. У Хонум гвфдиригъо гофгъо эз гъэгъи. Гъомвил гьейсэгІэт э дуьл хуьше вешмѣндеш вешмѣнд Хонум духдер эн рабире, уре гъэгъо омо, чвѣтам у э мейдү хъэрой сохде, совуре э пүшой чүм энү венгесде хуьд сохдге. Эгенер у е теке дхделей эн бебе-деде нибисдоге, е теке мирос эн девлет, молгъой эн пире раби Шафад нибисдоге, Гъомвил гъич и бираче духдере нихосд эри кук хуьше. Оммо гьергиле, сер ебо э дуьл, э фикир ковхо оmore и мвълкгъо, молгъой эн пире раби у мвѣнденге э дес эн кесиге мофдонү гвфдире, дуьл энү омбар битоби сохдембу, билбул бирембу.

Дениши дики Эсеф эз товүн эн Пери дхдер нэхирчи е гофиш нисе гуфдире, дуьл энү хомуш бире, очугъ мугу эз кук хуьше:

— Гьечу буге, хэлефме, туьре ужире одоми, дхдер небире бэгъдо, комиреки двѣлтвъ хослени, ме эритуь е хубе духдер дирем, эз е хубе кифлет. Туь дануьсдени у дхдере — Хонуме, дхдер раби Шафаде.

Гьетте Эсеф нум Хонуме шиновусде, сифет энү дегиш бисдо, эз терс вежэгъуьсдере хуно бисдо. У дануьсдембу, ки дир-зу, эхириш бебешу хъэлово мибу э у эз товней эни кор. У э дуьл хуьше э бебешуревоз э хуьжет поисде, э герде ние вегъърдембу духдер рабире эри хосде. Оммо гьейсэгІэт гъэгъигъэтиш у шиновүсдики эз лэгІэй бебешу и гофгъоре, ү э серевири домвндере хуно бисдо, гвйге зугъун ю э лэгІэю кут бисдо домунд.

— Эйчвъ твъ жугъоб нисе доре э гофме? — э хоширевоз пүьрси Гъомуил. — Эгенер у усоле дхдер, э хунейму, э кифлет иму доигъ нисдигъо одоми мибисдоге, ме гъич нум энуреш нигуьрдуьм. Эз елойге туь дануьсдени, хэлефме, ки Хонум е теклей бебе-дедеи, дуьргердо раби

Шафад офдоре муърдге гъеме мол-девлет энэ эри духдерю нён домор ю мимуну. Мере воисдени туь эз меш гюширте боши, мол-девлет эн мереш, эн рабиреш сэхьйиби сохи.

Эсеф гене эз лэглэ гоф неведировунд, гъогъ бире мунде одомире хуно. У эз жун, гъисмет хуьшде визоре хуно бу гъейсэглэт эз товун энэ кор, ки эри юре воисдере, хосде одомире, у имугъой биё э бебешуревоз э хуьжет офдону, дуьл мундеи соху э уревоз. Эсеф бебешуре омбар хосдембу, хьуьрметюреш келе гуьрдембу, у эз гоф, игърол энэ ведерафде гъич хуте небиребу, не гъич ужире коре у сохдеш нисе сохдембу. Оммо у гъейсэглэт у бебешу гуфдире гофе сохдге Пери одохлуй энэ, зен энэ бире нидануь, войгеш-невогеш биё хогъу духдер рабире, комиреки Эсеф э чум дире нисе хосдембу. Муьгъбет, хосдеи жуьрглэт доре жовоне, у эхириш сере тик гуьрде, э бебешу денишире, мугу эзу:

— Бебе, гуюм эритуь очутъ: эгенер ме духдер рабире хосдуьмге, белки эз туь зиедтеш гюшир мибошум, оммо уре хосдеи мере бэхдсуьз мисоху, ме мозол, шори нидауьм э гюьлом.

Ковхо руьхшенд кимси хэндуйсд, э кук хуьшде денишире.

— Ой надан, ой хэлефме, гюшири беге мозол нисди? Ниет эн косиб эй гюширини, эй девлети. Эгенер гюшири, девлет одомире мозол, шори нидоге, одомигъо эри пул, эри мол гуьргъоре хуно дуь эеки хъэлово нибисдорут, бирор э бироревоз дуьшмени нисохд, гъунши э гъунши бэхили нисохд, падшогъо дуь э сер еки гъушунгъо нифирсорут эри довгю сохде... Оммо туь эз неданитуь эдее гуфдире, гюшири одомире мозол ние доре...

Песде Гъомуил екем э хуьшде домунде, эз Эсеф гъэгъри, биразире хуно бире, мугу эзу:

— Ме шиновусдем, дануьсденуьм, рачи духдер эн нэхирчи Ишмогил сер туьре гиж сохди. Оммо дануьсде бош: рачире олами э гъиче нисе веноре. Песде э нум

иму, э кифлет иму лоигъ нисди, духдер нэхирчире, эн гудиле, хэгьер эн фэхъле, гедеймере э хунейме эри диrowунде, гІэрусме сохде. Туьре воисдени нум имуре э хори зени?!

Эсеф и гофгьоре шиновусденки, гье у сэгІэт вэхуьшд эз жигей хуьшде, эбрэгъ гезире одомире хуно. Дуьл энү эдембу верафде фураморе, нефес ю гуьрдебу.

— Бебе, бэхшлемиш сох э ме! — минет, елвор сохдере хуно мугу жовон.— Ме Хонуме нис хосденуьм, мере эзу хьэз нисе оmore, гьич уре э чум диреш нисе воисде мере. Эгенер туь Перире эриме нехосдиге, ме и дерде хьэл сохде нидануьм, ме эзи хунегьо мивируьхуьм, оворе мибошум мурам э гьержой бисдо!..

Эз гофгьой эн Эсеф Гьомуил лап хьуьршлуь бисдо. Э ер энү гене омо гофгьой эн Хонум есэгІэтойге э мейду гуфдиреbugьо э у: «...Ме нисдуьм гІэруьстуь! ГІэруьстуь духдер нэхирчи, духдер гудили. Кук туь жингире Меджнуне хуно гьуи э песой энү э кучегьо, дерегьо!..» Э ер ковхо омо гофгьой мэгІни эн. Эсеф эз товун муьгьбет, дусди... Вединики, у и гофгьоре эри духдер нэхирчи хундембу. Домбуле чумгьой Гьомуил деш буьхь бисдорут, хун вечируьт, сифет ю гІэтош гуьрд. У гьейсэгІэт кук хуьшдере, чорей энү мибисдоге уре парче-парче мисохд.

— Ибуд, оворе бош эз пушой чумгьойме, хьэремзеде! Те ме туьре гьейсэгІэт чэхэлемиш сохде, жунтуьре ведешенде сурбош эз пушой чумгьойме эдее гуфдиренуьм э туь! — е келе хьэрой вегуьрде э сер Эсеф, шилолире хуно гьов кенд рафд э сер энү ковхо.

Эсеф эз хуьршгьо, гьелебулегьой бебешу хьэлежигере хуно бире зури-зури вирихд ведерафд эз хуне. Э сес хьэрой-хьэрой эн Гьомуил эзу хунейге дуьлпесо бирере хуно оммо диromo Гьуьзуьргуьл, е пура, раче пенжогь сала огьиле зен. Муьгьой энү нимелит сипи бируьт, сифет ю сипи, очугъ, мигьрову, чумгьою эн жогьиле духдере хуно эдембириуьт шевгъ доре. Оммо эз сифет, эз чумгьо у могьбуле одомире хуно веде бирембу.

— Хэйр гердо, и чуь сеси, хьэрой-хьэрой? — пуьрси Гьуьзуьргууьл эз шуьвер хуьшде, комики гIэтош гуьрде одомире хуно эзилой хуне э у лойгей хуне эдембу гешде, сэхд нефес вокошире-вокошире.

— Кук туьре воисдени иму эри энду духдер нэхирчи ИшмогIиле хогьим, — э лой Гьуьзуьргууьл неденишире, э хьуьршевоз мугу Гьомуил. — Духдер раби Шафаде эри хосде э герде нисе вегуьрде. Эз ме мугу: туь уре эриме хосдиге, эз хунегьо оворе мибошум мирам, вечехэр, веченазу!

— Меш мугум чуьниге э и хори, — э тегьнимиревоз мугу Гьуьзуьргууьл, дуьл ю сокит бире и хьэрой-хьэрой эри эни кор бири гуфдире. — Бошгу, дуьл ю кире хосдеге, иму гье уре мигогьим эри энду. Бигьил Перире хогьугу, хубе, раче духдер, кордан, селигъэдани. Белки гьисмет энду Перини, Хонум нисди. — Гьуьзуьргууьл песде лове э хэнде веберде, мугу эз Гьомуил: — Туь нисе дануьсде метелере: «Деде хоюгьо э гьирогъ мимуну, кук ю хоюгьо — э гьужогъ».

Гофгьой эн Гьуьзуьргууьл, и э саламетиревоз гоф сохдемун энду эз товун энижире кор, хэндей лов энду гуйге э жигей мэлхьэм э сер яраю муьнуьк декуьрдере хуно омо эри ковхо. Уре воисдембу гьейсэгIэт е муьшд зенуь эз сер энду, хьэрой вегируь, нифри-офри соху уре, гьэгьргьой дуьл хуьшдере э сер энду тигьи соху. Оммо Гьомуил ченгъэде сурул, туьндехуй бугеш э ён эни соките, олхогьине раче зен э могъбуле чумгьоревоз у хьэрой-хуьшуьл сохде нисе дануьсдембу, гуйге сегьм энду вебуге э сер энду.

— Эз гофгьойтуь эдее диренуьм кук туь э ме нэгI, э туь омори, э хосиеттгойтуь!..

Ини имутьой нуьшди ковхо э зир эн юрехуно жуьгьне, оммо сэхде гьэребечдор, эдее э ер овурде гьемей эни гофгьоре, коргьоре, эз тенги дуьл хуьшде пейле э песой пейле хурде шоробе. Сер ебо э фикир энду оморе, ки Эсеф нэхосдге духдер пире рабире, молгьо, муьлкгьой энуре сэхьибн мисоху де одомиге, эз синей эн ковхо эн

лап гурунде, бедхьоле нечогъэ хуно е лугъонде ох веда-
рафдембу.

Гъово эдембу торик бире. Э ковре темизе асму ве-
д бисдорут суьфдеи астарагъо. Сес зурнов Рэхъмониш дие
ние оморембу. Э иловле гъеми торик бу, гъеми сокит.
Оммо ковхо э думитгъо, фикиргъой хуьшдеревош хьэр-
мэхъ нуьшде поисдебу тэхъно э зир куьгъне гъэребечдор.

— Эй, кини унжо! — гъэгъри, келе-келе хьэрой сохд
ковхо.

Сес Гъомуиле шиновусде эз хуне видов-видов омо-
раси э ки энуге жогъиле пойбирэхънее духделе, гъэревош
хуней энугъо. У оmore серегъуз э пушой эн ковхо поис-
денки, Гъомуил буйругъ до сифроре вечинуь гуфдире,
песде мугу эз гъэревош:

— Э холей Гъуьзуьргуьл гу, вегируь е энгуьшдери,
е чорек шороб не дуь нун: иму гъейсэгІэт эдее рафденим
Пери хэгъер Сосуне эри хосде.

Гъомуил не зен ю оморенге э ки Сосун, угъо хэгъер-
бирор нуьшдебируьт э сер сифро чишуре эри хурде.
Э догълей эн дивор, дуьро сохде, эдембу пусус сухде. Пе-
ри гъетте Гъомуил не Гъуьзуьргуьле дире, гІэйб оmore
юре, гъирмизи бисдо. У гъе усэгІэт вэхуьшд эз жигей
хуьшде, рафд поисд э куьнж хуне, сере гъуз гуьрде. Со-
суниш вэхуьшд эз жигей хуьшде. У омбар мэхътел мунд
угъоре диренки э хуней хуьшде. Э дуьл энуге ченд жире
усоле фикиргъо, хэлгъо оморут: белкем угъо оморет
э хуней энуге эри гъэдэгъэ зере э у, гую гуфдире э хэгъер
хуьшде э хъэе-хуььрмет хуьшде пою, эз песой кук ишу
негешдуь, Эсефе динж бигъилуь, у, Пери, егІни, той Эсеф
нисди. Эзутовне Сосун э пэхъники хуни-хуни дениши
э лой хэгъер хуьшде. Песде э дуьл Сосун е гофигеш омо:
Белки ковхо омори эри гуфдире эзу у дие уре эз солда-
ти, довгІо поюнде нисе дануьсде, эри энуге когъоз омори
у биё бурав гуфдире э солдати. Эй де кориге угъо миевт
гуфдире э косибе хуней фэхълешу э фикиргъой эн Сосу-
ниш ние оморембу. Сосун, чутам лоигъ гъисдиге э сэ-

хьибхуне, лове э мигьровуне хэнде веберде, э шолумире-
воз текелиф сохд угьоре эри giroшде нуьшде. Гъузуьр-
гуьл эз сифро куьнд бире, вегуьрд эз зир бел шол хуьш-
де пура чорек шоробе, дуь нунеш но угьоре э сер сифро.
Песде э муьгьревунире-воз лове э хэнде веберде, куьнд
омо эз Пери, э десевоз эз чуней энуг тик гуьрде, дениши-
ре э раче сифет энуг, мугу э мэхсереве-воз:

— Кидан, э ён кук ме биреки туь гьечи сере дуллу
нисе гуьрде?..

Гъуьзуьргуьл дедере хуно гъэл гуьрд духдере, моч
сохд эз гъутиней энуг, эз гъул ю гуьрде, овурд нушунд
э ён хуьшде э сер сифро.

Гъомуил нуьшдебугу э раче-берачей эн Сосун, эз зир
чум эдембу хуб э тигъэтевоз томоше сохде Перире. У те
имбурузине руз гьечи куьнд, руй-бе руй гьич егилеш не-
диребу. У гьейсэглэт ю хуьшдению э дуь чум хуьшдере-
воз эдембу дире, ки духдер гъэгъигъэтиш лап рачи, гуь-
зели, хунширини, негьогъ сер Эсеф гиж небири, ошугъ
бире э у. Эз елойге у э дуьл хуьшде гьейсэглэтиш эдембу
серкуш зере кук хуьшдере, егъни, у эгъуьлменде, гъэдуьр
пул-моле дануьгьо одоми буге э рачи эни духдер у бенд
ниесд бире. Перире эз рачи бэгъэй гьичиш нисди. Рачи
гуьле хуно зу мипажуь, мигирору, оммо молгьо, пулгьой
раби Шафад эри сэхьиб сохдегор гьемише мимуну...

— Эй зен, ишму зенгьо ченгъэде эз имуг усдотеит эри
эни жире коргьо, хьисобгьо,— мугу ковхо эз зен хуьшде,
зарифат кимси, шори сохдере хуно.— Гу метлеб оморе-
муре, коре э шори-никире-воз бурим, кутэхь сохим.

— Зиедие гоф инжо герек нисди,— мугу Гъуьзуьр-
гуьл э шуьвер хуьшде денишире, э расди гъулевоз Пери-
ре гъэл гуьрде.— Игъош гъилгьоймуре хунои. Декиним
пейлегьоймуре, омборекбу сохим гъилгьоймуре — Эсеф
не Перире, угьо гьемише эз дуьли-жуни еки бире, пир-
сир бире э еки сэхьиб е хуне гъил гердошут.

Сосун и гофгьоре шиновусденки, гуйге дохьори офдо
эз кул энуг. Ловгьой энуг э шоре хэнде верафдуьт. У гье

усэгІэт вэхуьшд эз жигей хуьште, куьнд омо эз догъле, вегуьрд эзунжо пейлегъоре, овурд но э сер эн сифро. Гъомуил дуьлшор, ловхэнде бу. Сосун суьфдеи гилс э гІуьмуьр хуьште диребу уре гъечу.

— Э метелегъо гуфдирени: «Э зеневоз весиет сох, омо у гуфдирере месох». Ме гъейсэгІэт э гъеме гофгъо, холей Гъуьзуьргуьл ишму гуфдигъо разинуьм,— мугу шори-шори Гъомуил.

Мердгъо пейлегъошуре вегуьрдуьт. Гъуьзуьргуьл дес Перире э дес хуьште вегуьрде, доно э энгуьшд энугуьшдери суьрхире, сэхд гъэл гуьрде уре, моч сохд.

— Э шориревоз, хэлефме, дировош э хунейме. Э дуьл падшогъ рэхьм офдоре, у Шоуллеймеш эз кун чол э говлеи ведирово,— мугу Гъуьзуьргуьл.

— Омин! — мугу гъе уэсгІэт Гъомуил, зере пейлей хушдере э пейлей Сосун нен зен хуьште.

Гъомуил пушой ведарафде серхуш биребу. Э хьисобевоз э зир гъэребечдор хурде шоробгъош гъейсэгІэт кор сохди э у. Эз хуней Сосун э ведерафдеки, у э зен хуьште гуьре, Пери гІэруьс хуьшдере эз чумгъо моч сохде, е тозе червонс суьрхиш бэхш до уре.

Е оринейге гирошде бэгъдо э дигъ гІэруьси нушунде омо эри Эсеф не эри Пери. Себэхьмунде зу-сери сес гъовол-зурнов лов бисдо э дигъ. Э фирегъе хьэът эн ковхо бирордоморгъой эн Эсеф е хуне мейду дузетмиш сохдебируьт эри э гІэруси вежегъисде. Э дорун хьэът, кейво-нигъо, тозе келэгъэйгъой генжеи э сер ишу дери — бэхш эн Гъомуил, эдембируьт э келе гъэжгъугъой миси егъни, гІош гІэруьси душунде, э сер кинлегъо кобобгъо буржунде. Раче, дэгІэмлуйе буй эн егъни гІэруьси, буржунде кобобгъо е сер эз дурине оморембу.

Э хьэът эн ковхо одоми пур бу. Е дегъ одоми серпоигъо гІэре недоре эдембируьт овурде э пушой гъуногъгъо туькуьлмиш сохде закускегъо, шороб-эрэгъи, нухоруш, кобобгъо. Лап те буз ишу вероморе чи хурде, эз шороб-эрэгъи серхуш бире гъуногъгъо э дуь екиревоз пейле-

пейле зере эдембируът гуфдире, хэндуьсде. Гьеле эзи дуь сэгІэт пушо эри гьемей энугьо эз Гьомуил усолте, бедте гуйге одоми небу. Оммо гьейсэгІэт серхуш бируътгьо гьунгьгьо эдембируът гьэдерсуьз тэгІриф доре Гьомуиле, гуфдире, ки у келе дуьлфирегье одомини, бебей жэгІ-мети, ю ижире гІошир, вегирлуйе одоми биреки, духдер эн фэхьлей хуьшдере хосди эри кук хуьшде, вегирлуй, хуььрметлуй сохди косибе духдере.

Руз ниме биренки, э гьизгьин гІэруси дуь доне фургьун ведироморут э куче. Э е фургьун домор вебу э бирордоморгьой хуьшдеревоз, э е фургьуниге гІэруьс э хэгьергилигьой хуьшдеревоз. Гьовол-зурновчигьош э домор не бирордоморгьо вебируътгьо фургьун вебируът. Чутьтам гІэдот гьисдиге пушой гІэруьс-домор бире гІэруьс не домор миесдут рафде э чой тен ишуре шушде оморе.

Гьомуил ихдиёр до э порогь домундетгьо дуьваздегь гІэсбгьой хуьшдер доре э мердгьо, жогьилгьо, кире воисдениге гІэтлуй эри рафде оморе э домор не гІэруьсевоз. Э кекуьл эн гьер гІэсб ранги-берангие лугуьо бесде оморебируът. Э гІэдот гуьре ки эз гІэтлуйгьо, домор не гІэруьс тен шушде верасде бэгьдо, эз гьеме пушо вогошде оморе, суьфде хэбер овурдге гІэруьс не домор эдее оморе гуфдире, э пушони эн гІэсб эн хоере хуьрд сохдембу, у гІэтлуйре ейлугь бэхш дорембу — бэхш эн гІэруьс. Гуйге э сер эн ху бэхш вегуьрдогор мозол оморембу.

Илогьу гІэсбгьоре бэхш сохде доре э жогьилгьо ю эри хуьшде вегуьрд юргьэе е бенек-бенеке гІэсбе, комики эз гьеме гІэсбгьо хуб, бежид видовусдембу.

ГІэруьс не доморе эри рэхь сохде э чой гьемей дигь ведирома э куче. Бэхш эн гІэруьс э дес дери, ведироморе поисдебу э ён мейду, э пушой эн гьеме Офдум — е буд наргов. Бэхш гІэруьсе эри доре, коми гІэтлуй эз гьеме пушоте вогошдге э дигь, э у тапшуьрмиш сохде оморебу.

Э сес гьовол-зурнововоз, э сер фургьунгьо вери домор не гІэруьсе бердуьт э чой, дуьваздегь гІэтлуйгьош э песошу. Омбардеки дигьбонигьо дуборе вогошдуьт

э хьэът Гьомуил э сер межлуьс, уьгониге поисдуьт эри томоше сохде, кей гІэруьс не домор, тен шушде эз чой могордуйтге, ки эз гьеме пушо миевге э дигь эз гІэтлуьгьош э пушошу. Омбардеки дигьбонигьо дуборе вогошдуьт э хьэът Гьомуил э сер межлуьс, уьгониге поисдуьт эри томоше сохде, кей гІэруьс не домор, тен шушде эз чой могордуйтге, ки эз гьеме пушо миевге э дигь эз гІэтлуьгьо, бэхш эн гІэруьсе эри вегуьрде. Э гІэрей эн э куче э сер мейду мундегоре мердгьо, зенгьо эри гузет сохде, кей гІэруьс не домор могошдуьтге, дуь серпои э чорекегьой шоробевоз не буьскгьой кобобовоз эдембируьт уьгоре гьуногьлугьи сохде, мэхсерее, зарифате гофгьо гуфдире эри энугьо.

Омбар гІэре некеша, е сэгІэт giroшде бэгьдо эз дурине, эз песой вишегьо, хоригьо омо сесгьой гьовол-зурнов, егІни, гІэруьс не домор эдее вогошде гуфдире. Песде э гьирогь эн дигь э ён богьгьо веда бисдо э сер эн юргъэе бенек-бенеке гІэсб Илогьу. Э мейду э томоше поисдегоргьо гьеме сер гуьрдуьт э песой энугь эри гоф сохде:

— Э сер эни юргъэе гІэсб неки Илогьу, гІэилиш эз гьеме пушо миома!

— Бэхш эн гІэруьс имугьой э дес эни сорусэгьэл мофдону.

— И дуьмбурра, нелоигь, миесде офдоре эз сер гІэсб, е жигею чухол бире!

Илогьу э е десевоз жилов гІэсбе гуьрде, десигере зеро тик гуьрде, эдембу э шориревоз келе-келе хьэрой сохде:

— ГІэруьс не домор эдете оморенуьт!..

Офдум ведиромо э пушо. Э ён мейду куьрпи бу, эз зир куьрпи эрх эн гІов giroшдембу. Гьерки э дигь мидиромо, вой э пейде, э сер гІэребе, енебуге гІэтлуь миесде эз сер куьрпи giroшде.

Гьетте Илогьу э сер гІэсб веда бире Офдум е хоере эз куьф хушде ведешенде омо поисд э лэгІэй куьрпи,

хоере эз пушони гІэсб эну эри зере, песде гъирогъ дигил-дигил вечире ейлугъ эн гІэруьс эри бэхш доре уре. Илогъу э сер гІэсб э минжи куьрпи оморемунде Офдум э е зарбевоз, сенгъэчопон шенуьгьоре хуно шенд хоере, зе э пушони юргъэе гІэсб. Хое хуьрд бисдо, зерди эн хое дерафд э чепи чум эн гІэсб. Юргъэе гІэсб терсире, бирден вешенд хуьшдере, поисд тик э песои пойгъо, ченд бо хуьшдере вешенде-вешенде. Ранг Илогъу зерд бисдо, эз некуми вожей гІэсб эз дес эну рэхъо бисдо, у эз сер гІэсб офдоре кунбологъово дерафд э гъэд эрх э лихъэе гІов. Хэлгъ, э томоше кура бирогоргъо, шэгъгъэ зере хэндуйсдуьт. Э ён эн эрх гъозгъо э вечегъошуревоз бируьт. Угъо Илогъуре э эрх э офдореки диренки гъозгъо герденгъошуре тиркомуре хуно ведешенде, гъов кенде оморот э сер Илогъу, сер гуьрдуйт вини, рушгъо, десгъой энуре эри дундугъ-дундугъ сохде. Илогъу десгъо, пойгъоре вежегъунде э гъэд гІов, э сер кемер дегешде эз дес эн гъозгъо вэхуьшде нисе дануьсдембу. Офдум ейлугъ — бэхш гІэруьсе э дес гуьрде поисдебу э гъирогъ эн куьрпи, хуьшдере э битоби, гъэгъри-гІоси бире веноре, мугу:

— Эй Илогъу, инсоф, номус биевгу туьре! Туьш вэхд офдей э гъэд гІов эри гилгез сохде! Те кей хуьшг бире поюм ме э келей пой? Вэхиз, эгъиббетуь э хэйр, веги ейлугътуьре, меш и мозоллугъоре хуно вогошдум э сер эн межлуьс, егъни гІэруси не шороб хурум!

Эз зарифат эн Офдум дигъбонигъо суьсд бисдорут эз хэндуйсде. Илогъу гъэгъри бире, э жигей хуьшде э гилгез сохдеки, келе-келе, хъэрой вегуьрде, мугу эз Офдум:

— Чумгъой туь ние дире беге, нэхъс, и гъозгъо мере эдете зуьнде-зуьнде хурденуьт, эз жиге вэхуьшде нисе гъишденуьт?

Гье и вэхди э гъирогъ дигъ веги бисдорут гІэтлуьгъойгеш, песде е кем вэхд гирошде бэгъдо оморот гІэруьс не домориш э сер фургъунгъо вери э гъовол-зурновоз. Хэлгъ гъеме дуборе вогошдуьт э сер гІэруьси, кимигъо, э хъэът ковхо, кимигъойге э хъэът эң Сосун.

Е фургъун э доморевоз рафд э хуней дѳмор, у фургъуни-ге э глѳруьсезов — э хуней глѳруьс.

Шохъонгум биренки домор э бирордоморгъой хуьшдере-воз, э гъовол-зурневезов, э хэлгъэвоз оморот э хуней глѳрус глѳруьсе эри берде. Перире сэгъдуьшгъо-хэгъерги-лигъой энун ведировундуьт эз хуне. Э тен энун ковре бул-ши хэре вебу, руй энун э сипре дуьгуьр эвруьшимиревоз дегуьрде бу. Зурновчигъо зеруьт могъбуле гъово «Дедей-вой — глѳруьсе берд».

Глѳруьс э ѳн хуней ковхо оморе расиренки у не дуь-зен энун ведироморот эз хъѳт э пушорэхъуй эн глѳруьс. У дуьгуьр эн глѳруьсе тик гуьрде, моч сохд уре эз пушо-ни энун, песеде гъредуь духдере, гъул глѳруьсе гурдеби-руьтгъоре, е монет нуьгъреи до. Зенгъой Гъомуилиш шуьвер ишуре хуно моч сохдуьт глѳруьсе, э дес духдер-гъо пул донорут.

Илогъу поисдебу э ѳн ковхо. У эз глов тар, билесумол биренки, зурн-зурн оморе э ѳн кинле, гъэжгъуй глѳруьси веригъо жиге, тара парталгъой хуьшдере хуьшг сохдебу, эри герм вероморе е-дуь пейле эрэгъиш ведоребу. У дес-гъоре лов сохде, хэлгъэ песо доре, келе-келе мугу:

— Е кем песово поит! Гъейсэглѳт биѳ глѳруьс веже-гъуй! Песово дит хуьшдере!

Гъул глѳруьсе гуьрде, дировундуьт уре эри вежегъис-де. Э иловлей глѳруьс нен домор кура бирегоргъо песово дорут хуьшдере, сер гуьрдуьт эри чек зере. Суьфде э глѳ-руьсезов вежегъисд домор. Одомигъой эн домор, хъэр-мэхъгъой энун глѳруьс э вежегъисдеки, пул донорут э дес энун. Эз домор бэгъдо э глѳруьсезов вежегъисд Гъомуил, песеде куьнде бирор-хэгъер энун.

Гъомуил гене диromo э мейду, гъул глѳруьсе гуьрд, руй бире э лой кура бирогоргъо, мугу:

— Вессит, глѳруьсмере хэсте сохдейт эз вежегъисде. Имугъой кире вежегъисде воисдениге вежегъигу глѳруьс-суьз.

Глѳруьсе эз ѳн дер хуне куьнд овурдеки, кейвони Эв-

шэгъ энгуышдгъой энуре э бишбогъ гІэсели доно, песде энгуышдгъой гІэсели энуре зе э бун эн дер, егІни зинде-гуни эн гІэруыс э и хуне и гІэселе хуно ширин бу гуфди-ре. Е зен е пенже эрзуъ шенд э сер эн домор нен гІэруыс, угоре унгъэде омбар гІэил бу гуфдире, ченгъэде э сер энугъо эрзуъ рихдге.

ГІэруысе дебердуът э жейлее хуне декуърдуът, э ён утогъ эн Гъомуил. Те егиле э ки гІэруыс дерафде, Эсеф чуьтам гІэдот гысдиге, егиле омо э ки бебешу эзу бэхш-шлемиши эри хосде. У э сер дуь сугъразани поисде э пу-шой бебешу, сер хуышдере гъуз гуърде, мугу:

— Жон бебе, ме э туь сохде инжиимишигоре, дуьл-мундеигоре, э ме бэхшлемиш сох!

Гъомуил дес хуышдере кеши э лой Эсеф. У дес энуре э дес хуышде вегуърде, моч сохд, вено э чумгъо, гъутиней хуышде. Песде Гъомуил э десевоз совусд сер энуре, ке-мер энуре, гІэиле хуно тимор сохде кук хуышдере. Бир-ден Эсеф диренге, чуьтам бебешу сер энуре, кемер энуре тимор сохдениге, гІэилигъою омо э ер эну. Дуьл эну буланмиш бирере хуно бисдо. У сер хуышдере э зани-гъой бебешу ведоре, гъирке сохде, гиризд.

— Туь эйчуь гиризде, хэлефме,— мугу ковхо, кук хуышдере вэхизунде, моч сохде эз пушони эну.— Ме, хэ-лефме, гъемере э туь бэхшлемиш сохденуьм, худош э туь бэхшлемиш сохо. Ме сохдем эритуь, чуь туьре воисдем-буге, метлеб туьре эжиге овурдем, туь шори сохи гуфди-ре,— гуфди Гъомуил гІэрсгъой кук хуышдере э кеф дес хуышдеревоз покурде.

Песде ковхо чаруысд песово, э лой эн догъле, руе ди-вор. Э догъле дуь пура пейлей эрэгъи декуърде норе оmoreбу. Гъомуил эз пэхъники чуьиге е кем э тегьер зер-де гІорде хуно декуърд э е пейле. Песде чаруысде э лой кук хуышде, гъемин гъе у пайлере до уре, пейлейгере ве-гуърд эри хуышде.

— Ме хэлефме омбар шорум, мозоллунум и шоре ру-зе э чуммеревоз дирен. Те чумгъойме рэхъо гысди, ебо

эритуй зен хосден — метлеб эн дуьл ме бу. Метлеб ме, эхириш, эжиге омори. Те егиле туй э ки гІэруьс дарафде, биё хурим и пейлегьоре эз согъи эн.

Эсефе омбар хьэз омо эз гофгьой бебешу, эгенер уре гІэйб ниомоге, гьейсэгІэт э герден бебешу гьэл дешенде, э уревоз гІэиле хуно синесов мибисдо. У э шориревоз пейле зере э бебешуревоз, хурд пейлей хуьшдере те эхир. Гьомуил е-дуь минутигеш гуьрд кук хуьшдере э ён хуьшде, песде денишире диренге, ки Эсеф дие бегьем э пой поисде нисе дануьсде, чумгьою хьир бири, зугьун ю лап пелтек, у руьхсет до кук хуьшдере эри дарафде э ки гІэруьс.

Эсефе гьейсэгІэт гуйге лап сэхд хов шиширебу. У э гужевоз чумгьоре вокурде, лой-лум хурде, пойгьою пичире-пичире диromo э ки гІэруьс. Пери нуьшдебу э сер хьэловгьо э е шеиревоз. Эсеф е дэгь-дэгъэ поисд э пушой эн, лов ю э хэнде вери. У чуйге гуфди э у э пелтек гуьрде зугьун хуьшдеревоз, песде эзи лап хэсде, гьолоке одомигьоре хуно нуьшд э ён эн, сер хуьшдере э сер бирэхьне зани эн веноре, гье усэгІэт хиси сэхд эз гІуьлом рафдере хуно.

ЕЙЛУГЪ ХУНИ

Ковхо кук хуьшдере дефуьрсоренге э ки гІэруьс е кем нуьшд э хуне, песде ведерафд э хьэёт, э жеки э гІэруси огол зере гьуногьгьо нуьшдебируьт э сер сифрегьо. Зурновчигьо имугьой э жигей зурнов эдембируьт е рач ба-лабан зере. Эз гьэд гьуногьгьо Гьомуил гешд офд кей-вони Эвшэгъэ. У уре огол зе дировунд э хуне. Кейвонире э пушо декуьрде, Гьомуил диromo э хуне, нуьшд э сер нимдер, песде текелиф сохд эз Эвшэгъ уш giroшде нуь-шуь гуфдире.

Эвшэгъ нуьшд э раче-берачей эн ковхо. Гъомуил дениши э у э мигъровуниревоз, песде куьнд оmore эз Эвшэгъ, мугу евошлей:

— Мере воисдени туь е дилег мере бегъем сохи, метлеб мере веровуни!

— Эсер чумгъойме, Гъомуил,— мугу Эвшэгъ, гъеле не дануьсде чуь хэел-фикир дериге э дуьл эн ковхо.

— Туь бош енге эри гІэруьс не домор. Эз тараф гІэруьс енге фирсорегор небири — бирор эн у э иму ихътибор сохдени. Эз тараф иму туь бош енге.

Келе зен омбар шор бисдо и гофе шиновусденки. Енге бире э Мюшгуьр гІуьзетлуье тапшуьрмишире хуно бу.

— Ме э гІумуьрме эри ченд доморгъо, гІэруьсгъо енге бирем, эри кук туь, нен гІэруьстуь, худо сад сала сохугоре, ме лап эз войгей дуьл ме мибошум. Энжэгъ...— Эвшэгъ поисд е кем э дуьл ю гоф домундере хуно, песде лове э шоре хэнде веберде мугу: — Э хотур эни кор туь эриме е хубе бэхш мосдони.

— Туьре воюгъо бэхш,— гъе усэгІэт жугъоб до ковхо.— Туь э гІэруьси кукме эри кейвони бирей ме туьре тозе келэгъэи бэхш дорем, оммо ме туьре эри эни кор е бэхш мидуьм...

Гъомуил песой гоф хуьшдере негуфдире, доно десе э куьф гъобой хуьшде, ведешенд эзунжо генлей суьрхире. Те ебо доре уре э дес эн келе зен, ебо у вежегъунд генлере э пушой чумгъой эн у, песде доно бэхше э кеф дес эн у.

Генлей суьрхире, ижире бугъолуье бэхше диренки, чумгъой эн енге чорчумире хуно бисдорут, шуш нефес ю гуьрд эз шори, э гъутинегъой эн у гуйге гІэтош вешенд. Бирден у эри хуьшде еровурд сохд, чуьтам у и генле э герден эн у дерики у э шори, текебуриревоз гешдениге э дигъ, гІэруьс духдер э темэхъ, э бэхилиревоз дениширенуьтге э генлей эн у. Чуьтам се гІэруьс эн у хъэрекет сохденуьтге дуь эз еки зиедте эри менэхъэфи сохде э пушой эн у, хуьшдере ширин сохде эри эн у, гьерки энугъо

эри хуыште имид сохде, белки хуысуыр ишу пушой муыр-де и бугьолуые генлей суьрхи юре бэхш доге.

Эвшэгъ э ижире ширине хээлгъо дерики, Гьомуил ведешенд эзу куьфигей гьобой хуыште чоргъэде сохде сипре ейлугъэ, но э пушой эн Эвшэгъ.

— Ведебер и темизе ейлугъэ э пушой хэлгъ, гу э угъо, ки...

Песой эн гофе ковхо негуфди, имид сохде эри хуыште, ки Эвшэгъ ю хуышдению мерасуь, чуь воисдеге ковхоре эзу. Оммо ведибуки эз дуьлгъемини, сокити ве шорехэндей эн келе зен у невераси гIигъэр гоф эн Гьомуиле: эйчуь биё ведеберуьге у э пушой хэлгъ темизе ейлугъэ. Унегуьре келе зен деш сэхд гуьрде генлере э дес хуыште э мэхътелиревоз, оммо шоре хэнде э лов ю вери дениши поисд э Гьомуил. Гьомуил гъэгъри-гъэгъри дениши э у, песеде гуфди, эйчуь товне гуфдирега у, Эвшэгъ ведеберуь темизе ейлугъэ бирмуну гуфдире э хэлгъ.

Эвшэгъ шиновусденге и гофе, зэхълей ю рафдере хуно бисдо: «бегем зарифате кори ведарафде э пушой жэгIмет гуфдире, ки гIэруьсе чодур нисди, бебейме су мегиро! — эдембу фикир сохде э дуьл хуыште келе зен.— НэгI, нэгI, худо могуе, те дире э дуь чум хуышдеревоз, недануьсде беге ижире гофе гуфдире бире, э сер хуыште ижире гIовуне вегуьрде?»

Гениле евош офдо эз кеф дес Эвшэгъ э сер холинче.

— Гьомуил, мере хэзинеш вечире дориге ме и коре сохде нидануьм. Хосденуьм эз туь мевеги ижире гIовуне э сертуь, рэхьм биевгу туьре э у етиме духдер, минет сохденуьм э туь, сефгиме э пой туь...— э лерзире сесевоз мугу Эвшэгъ.

Гьомуил хуни-хуни дениши э Эвшэгъ э хуни-дуьшмени хуыште дениширере хуно.

— Хуб, бура, хьэкутьре вор ди эзинжо,— мугу ковхо.— Оммо эгенер е доне одоми дануьсдогор бисдоге эз товун исэгIэт ме не туьни э еки гоф сохдеи, ме э эхиртуьш, эн кукгьойтуьш медарам,— гьелебуле до ковхо.

— Бошгу, гъэдоволим, бошгу глэззиме, э лэглэлейме килит менуым мигьилуым! — мугу Эвшэгъ зури-зури вирихде эзинжо, эз келе секонеи вирихдере хуно, занигьою лерзире-лерзире.

Эвшэгъ ведарафденге Гъомуил хьуърш э дуъл ю дери е гъэдер вэглдо гешд эзи сер э у серигей хуне, гъэйле э лэглэ дери, э дуъл хуьшде вешмерде, нифри-нэглети сохде бебе-дедей, муьрде-зиндей эн Эвшэгъэ. Сес балабан, пиёне сесгьой эн гъуногъгьо эз хьэёт оморембируьтгьо гуйге деш гъейсэглэт э дуъл энуну эдембируьт гъэгр дешенде. Бирден дере эз некуми вокурде, омо диromo чоуш энуну Илогъу. Илогъу веде бу серхош бу, ловгьою эдембируьт хэндуйсде. У шой-шори денишире э ковхо мугу:

— Хэйр гердо, чуьи беге?

Гъомуиле воисдембу пиш соху ведекуьнуь уре, песде бирден э дуъл энуну е кор оморере хуно, поисд. Гъэгр энуну гуйге гье усэглэт giroшд, лов ю э суьпле хэнде верафд. «Чуь эгъуьлсуьзуьм ме, — мугу э дуъл хуьшде Гъомуил. — Мере и кафдаре Эвшэгъ эричуь бу? Э ерме пушоте, гье эз сер суьфде чуьтам не омори ме и коре э Илогъу тапшуьрмиш сохум гуфдире? У муьрдгеш эз гъурлугъ ме нивадаров...»

У гъейсэглэт гъечи шор бисдо, хьозур бу эз шори Илогъуре эри гъэл гуьрде.

— Илогъу, дусд ме, — мугу эзу Гъомуил, десе э сер душ энуну веноре. — Туь эри глэруьс не домор енге бош.

И гофе гуфдиренге, Гъомуил ведешенд эз куьф хуьшде темизе сипре ейлугъэ доно э дес Илогъу. Илогъу шор бирере хуно дениши э ковхо, сейреке дендугъой хуьшдере бирмунде. Песде Гъомуил гуфдики: «Ведебер и теми-зе ейлугъэ э хьэёт, гу э э глэруьси кура бирогоргьо, глэруьсе чодур нисди!» эри Илогъу гъечи омо, гуйге нехэбереки киниге вегуьрди эз сер энуну дегенегире зере. У чумгьоре буьхь сохде э мэхьтели не дуьлдэгъдэгъэиревоз дениши э ковхо, минет сохдере хуно, месоху гуфдире и коре. Бирден хуьърш зе вешенд э келлей ковхо.

— Туыш аз гофме ведерафде?! — хуни-хуни денишире э у мугу ковхо.— Ведара гьейсэглэт э хьэет ме гуфдире-ре сох, ненге!..

Гьомуил дере вокурд, гьуыл зе ведешенд Илогьуре э хьэет.

Илогьу е кем поисд э хьэет ейлугъ э дес дери. Э дуыл энү оморембу, белки Гьомуил э гуфдирей хуышде пешму бире, гьейсэглэт огол зере деберде уре э хуне, гуфдиге: герек нисди, мегу гьечу...

Эз терс, эз сегъм чумгьой Илогьу гьейсэглэт гуйге эдембу лилову хурде. У гуйге эз глэрей думон эдембу винире гьейсэглэт э сер холинче нуышде одомигьоре э сер сифро, ошугъэ э минжи эн межлуыс, комики саз э дес дери е хуб эдембу хунде, чуьтам Керем эз муьгьбет Асли су гуьрде сухдебуге. У поисдебу гьейсэглэт э сенгъ чаруьсде одомире хуно. У суке ейлугъ эри энү гьечи оморембу, гуйге э глүьмуьр хуышде у гьеле ижире гурунде чире э дес хуышде гьеле гьич невегуьрдебу. Миравми гьувот энү, гуж энү эри тик вегуьрде и ейлугъэ, бирмунде э хэлгъ, эжиге овурде буйругъ эн ковхоре.

Илогьу дануьсдембу, ки Гьомуил э песой дер поисди гьейсэглэт, денишири, кей у мэглүьм мисохуге э хэлгъ глэруьсе чодур нисди гуфдире. Илогьу э тэгьер одоми, комики чумгьоре хисунде, хуышдере эз дохьор гули-гули шендениге, гьечу ейлугъэ тик гуьрде э дес хуышде, келе-келе мугу:

— Эй хэлгъ, хэлоигъ! Денишит э и ейлугъ! Глэруьсе чодур нисди, у духдер нисди! Ини, денишит э и ейлугъ.

Илогьу гуфдире гофгьо гьечи э хэлгъ кори сохд, гуйге эз некуми э сер энугьо тегерг рихд, сенгъ рихд, хори гьоворе зимилерз шувунд. Сес мэглини эн ошугъ, шоре сесгьой хэнде гье усэглэт бурра оморот. Гьемееки эз жигегьошу вэхуышде, дуь екире гьуыл додоре-додоре, гьэт-мегъэриш бисдорут, глэилгьо эз терс гируьсдуьт, кими зенгьо божэхъ дешендуьт. Илогьу поисде э жигей хуышде, э ён дегесире боргулу эдембу хьэрой сохде:

— Денишит э и сйлугъ! ГІэруьсе чодур нисди! Денишит э и сйлугъ!..

Е ченд минутиш негирошд э хьэът кура бире гъуногъ-гъо сифрегъо, нунгъо, нухорушгъой гІэруьсире зирпой сохде, шишире ведарафдуьт э куче. Гье и вэхди эз сер бун хуней раби Шафад, духдер энун Хонум тирочуре эз ленгери миси зере, эдембу хьэрой сохде э гъемей дигъ:

— Эй хэлгъ, хэлоигъ! Ведиройт э томоше, фегъм сохит, Пери духдер нэхирчире чодур нисди! Эй хэлгъ, хэлоигъ!..

Хонум гъэлифо э менгие шев э сер бун вежегъуьгъоре хуно эдембу вешенде фушенде хуьшдере, гІэре недоре, зере тирочуре э ленгери, огол зере хэлгъэ эри томоше сохде э беди, биебури эн дуьшмен ю — Пери.

Гъомуил чумгъоре буьхъуьлуь сохде, гІэтош гуьрдере хуно шиши дарафд э утогъ эн гІэруьс.

— Хьэёсуьз, гъэнжугъ! — бирден эз некуми е хьэрой дешенд ковхо э сер эз сес энун зэхълевежэгъ бисдогъо гІэруьс. — Гуш вени ебо эз товнейтуь чуь хьэрой, чуь жевгъ дериге э дигъ. Духдеритуьре э вишегъо, кулегъо вир сохдей, песде оморе э кук ме?!..

Домор пиён, гъеми эз ичку, гъемиге эз дермун хов оморенигъо, комиреки Гъомуил эз пэхъники энун декуьрдебу э пейлей эрэгъи энун, муьрде, эз хуьшде рафдере хуно дегешдебу, эз гІуьлом бейхэбер. Пери гъечуь дануьсд Гъомуиле эз некуми жин гуьрди. Бирден е ченд одоми кешумоле ведебердуьт уре э куче, эжеки хэлгъ кура биребу. Уре овурде поюндуьт э пушой эн е сиегъе хэр. Киниге бирэхънее хэнжел э дес дери теретэгІди бурри е бенд муй энуре. Эз гІэруьс гъе усэгІэт е некумие буруж ведиромо. Песде суьсд, гъолок бугъо гІэруьсе венорут э кул хэр, кунпесово.

— Зурновчигъо! — хьэрой сохд Гъомуил эз дуьлишори сохдере хуно, — чуьтам гІэдот гъисдиге эри эн ижире гІэруьс, зенит эри энун Ошгуновое гъовол, берит декинит э хуней бирор ю!

Пери ние варасирембу эйчуь и хэлгъ кура бириге, чуь воисдеге Гъомуиле эзу, эйчуь Гъомуиле жин гуьрдере хуно, шишире дироморе э утогъ энун ижире бидэглэти гофгьоре гуфдиге эзу. Эйчуь бенд муй энуре бурра венушунде бердениге уре э хуней бирор ю.

Хэлгъ э иловлей энун кура биребируьтгьо эдембируьт хьэрой сохде, туфи-нэглэти сохде уре. Дигьбонигьой энун эз е ченд минут пушо э сер сифрой глэруьси нуьшде, эз согъи энун нен домор пейлегьой шороб хурдембируьтгьо, гьейсэглэт эдембируьт э сер энун хок, сенгъ шенде, вешмерде, ведоре уре. Эри энун у гьейсэглэт э чум хуьшдере-воз дирембугуь, гъэрише ховгьой гъэлифоире хуно оморембу. Бирден эз гъэд сесгьо, жевгъгьой эн хэлгъ э гуш энун дарафд сес эн ленгери зере, сес хьэрой:

— Эй хэлгъ, хэлоигъ! Гъеме эз келе те чуькле ведиройт э томошей хэгьер Сосун! Эри энун эдее Ошгуновое гъовол куфде! Эй хэлгъ, хэлоигъ!..

Эри Пери гьечи омо, гуйге у и сесе шинохдени, э жеге шиновусдебу у и сесе. Оммо, эже? Гьейсэглэт э ер энун ние оморембу. Бирден гуйге дерзе сула сохдере хуно дуьл энуре омо э ер энун: и сес эн Хонуми, духдер раби Шафад, комики у руз гьеминон Эсеф не ю пэхьни биренге э кулегьой шевелуь, Хонум эз гъэгьр жун хуьшде хьэрой сохде, гуфдиребу, лово хосде эри Пери ошгуновое гъовол куфде биёво гуфдире. Гуфдирегьой энун э сер Пери омори. Оммо у, Пери гьич тэхсир нисди. Эричу э у тэхсир невебиреки жиге, у духдер хуне биреки жиге, эри энун биё Ошгуновое гъовол кую?

Сер эн Пери эз глэйб, биебури, эзи гуруне фикиргьо дуллу бирени. Бирден у эз хуьшде рафдере хуно лойлум хурдени, кем мунде офдорени эз сер хэр. Гье у сэглэт киниге сэхд гуьрдени уре не офдону гуфдире, пезде э жигей гьирмож э бура бенд муй энуревоз зерени е-дуь бо эз сифет энун, шэгъгъэ зере хэндуьсде. Э дуьл энун оморени: гуьл зере пертово дуь юре гьейсэглэт сэхд гуьрдигьо одомигьоре, е хьэрой соху, э хори не асму унг

офдону, гуу э и э песой энү э нифри, жевгъэвоз оморенигъо хэлгъ, шовгъо соху э ю гъич тэхсир невери гуфдире, э сер энү, эн темизе, хэтосуэзе духдер хъшо вешендет гуфдире. Оммо зугъун эн Пери кут биребу э лэгъэ ю домунде. Эжи Эсеф, гъэзизе севгили энү? Эйчуь ние оmore кумек, гъэлхэнд ние поисде эри энү?

Бирден э пушой чумгъой эн Пери оморени, чуьтам бирор энү Сосун бовор сохде у духдер нисди гуфдире, гъе э ён домой дер хунешу, э пушой чум хэлгъ, эн кура бирогоргъо хэнжеле вегуьрде сула сохдениге дуьл, жи-гер энуре, номусию невегуьрде и коре. И кор э пушой чумгъой Пери омоки, у э дуьл хушде лово хосдере хуно, мугу: «Ой худой ме! Ой худой ме! Те бирор мере куьшде, туь жунмере восдо, хилос сох мере! Ой, худой ме! Ой худой ме!»

...Гъэруьсе э хуней домор берденге, Сосун ведиромо те дер гъопу рэхъ сохд уре. Песде гъе усэгъэт вогошде диromo э хуне. У эз ело шор бу хэгъер ю э хубе одоми гъисмет бири, э гъошире хуне офдори гуфдире. Эз елойге у могъбул бу хэгъер ю рафди гуфдире эз кин энү. Гъуногъгъой энүш гъэруьсе берденге э хуней домор, гъерки рафдуьт э хунегъошу. Сосун нуьшдебу тэхъно э хуне, гузет сохде, кей эз тараф домор одомигъо миевтге э чодуревоз, эз ю бэхш миберуьге. Э куьнж хуне у е бедире шороб не е гъоз хъозур сохдембу гъишде эз хуней домор оmoreгоргъоре эри бэхш доре.

Сосун хэгъер хуьшдере э рэхъ сохдеки э хуней домор, Пери гъэл дешенде э герден энү, гирисде, мугу:

— Вой эриме гердо, жон бирор, ме рафденге туь чуьтам мибоши э и тэхъно хунегъо, тэхъно дергъо? Ки чи мисоху эритуь, мугъоет мибу э туь?..

И гофгъой хэгъер хуьшдере э ер овурдеки гъэрсгъо эдембируьт оmore тигъи бире эз чумгъой эн Сосун.

Сосун э ижире думитгъо дерики, чумерэхъуй эз хуней домор одомигъо биё биёв гуфдире биреки, бирден э гушгъой энү дерафд эз дурине эз куче оmoreмбугъо сесгъой

жевгъ, хъэрой, сес эн гъовол-зурнов, комики Сосун гъич э гъуьмуьр хуьшде не шиновусде гъоворе зерембугъо. Омбар мэхьтел, э хуьшде домунде Сосун ведиромо э хъэ-ёт. Гъемин гъе и вэхди э пушой дер хуне э гъэд хъэёт э чум энү вохурд келе зен Эвшэгъ. Шуш-нефес Эвшэгъ гуьрдебу, гуйге уре еки донорегор пиш сохдогор биребуге. Келе зен гъетте Сосуне дире, хуьшдере шенд э хори, офдо э пойгъой энү:

— И Ошгуновое гъоволе эдее эри хэгъертуь куфде!— гиридере хуно мугу Эвшэгъ.— Оммо э жун энү муьрдегъо, зуьндегъойме э хэгъертуь гъэйб невери, у ковтере хуно темиз-хъололи... Э сер туь гъовун мевеги, дес мевеги э сер езугъэ хэгъертуь! Э сер энү хъэшо вешенди!..

Э сер эн Сосун гуйге еки вегуьрд е хокинтас гъэтош декуьрд. У серсуре хуно бире, гъуз бисдо, тик гуьрд Эвшэгъэ.

— Гу зубош, чуй дануьсдеге туь эз товун эни кор! — мугу Сосун.

Келе зен, теретэгъиди, зугъун ю вепичире-вепичире, э иловле чумечару сохде-сохде гуфди, чуйтам Гъомуил эзу гуфдиребуге ведара э хэлгъ гу, гъэруьсе чодур нисди гуфдире, тозе ейлугъэ ведешенде доре эз куьф хуьшде...

Эвшэгъ и гофгъоре гуфдире мунде зури-зури веда-рафд эз хъэёт Сосун, инжо эки энү оморей, хэбер дореире екиш недануь гуфдире.

Е дэгъдэгъэ у гъогъ-перт бирере хуно поисд, песе бирден видов-видов дарафд э хуне, ведиромо эзунжо э е келе бирэхъне хэнжелевоз. Хэнжел э дес дери у эз гъирогъ эн дигъ, кес невинуь гуфдире уре, омо э песой боруй эн хъэёт ковхо. Эз сер бору шенде хуьшдере, Сосун диromo э хъэёт Гъомуил, гирошд эз гъэд хъэёт, омо э ки дер хуней энү. Э хъэёт гъейсэгъэт е доне одоми недебу. Сосун э е зарбевоз дере тепуьк зере вокурд. Гъомуил нуьшдебу тэхъно э хуне э сер нимдер эдебу гъэйле кешире. У Сосуне э бирэхъне хэнжелевоз гъечи диренге, ранг энү рафд, гъе усэгъэт вэхуьшде, ведо хуьшдере

э дивор, э хьэлежигере чумгьоревоз денишире э фэхьлей хуыште. Гьэйле офдо эз лэгIэй энү.

— Туь эйчуь оморей инжо? Чуь воисде туьре?! — сес ю лерзире-лерзире, пуьрси ковхо.

— Гу гьейсэгIэт эжеиге кук туь? — мугу Сосун э фирегье кемер хуышдеревоз пушой дере гуьрде, ковхо невирихуь гуфдире.

— У эз номус, эз биебури вирихди рафди, гьич ние дануьсденуьм эже рафдигеш,— жугьоб до ковхо.

Эзи дургуни эн Гьомуил деш хьуьршгьой эн Сосун зе вешенд э келлею.

— Куьгьне гьурт, куьгьне сег!—мугу Сосун, дендуне-гьйжи сохде э сер энү.— Ме гьейсэгIэт гIэжелитуьре мидуьм.

Гьомуил эз мунде жигеш зэхьлевежэгъ бисдо, диренки чуьтам Сосун эдее омореge э хэнжелевоз э сер энү. У бирден эз жигей хуыште вирихде, хьэрой дешенд э гьемей хуне:

— Э-э-сеф!

Эз сес энү гуйге диворгьо лерзируьт. Гьомуил сере вир сохде, шиши дарафд серсуре хуно э хуне Эсеф дегешдебугьо. Сосун гье усэгIэт видовусд э песой энү, те ковхо эз песой хуыште дере сэхд сохде. Домор хисиребу, гьуьж дироморе, гьолок, эз гIуьлом бейхэбер, гьутиней хуышдере э сер болуш нэгI, эн руй хьэлови веноре. Сифет энү гьемин бу, э лов ю супле хэнде вебу. Кидан чуь ширине раче ховгьо дирембуге у гьейсэгIэт! Белки э хов энү оморембу, чуьтам угьо нуышдетге дуь э ён еки э гьэд ковре мерж, э кулей шевелуьлугъ эдете эришу ширине меслэхьэтгьо сохденуьт. Белкем у хэндуйсде, шори сохдембу, ки эхириш у э мозол, метлеб хуыште расири: юре воисде духдере, дуьл ю хосденигьо севгилире эри энү хосди гуфдире? У гьейсэгIэт э кин энүни, э сер е хьэлов дегешдет, дуь екире гьэл гуьрде.

Эсеф диренге доморе гьечи пурдали бире э хьэлов хисиреире, у эз ехэн энү гуьрде, тик гуьрд уре. Оммо

Эсеф чум невокурд, сер энү эзило э уло эдембу дуллу бире, ловгьою сэхд бу, эн суьсд бире одомире хуно, эн-жэгъ эз синей энү нолере хуно эдембу ох ведироморе.

Гъомуил поисдебу э куьнж хуне, э хъэлежигериревоз денишире э Сосун.

— У пиени, э хуьшде недери,— мугу ковхо,— э лер-зире сесевоз.

Хун зе вешенд э келлей Сосун. У э гъэгревоз, зарбе-воз шенд негире чире хуно доморе, песде вокошире хэн-желе, зе эз у. Оммо хэнжел э Эсеф нераси, чуьнки гье у туьтем Сосун хэнжеле э зереки, Гъомуил э божэхъэ-воз: «Во-о-ой, хэ-леф-ме!», шенд хуьшдере э сер кук хуьшде, хэнжел Сосун э у нерасуь гуфдире. Хъэловгьо, болушгьо гъеме билосумол бисдо гье усэгIэт эз хун эн ковхо...

«ГЪЭЧЭГЪ»

Эз дигъ Мюшгуьр е ним верс дурте е чуькле дигъи — Молла-Халил. Э и дигъ зигъисденуьт лезгигьо ве азербайджанигьо. Э гъирогъ эни дигъ е келе килисей сенгъи-ни, килисей эрмени. Килисе лап сэхд, рач, гъоимлуь во-курде омор. Э зеверсер килисе е келе хоч гIовсуьрхдоре вебу. Ригазгъой чуьшме э у расиренге, эри одоми гъечи оморембу, гуйге хоч дегесири, эдее журкумгьо шенде. Э ён килисе е чуькле савзелуье мерж бу. Се тараф энү мерж — гъеме више бу. Э гъирогъ эн килисе е тенге лу-гъонде эрх бу. Э гъирогъ эрх, эз гъэд комики, мугъум хунде-хунде эдембу гIов рихде, гъэмишгьо, тэхълекигьо вебируьт. Э сер эн эрх е раче куьрпи огъуни вебу. Э хьисобевоз гье и куьрпи-реш, гье и килисереш вокурдет э е вэхд. Пенжерегъой килисе гъуьндуьр бируьт, чуькле, э огъу кешире. Эз дуринеш и килисе е келе гъэлечере ху-но ве-ди бирембу.

Оммо э и куьндигъо, э и хоригъо е доне эрмени нисе зигъисдембу. Расди эз Мюшгуьр не Молла-Халлил е дуь верс дури бу е келе гъэбуьрсенлугъ эн эрменигъо. Унжо омбаре сенгъгъо вебируьт, э хэтгъой эрмениревоз нувуьс-де. Гъэбуьрсенлугъ, ведибуки, ингъэде куьгъне бу, кими сенгъгъо э гъэд више, э гІэрей куьгъне балуддоргъо пэхъ-ни бируьт. Хэтгъой энугъо эз куьгънеи гъов гуьрдебируьт. Оммо муьхъкеме балуддоргъо, елkene хуно луьгегъошуре лов сохде э сер энугъо сенгъгъо, дошдембируьт угъоре эз ворущ, кулок не офдо пуч небошут гуфдире.

Эзи килисе не гъэбуьрсенлугъ ведибуки, кеиге э и хоригъо эрменигъо зигъисдет, э гъэд хэйли-хэйли салгъо инжо мескен энугъо бири. Оммо чуь бириге у эрменигъоре, эзинжо рафде, э же тозе мескен гуьрдетге эришу, екиш нисе дануьсдембу.

Оммо эзи пенжогъ-шасд сал пушоте эз гъэдимие шегъер Дербенд гъеме сал кими эрменигъо оморембируьт э Молла-Халил эри сер кешире, сер зере э килисе, не гъэбуьрсенлугъ, э пир биевтгъоре хуно. Гъемесал эз Дербенд инжо оморембу э кифлет хуьшдеревоз, э зен не дуь гІэил хуьшдеревоз эрмени Пагос. Уре э Дербенд е келе хъэьт бу не богъгъой онгури. У оморембу э гІэребей хуьшдеревоз. Кифлет Пагос оморембу е э вэхд весал, енебуге э сер гъеминон. Э ён килисе, э гъирогъ эн мерж, э куьнди эрх угъо эришу палатка зере зигъисдембируьт инжо, нимаз хунденбируьт э гъэд килисе, э сер эн гъэбирсенлугъ рафдембируьт, песде гене вогошдембируьт э шегъер.

Эрменигъо овурдембируьт эз шегъер э хуьшдеревоз нун ишуре, хурдение чишуре, чуьнки не мюшгуьригъо, не молла-халилигъо угъоре э хунегъошу текелиф, гъуногъ нисе сохдембируьт, егІни угъо гушд хуги хурденуьт гуфдире. Оммо гъечиниге э эз Дербенд оморе эрменигъо угъо е инжимише кор, е дуьл мундее гоф нисе гуфдирембируьт.

Сер ебо эрменигъо э килисе оморе кими жем-жогъил

эн Мюшгуър оморембируът эри томоше сохде. Угьоре хъэз оморембу мердгьо, зенгьо, духдергьой эн эрмени э килисе э нимаз хундеки. ҚимвэгІдо угьо гуйге э жигей эн нимаз мэгІни хундембируът. МэгІни энугьо гьечи рач, эшгълуь, дердимендлуь бу, одоми шиновусденге, гуйге, муй тен одоми биз-биз бирембу, дуьл одоми хъэйрон. Э гъэд буше гьуьндуьре килисе сесгьой энугьо унге хуно гужлуь бире лов бирембу те гъироггьой мерж нен више. Гуйге э угьоревоз эеки гьуьндуьре диворгьой эн сеньги килисе э е хъэвесевоз хунденбируът.

Е пара жовонгьой эн Мюшгуър оморембируът унжо унгъэде э хотур мэгІнигьой энугьоре шиновусде нэгІ, э раче духдергьой эрмени, сифет очугъ, гьул бирэхьне, лов хэндее духдергьо эри денишире. Угьо рафденге дуьл эн кими энугьо омбар могъбул бирембу, гуйге раче чумгьо, гьошгьой духдергьой эрмени э дуьл энугьо зеде зерет, яралуь сохдет. Песде э дигъ хэйли вэхд оморембу сес могъбуле мэгІни эз товун эн духдергьой эрмени, хумне зере угьоре э дурнагьоревоз:

Эй, туь учмиш бирей дурна,
Мере шендей, рафдей, дурна,
Бура рэхъ ник, софо виниш,
Гене туь кей мией, дурна?..

Э офдолуье руз май Пагос э сер гІэребе вери э кифлет хуьшдеревоз эдембу рафде э дигъ Молла-Халил, килисей эрменигьо гьисдигьо жиге. Гьово лап сокит бу, унегуьре сес черхгьой гІэребей энугь эз дурине оморембу. Зимигьо гьуьндуьр вероморебируът, савзелуье мержгьо э зир чуьшме эдембируът тов-тов доре. Кими вэгІдо рэхъ энугьо гирошдембу эз гъэд хэсде више. Жуьра сибдоргьо, гІэрмудоргьо, бигьдоргьо, доргьой эн шевелуь, элуьче — гьеме э гуьлевоз вераисде бируът. Эз гьово е хубе буй эн гуьлгьо нен савзелуье гиевгьо эдембу оmore.

Э пушой эн гІэребе нуьшдебу Пагос, е гьолинде огьи-

ле одоми, эз глүмуър е пенжоґь сала мерд. У нуышдебу жилов глэсбе э дес хуышде гуърде, глэре-бир евошлей до-доре ґьирможе эз у. Э хотур э пир эрмениґьо оморен, Пагос вокурдебу тозе сиеґье ґьобой атласи. Э песой энү нуышдебу зен энү, е сиеґье чердее лэґьэре зен, дуразе назуке герде, келе сиеґье чумґьо. Духдер Пагос — сипре сифет, сиеґье ґьошґьо, сиеґье чумґьо, э ґьолинде бенд-ґьой муевоз, нуышдебу э ён дедешу. У эз сер-сифет ми-бисдо ґьечи е ґьеждеґь сала. Э сер эн пура туморе нуыш-дебу кук эн Пагос, е шаздеґь сала кук, гимназист, э тен ю формай гимназисти вери.

Духдер эн Пагос е ченд бош оморевуґеш инжо э бе-бешуревоз, у хьэйроне хуно дениширембу э раче више-ґьо, сэхьреґьой эн инжо. У сере тик гуърде, лове э шоре хэнде веберде, дениширебу э шишере хуно тов дорембу-ґьо асму, э мохборлуье зимигьо, мэхьсуылґьо, гуылкенде дорґьо, гуш венорембу, чуйтам э хьэвесевоз хундемби-руйтґе буылбуылґьо. Кук энү нуышдебу эзи огьур-домоґь-луье одомиґьоре хуно, э тигьэтевоз денишире э иловле.

Кифлет эн Пагос, тулугь шороб, е зуьнде гусбенд, глорд, дуне э глэребе вери эз рэхь Мюшгуър э Молла-Халил рафдеки, ґье и вэхди Сосун тэхьно э више эдембу гешде. Э душ энү ґьушелулее туьфенг вебу, э кишд ю фиреґье хэнжел, э тен ю жундура чухґьо. Шовол энү ґьеме пелуь-пелуь бу.

Имуґьой хьэшд мегь гиршдебу у Ғьомуиле сэхд яра-луь сожде, э више вирихде пэхьни бире эз дес энү. Сосун ґьечуь дануьсдебу, ки эз хэнжел энү у шев Ғьомуил муърди, куышде омори. Оммо ярай ковхо гурунд бугеш, у немуърд, согь мунд. Ғьисди эз Сосун уре хэнжел зере эйло, герден Ғьомуил екем шефд биребу, е душ ю, эн пардуш хуърд бире ґьилогьэ хуно, фураморебу, сер юш ґье эдембу жуьмуьсде эн жингире гуселере хуно. У эз мунде жигеш пир биребу. Рушґьой энү верфе хуно сип-сипи биребу. Оммо Ғьомуил э и хьолевозиш войгей хуыш-дере сохд: э сер Пери хьэшеґьо вешенде у э биёбурире-

воз ведекуърде уре эз хуней хуыште, хосд эри кук хуыште Эсеф духдер эн рабире.

Яраю хуб бире, эз хьэлов вэхуышденге, ковхо деш куынд сохд э ки хуыште Илогьуре. У гьемише э ки энубу гуфдире, Гьомуил до уре э хьэът хуыште е чуькле хуней гилови. Имугьой э жигей эн е сег у э хьэът хуыште гуьрдебу дуь келе сеггьой чупонире, гьерки е женеве́р. У руз сеггьоре гьишдембу э зенжил бесде, сер шев биренки, эз зенжил ве́кенде угьоре, рэхьо сохдембу э хьэът. Мюшгуьригьо гье сер шев биремунде эз ён хуней энутерсирембируът гирошде, саггьой ковхо оmore ишуре гIэнже-гIэнж, пара-пара несохут гуфдире.

Эз товней яралуь бирен хуыште Гьомуил э хьокимгьо э Касум-Кент мэглуюм сохдебу, ки фэхьлею уре яралуь сохди, чуьнки у э сер гьуллугъ падшогьети сэхд поисди гуфдире. Оммо е пара одомигьо гьисди э дигь, эз законгьо-гьонунгьой падшогьети рази нисдуът, унегуьре еки эз эзини одомигьо, фэхьлей энубу Сосун э сер энубу гьэсд сохде, воисдебу, егIни, куышуь ковхоре... Ижире эрзо эз Гьомуил гьобул сохде, хьокимгьо доребу ковхоре дуь туфенг — берданка не дуь тапинже э жун энубу гьэсд сохдогор небу гуфдире. Эзумогьойлере́воз гьемише сер ебо э куче ве́ди́роморе, енебуге э чул, э жой-жиге рафде, е туьфенг не е тапинже э душ не кишд ковхо ве́бирембу, е туьфенг не е тапинжейге э душ не кишд эн чоуш — Илогьу. Ковхо имугьой чоуше эз хуыште е пой дурте рафде нисе гьишдембу. Угьо гьемише э еки бирембируът.

Хьокимгьо э эрзой эн Гьомуил гуьре ченд бо е ченд полицейскигьоре фирсоребу, вишегьо, хоригьой Мюшгуьре эри гешде, дусдогъ сэхде овурде «гьэчэгъ» Сосуне. Сер ебо угьо э дигь оmore, ковхо угьоре хуб те ишуре воисде гьуногьлугьи мисохд, угьоре имид мидо хубе бэхш, хубе пишкеш мидуь гуфдире, эгенер гуьрде дануьсдуьтге «гьэчэгъэ». Полицейскигьо ченгьэде хьэрекет сохдембируътгеш Сосуне эри офде, имид доре бэхше эз Гьомуил эри ве́гуьрде, келешу эзишу рази бу гуфдире,

оммо Сосун э чум энугъо гыч ебош невохурдебу. Гьетте полицейскигъо э дигъ оmore, мяшгуьригъо мэгІлуьм сохдембируьт э Сосун пэхъни бу гуфдире гьечи, уре неофут полицейскигъо.

Э дуьл ковхо келе гъэгър дебу. Дуьл энугъо эдембу сухде, пара бире, кей ебо Сосун э дес энугъо мофдону, гъэгър хуьшдере эзу медешенуь. Эз елойге ковхо ю хуьшдению терсирембу, фэхълей ю э торики шев, енебуге чум руз, э кес небирение жиге, юре зере некуьшуь гуфдире. Эз терс эни кор уре не шев, не руз дуьлдинжи небу, гье э фикир эни кор дебу. Уре туьфенг-тапинже бугеш, э хьэът ю ижире сегъо дебугеш у терсирембу Сосун е э ю, енебуге э е теке кук энугъо Эсеф гъэсд несоху гуфдире. КимвэгІдо у шевгъо жуьр-бежуьре гъэтме-гъэрише ховгъо дирембу, э е божэхъ, буьруьжевоз шев-нимешев эз хов хэбер мибисдо, серсуре хуно. КимвэгІдо у э хов мивини, чутам Сосун хэнжеле гуьрде, э сер энугъо гьов сохде оморениге, уре эри зере, енебуге э гъэд више, пушой рэхъ энуре гуьрде, э туьфенгевоз зерениге уре. У гьетте хэбер бире, ебо руй хьэлове дес мизе, хун рихдениге эзу небуге нэгІ. Э хэбер биреки гьемей энугъо эз сегъм, хьэлежигери, дуьлдэгъдэгъэи гьемей энугъо тар-гІов бирембу.

У гьейсэгІэт эз хьол-овхьол гІуьлом пешму, биразире хуно бу. Гирошди у соките, саламате вэгІдогъо, кейки угъо гІоширгъо, кеф ишу воисдере хуно, кор ишуре гировундебируьт, екиш, гуйге, э угъо мешет бирогор, э пулмол, жунишу гъэсд сохдогор небу исэгІэтинере хуно. Имугъой э пушой чум гІуьломгъо эдее хэребе бире. Ини и се меги падшогъ Николай хэлгъ эз тэхд венгесди. Кире имид бу ижире падшогъе, комиреки е миллион гьушуни, кумекгъои, неверасдение хэзиней, ижире падшогъе фэхълегъо мидануьт гуфдире эз тэхд венгесде. Гене худоники сохди, падшогъ эз тэхд офдоригеш, законгъо, парадкегъо, чутам э вэхд падшогъ буге, гье гьечу мунди, гье у куьгъне хьокимгъо мундет э жигегъошу. Омомо ко-сиб-кусуб динж нисе поисде, лэгІэ нисе гуьрде, воисдени

ишуре э гъэршуй гюширгьо вэхизуът, э песой энугьо ченд жире гофгьо гуфдиренуът, чорешу буге тур темиз мисохут гюширгьо, девлетлуье одомигьоре эз гюьлом.

Э и Мюшгуьриш, э гъэриш вишегьо, кулегьо дерие дигь, одомигьо пушоте эз гюьлом бейхэбергьо, гьейсэ-гIэт е жирейге бирет. Веги гье и е чуме Рэхьмоне. У пушотеинегьой хуьшдере хуно эз косибгьош косиби, оммо э гъэд жэгIмет дигь уре гьейсэгIэт келе хуььрмети. Уре, ковхой дигье, гюшире вегирлуье одомире унгъэде хуьрмет нисди э пушой жэгIмет эн дигь и гювдоле гьисдигьоре хуно. Имугьой хэлгъ э куче, э мейду ведироморенки гьеме э иловлей энугь кура биренуът, гофгьо, меслэхьэтгьой энуре эри шиновусде. Оммо гьетте Гьомуиле дире угьо е песово чаруьсденуът, енебуге лэгIэшуре гуьрде шефд дениширенуът э у.

Э пушой чум энугьо и хэтокор Рэхьмон игиди, гьуччини, эзи дегь сал пушо у нетерсире дерзгьой эн ковхоре сухунди гуфдире. Георгиевский бэхш э синей энугь вери гуфдире, у зугьун урусире дануьсде гуфдире косиб-кусуб дигье гуйге эз шори энугь жиге нисди. Гьечи уьткем, эз сериверинде бирет э вишегьой Гьомуил рафде ченгъэде ишуре воисде беш, хуьзуьм буррануът эришу. Себэхь себэхькине руз нарговгьо, кутонгьошуреш мидешенуът э хоригьой энугь эри кутон зере, мэхьсуьл кошдешу, гьич эзу непуьрсиреки.

Э дуьл Гьомуил кимвэгIдо оморембу, кифлет хуьшдере вегуьрде рафде э Дербенд, зигьисде унжогь те гюьломгьо сокит, олхогьин бире. Инжогь э жигей хуьшде э молгьо, муьлкгьою эри денишире, серберэхьин сохде, гьелелуьге гьишдени човуш Илогьуре. Оммо Гьомуил дануьсдембу, ки Илогьу инжогь тэхьно мундге, мюшгуьригьогь уре зинде-зинде мухурут, у терсире эзугьогь хэрегуш эз овчи вирихуьгьоре хуно мивирихуь эз Мюшгуьр. Уре э Мюшгуьр не хорини, не кифлети, не гIэил. Песде эз елойге у э шегьер рафде мундге ковхоети медарав эз дес энугь. У хуте бири э сер хэлгъ келе бире, буйругьогь доре.

Унегуьре эри энү омбар гурунд оморембу ковхоети эз дес медарав гуфдире.

...Суьфдеи рузгьо Сосун эз дигь вирихденге, юре гуьрде дуьсдогь несоху гуфдире оморембу пэхьни бире э дигь лезги э хуней Хьэсен, комиреки э Мюшгуьр омбаре дусдгьо, гьуногьгьо бу. Песде е ченд руз гирошде бэгьдо Хьэсен уре овурд э етэгьгьо э жеки э хоригьо, вишегьо э гларей нуькерей Самур не Григору-чой бугьо, кук энү, бирорзерегьою не е ченд дигьбонигьой энү гусбендгьо-шуре хорундембириуьт унжо Сосуне э угьо тапшуьрмиш сохдуьт.

Лезгигьо хьуьрмет эн одомире, комики е эз гьонлуьгьой хуьшде вирихде, енебуге эз дес бедхьисобе хьокимгьо вирихде э вишегьо «гьэчегь» бире, пэхьни бире одомире хосдембириуьт. Угьо неки гьишдуьт Сосуне э кишу, эри мугьоеи, саламати энү дорут уре е гьушелулее туьфенгиш. Лезгигьо-чупонгьо эз хотур номус ишу хуьрд небиреиш мугьоеи бирембириуьт э э ишу тапшуьрмиш сохде гьуногь у э дес хьокимгьо, полицейскигьо не офдону гуфдире. Гьомуил не Илогьу гумон сохдембу эришу Сосун э етэгьгьой эн чупонгьо пэхьнини гуфдире. Ченд бо Илогьу оморембу э етэгьгьо э ки чупонгьо, хьэрекет сохде эри дануьсде Сосун эки энугьо биреге небуге нэгI. У эри чупонгьо келе руьшвегьо гуьрдебу, эгенер угьо Сосуне гуьрде, э дес хьокимгьо дорутге. Чупонгьо э вогьнеки шовгIо мисохдуьт, ки угьо Сосуне гьич э чум ишуревоз диреш недирет. Оммо угьо хьэрекет мисохут, гьетте Сосун э чум энугьо вохурде, гуьрде уре, бесде дес-пой юре, овурде э ки ковхо Гьомуил, песде уре гьерчуь юре воисд сохугу э уревоз. Э и тэхьэревоз гьер гиле угьо сер Илогьуре пучунде э рэхь декуьрдембириуьт.

Чупонгьоре эз товун хуьшде эри э хэто, бологь недешендеи, песини вэхдгьо у руз э етэгьгьо пэхьни нисе бирембу, энжэгь шев оморембу унжо эри хисире. Согь руз у э вишегьо, дерегьо гешдембу тэхьно, туьфенг э душ вери. Сосун терсирембу у чум руз э етэгьгьо бире вэхд

оморе полищейскигъо ведироморе, дуьстогъ несоху уре, эз серботи энү э чупонгъош гоф неев.

Сосун визор омореву эз ижире зиндегуни, уре э хуне воисдембу, и дигъбонигъойгей хуьшдере хуно ведаров э чул кор соху, э хэлгъ, жэгмет хуьшдеревоз нуьшу, гоф соху, э шори, э могъбули гъемише э ён энугъо бу. Ким-вэгдо у дигъбонигъой хуьшдере э чул э кор сохдеки дире, эз више ведироморе миомо э ки энугъо, минуьшд э угъоревоз, кор мисохд, дуьл хуьшдере е кем миворевунд. Гогъ-бир у нимешевигъо, кейки э дигъ гъеме хисирет, пэхъники-пэхъники миомо э дигъ эри сер кешире э тэхъное хэгъер хуьшде, песде пушойсебэхъигъо мирафд гене э вишегъо. Уре дерд хэгъер хуьшдеш гуьрдебу. У дануьсдембу э хуне глорд, гендуьм лап кем домунди. Себэхъ-себэхъкине руз, э сер энү догъгъо-дуьлесдигъо, э сер хэгъер энү омorigъо, уьсделуьге уре нуниш нибу эри хурде, гисне мидомуну э хуне. У говеш, комиреки ковхо дореву Сосуне, эз Сосун яралуь сохде эйло уре, ковхо дуборе вегуьрдебу. И хьэшд мегъи у эз хуне оворе бире. Э гъэд эни хьэшд мегъ у не хори кутон зери, не е шогъи гъэзенмиш сохди. Сер зиеди чоуш Илогъу гьер руз эдее эз хэгъер энү чуь налугиге хосде. Оммо эри доре пул нисди.

Э ижире фикиргъо дерики Сосун гъе у руз, кейки Пагос э кифлет хуьшдеревоз э пир эрменигъо рафдембу, эдембу э вишегъо гешде, думит сохде эри хуьшде, чуь фенд, чуь чоре офу хэгъер хуьшдере эри гисне негъишде, эри хэржи-вержи е кем пул офде эри энү. Дуьл энү омбар хэреб, гъэреболугъ бу исэглэт. У э и фикиргъо дерики, э гуш энү дарафд сес черхгъой эн глэребе. Гъемин эзинжо эз гъэд више рэхъ бу, комики рафдембу э Мюшгуьр, эзунжо э Молла-Хэлил. Сосун поисд гуш веноре. Терсире уре э глэребе вебирогоре одомигъо мивинуьт гуфдире, у гъе усэглэт пэхъни бисдо э глэрей кулогъо э песой е келе чинордор, э куьнди рэхъ вебугъо. Сосун эри хуьшде хэл сохд: эгенер э сер глэребе рафдегоргъо

мюшгуьригьонге у эз гІэрей кулегьо ведироморе, миев э ки энугьо, гоф мисоху, хьол-руз екире мипуьрсуй, мидануь. Эгенер кесигеиге, у гье э жигей хуьшде пэхьни мибу, те угьо зере гирошде эз пушой чум. Ижире коргьо омбар бирембу э уревоз.

Е ченд минут гирошде бэгьдо э гуш эн Сосун дарафд сес гофе-гоф э гІэреберевоз оморемируьтгьо одомигьо. Угьо э чуь зугьу буге эдемируьт гоф сохде, комиреки Сосун нисе верасирембу. Гогь-бир сес хэндей энугьош оморемибу. Сосун нимелит сере ведешенде эз куле дениши э рэхь. Э сер гІэребе нуьшдемируьт эрменигьо, эри э пир ишу сер кешире оморегоргьо. Угьо э тегьнимиревоз дуь э екиревоз гоф, ихдилот сохде, хэндуьсде эдемируьт рафде рэхь ишуре.

Чор-пенж луьнг гІэре мундеки эзугьо те Сосун, у бирден вэхуьшд эз гьэд куле, эз песой дор, туьфенге тиж гуьрде э сер энугьо, хьэрой вегуьрд, гьелебуле гуьрдере хуно, Пагос гІэребере поюну гуьфдире. Ранг Пагос гье усэглэт зерд бисдо. У э зарбевоз кеши жилов гІэсбе, поюнд гІэребере. ГІэсб гье усэглэт песово доре хуьшдере, поисд ченд бо сере жумунде, гуйге сер зерере хуно э «гьэчэгь». Духдер эн Пагос «гьэчэгьэ» диремунде э гьэд више, хэнжел э кишд, келе килэхь гусбенди э сер вери, туьфенге э сер бебешу гьово гуьрде, е буруж ведешенде, эз хуьшде рафд, сер ю офдоре э сер зани дедешу. Энжэгь жовоне кук эн Пагос, гьич гуйге э дуьл ю терс недери, доно десе э зир шеи хуьшде, эри ведешенде эзунжо тапинжере, хуни-хуни денишире э Сосун. Пагос гье усэглэт э шек офдо, чуь дериге э дуьл кук ю. У э дуьлдэгьдэгьэиревоз денишире э лой кук хуьшде, гьирможе тик гуьрде, хьэрой вегуьрд э сер энугь:

— Вартан! Хьэремзеде, э жигейтуь пой!

Зен Пагосиш э лой кук хуьшде чаруьсде минет сохде, гириодере хуно, мугу эзу:

— Э сер иму хэто меер, динж пой, минет сохденуьм эз туь!..

— Чуь воисде туьре, балайме, эзиму, эзи динже, саламате одомигьо? — э шолуми ве мэхьэнефиревоз пуьрси Пагос эз Сосун.

— Бобожник туь ди мере, дие мере эз ишму гьичиш ние воисде,— мугу Сосун.

— Ой бебе, ди эз сер иму дес кенуь бурав! — гье усэ-гIэт хьэрой дешенд духдер, суьсде хуно э сер гьужогь дедешу вери.

Кукле гьошгьоре гьужунде, тиж дениширебу э «гьэчэгь». Пагос э е десевоз вожей гIэсбе сэхд гуьрде, э е десигеревоз бобожник эн пуле эз зири гьултугь эн гьобой атласи хуьшде вегуьрде, шенд э лой Сосун. Бобожник офдо э ён пойгьой эну. Сосун зури-зури гьуз бире, ве-гуьрд бобожнике, фегьм несохде чуь дериге э гьэд ю, шиш э куьф хуьшде.

— Энжэгь гоф ди имуре, ки туь дие э иму, э рэхь иму саташмиш нибоши иму эз пир вогошдеки.

Сосун туьфенге э душ веноре, лове э хэнде веберде, мугу эзугьо:

— Бурайт саламат рэхь ишмуре, э жун худо, дие эз ме ишму гьич е инжимишиш нивинит.

И гофгьоре гуфдире мунде Сосун пой вечире пэхьни бисдо э више.

Эз се рузиге бэгьдо Пагос э кифлет хуьшдеревоз эз пир эрменигьо вогошдеки гьемин гье э и жиге омо э пушой энугьо Сосун ведиромо. Гьисди и дес туьфенг э душ эну вебу, лулею сер зофруво, у гIэйбе-гIэйб, э мигьрову-ниревоз эдембу хэндуьсде, оммо Пагос не зен ю ве духдер ю, дуьлпесо, чумтерсе хуно денишируьт э у. Угьо эришу фикир сохдуьт, ки э дуьл гьэчэгь е беди дери эри энугьо. Вартан тиж дениши э Сосун. У эри хуьшде шов-гIю сохд, эгенер гьэчэгь гене хьэлово бисдоге э бебешу эри пул, енебуге э хэгьерию дегмиш бисдоге, у э гоф екиш неденишире гьеме э тапинже деригьо гунлегьоре мизенуь эзу. Оммо Сосун хуьшдере э невиниреки веноре, чуьтам кукле дениширениге э ю, евош-евош рафд э пе-

сой гІэребей энугьо. Пагос не зен ю диренки, гъэчэгъ э сер энугьо туьфенге нисе вегуьрде, э муьгьревунирево эдее хэндуйсде, екем олхогьин бисдорут.

— Руз эхэйр бу, лелей Пагос! — мугу Сосун эз ён гІэребе, пагос нуьшдебугьо жиге пой вечире.

Сосун денишире диренге, ки Пагос э хуьшде домунди, э хьисобево гъечу дануьсдени у и десиш э угьо локко мизенуь, мугу эзу:

— Лелей, пагос, бовор сох, ме э ишму дие дегмиш нибошум, э дуьл ишму терс меевгу.

— Эгъуьбеттуь э хэйр бу, — недуьл-недуьл жугьоб до Пагос, эз зир чум э тигъэтево денишире э у.

Сосун сере гъуз гуьрде е гъэдер рафд, гоф несохде. Вишере гирошде, гІэребе ведиромо э мейдузи, э жеки сейреке кулегьой шевелуь не бэгъэлуь вебируьт. Бирден эз зир эн е куле е хэрегуш ведиромо. Ебо у поисд, кеме-ре бонгъуз гуьрде, э иловле денишире. Песде э гІэребе верие одомигьоре дире чопгъуре хуно сер гуьрд эри вирихде. Сосун гье усэГІэт зури-зури эз душ хуьшде туьфенге вегуьрде, е дэгъдэгъэ гъэлеж гуьрде, шенд туьфенге. Хэрегуш гъебирден вешенд хуьшдере, гуйге уре воисдембу э гьово пар зере вируьхуь, песде гъеэбо офдо э хори, тартапил сохд. Сосун видовусд омо, гуьрд хэре-гуше эз дуь пой, песде видовусде-видовусде э песой гІэребе, куьнд омо, но хэрегуше э пушой духдер, э ён пой-гьою.

— И эз ме пишкеш, эри рэхь ишму гъурбу, — мугу у эз духдер.

Духдер е пертовуш э разимендирево сере жумунд, песде э хэрегуш езугъ, хъэйф оморере хуно юре, тимор сохд эз нерме, герме пусд эну. Песде духдер сере тик гуьрде, э Сосун денишире э мигьоровунирево хэндуйсд. Эзи муьгьревуне хэндей эн духдер дуьл эн Сосун шор бирере хуно бисдо.

— Эй лелей Пагос! — эз песой гІэребе мугу Сосун, — туь кидан эз ме сэхд гъэгьри бирейге?

Сосуне воисдембу гене чуйиге гуу, оммо юш дануьсд, ки и гофе гьейсэҫІэт уре пуьрсире герек небу гуфдире, дие песой гофе негуфди.

— НэгІ, нэгІ, худо могуе, чуй гуфдире туь,—э вогынеки мугу Пагос, оммо э дуьл хуьшде нифри сохде «гъэчэгъэ».—Ме у пуле туьре пишкеш дорем. Мере э Дербенд хуней, богъи. У пул туьре эз мере зиедте геректеи.

Пагос терсирембу е зиедие гъэлетие гоф негую, гъэчэгъэ э хуьшде овурде, хъэлово несоху, э гъечиревоз у дес кенуь эзугъо бурав.

Сосун сере гъуз гуьрд, гІэйбе-гІэйб хэндуьсд.

— Э жун худо, лелей Пагос, туь дузире гуфдире,—мугу Сосун.—Небуге ме гыч пушой рэхъ ишмуре гуьрде эзи гъэчэгъгьоре хуно, эз туь пул михосдуьм?

И гофгъой эн Сосун руьхшендире хуно омо эри Пагос.

«Эгенер, гъурумсогъ, туь гъэчэгъ нисдиге туьре э и вишегъо чуй гІэжел дери, хэнжел э кишд вери, туьфенг э душ вери? Э чуймуми динже, саламате одомигъо чуй оморей хъэлово бирей?»—мугу э дуьл хуьшде Пагос.

Дуьл энэ эдембу сэгІэр хурде Сосун бобожник пуле эзу вегуьрди гуфдире.

— Ме бовор сохденуьм э гофгъой туь,—мугу Пагос э вогынеки.

Зен Пагос не гІэйлгъою сер гуьрдуьт эри гуш веноре чуй гуфдиреге гъэчэгъ э бебей энугьоревоз. Мюшгуьригъо, гьемчун э Дербенд зигъисдембириуьтгъо эрменигьоре хуно зугъун азербайджанире хуб дануьсдембириуьт, угъо э дуь екиревоз э и зугъу гоф сохдембириуьт. Сосун виниренге, чуйтам духдер Пагос э у денишире, э гофгъой энэ гуш венорениге, мугу эзу, лове э муьгьревуне хэнде верде:

— Мере э хуне е туьчуьни жовоне хэгьери. Пери нуми хэгьермере.

— Туьре хуьшденитуьре чуй нуми? — пуьрси эзу духдер эн Пагос.

Сосун е кем э хуыште домунд. Духдер суыпле хэнде сохде, мугу:

— О, бэхшлемиш сох, ме фурмуш сохдем эз туь нум туьре пуьрсире гIэмел ниёв гуфдире.

Сосун гье усэгIэт гъирмизи бисдо эз гIэйб. Духдер эри хуыште думит несоху, у терсирени нум хуышдере гуьрде гуфдире, Сосун гуфди нум хуышдере. Оммо гьетте Сосун нум хуышдере гуфдире духдер чуй кориге шэгъ-гъэ зе хэндуьсд. Сосун эз мунде жигеш гъирмизи бисдо, гъэгъри бирере хуно, гъошгъоре дуллу сохд. Эри энугъе-чи омо, ки духдер эрмени эдее э нум энугъе хэндуьсде, руьхшенд сохде. Зен Пагос диренте, ки хэндей эн духдер ю эз дуьли гъэчэгъ нисди, терсире эзи кор е хэто неведиров, э зугъун эрмени чуйге гуфди э духдер хуыште, дэгIно зере уре.

— Туь гъэгъри мебош,— мугу Вартан эз Сосун. У дие пушотейнере хуно э Сосун э дуьшмениревоз ние дениши-рембу.— Уре хэнде гуьрд, чуйнки нум туь не нум хэгъер ме э еки ухшеш зеренуьт.

Сосун бовор несохд э и гоф. Чуйнки нум эн мерд не зен е вэхдиш э еки ухшеш нисе зере. Ве дуьиминжи нум-гъой эрменигъо, не дин энугъо дуь эз еки бешгъэи. Гъич мибуми нум энугъэ нум эни духдер ухшеш зенуь?

Духдер гуйге шек сохде, чуй фикир сохдеге гъейсэгIэт Сосун э дуьл хуыште, мугу эзу:

— Бирор ме э туь дуз гуфди: мере Сусанна нуми. Нумгъойму эеки ухшеш зеренуьт.

Сосун суыпле хэнде сохд, мэхьтел бире одомире хуно душгъоре вешенде.

ГIэре-бир Сосун дуьлпесоре хуно бире десе э туьфенг мизе, э иловле чумечару мисохд, эз песой ГIэребе рафде-рафде. Пагос вожей ГIэсбе буш сохде эдембу гуш вено-ре, чуй гуфдиренуьтте ГIэилгъою э гъэчэгъэвоз. ГIэсб бирден сере дураз сохде э лой гъуьндуьре гиевгъо, э гъи-рогъ рэхъ вебируьтгъо, кеши ГIэребере э гъи-рогъ. Песон черх ГIэребе домунд э ГIэрей кутуки. Пагос гье усэгIэт

кеши сэхд вожей глэсбе э лой хуыште. Оммо глэсб песово недо хуышдере. Пагос сер гуьрд глэсбе э гьирможевоз эри зере, оммо черхэ эз глэрей кутуки ведешенде небисдо. Увэхди Сосун эз песой глэребе гуьрде, тик гуьрд зеро песой черхгьоре, но угьоре э минжи рэхь. Пагос не кифлет ю э мэхтелиревоз денишируьт эз гуж эн гурунди глэребе сифет ю гьирмизи бисдогьо Сосун, комики э угьо денишире эдембу э мигьровуниревоз хэндуьсде.

— Погь, чуй гьувотлуье одомини туь? — э мэхтелиревоз мугу Сусанна, комики дие терсе-терс ние дениширембу э гьэчэгь. Песде е кем э хуыште домунде, зарфеткимси мугу эзу: — Э гьул туь ижире гьувот дерики, эйчуь туь кор ние сохде, жофо нисе кешире, гьэчэгь бирей э вишегьо офдоре?

Духдер и гофгьоре гуфдики сифет эн Сосун эз глэйб, хижолети гене гьирмизи бисдо. Пагосе хьэз неомо эз гофгьой духдер хуыште. У терси, гьэчэгь эз гофгьой энугьэри бире е кор невэхизуну э сер ишу. У серкуш зере духдер хуышдере, мугу келе-келе Сосуниш шинову гуфдире:

— Сусанна, туьре глэйб нисе оmore. Эйчуь гуфдире туь э мерд охмурие гофе?

— Гоф месохит э у, лелей Пагос,— мугу Сосун.— Ме гьелбет э пушой чум энугьэчэгьуьм.

Е гьэдер вэхд Сосун гене гоф несохде рафд эз песой глэребей энугьо, сере гьуз гуьрде, э туз гуьрде тирохгьой хуыште денишире-денишире. Песде сере тик гуьрде, у глэйбе-глэйб денишире э могьбулиревоз э сиегье чумгьой эн духдер, мугу эзи дуьлхуьрде одомире хуно:

— Ме дануьсденуьм: ишму гьечуь дануьсденит, ки ме эз расдекиш гьэчэгьуьм, талавурчинуьм. Оммо бовор сохит, э жун худо, ме е саламате, косибе, фэхьлее одоминуьм. Оммо ме терсиренуьм э дигь вогошде, и хэлгэз хуно кор сохде, эри э саламатиревоз зигьисде. Ме э дигь вогошдумге мере гье усэглэт дусдогь мисохут, е э гьэземет мидешенуьт, енебуге э Сибирь мифуьрсуьт.

Песде Сосун рэхь рафде-рафде еки-еки ихдилот сохд э сер хэгьер ю ковхо овурде бидэгIэтие коргьоре, чуйтам у гъэгьр эн езугъэ хэгьер хуышдере эз ковхо ведешенде, уре гурунд яралуь сохде, э вишегьо вирихде пэхьни бириге эз дес энунен хьокимгьо.

Гъозие-гъэдер э сер Сосун омorigьоре кифлет эн эрмени шиновусденге угьо эслогь э е чумигеревоз денишируйт э у. Угьо э сер офдорут, и жовон, юхсуле кук, гъэчэгъ, хунриз нисди, хубе, номуслуйе, игиде одомини.

Кук Пагос ихдилот эн Сосуне шиновусденге дие э жигей хуыште нуыште тоб доре недануьсд. У фирамо эз сер гIэребе сер гуьрд э Сосуневоз э еки эри рафде, э мигьревуни ве хьуьрметевоз денишире э у. Сусаннаш бирор хуышдере хуно фирамо эз сер гIэребе, сер гуьрд э угьоревоз эри рэхь оморе. Гъозие-гъэдер э сер хэгьер энунен Сосун омorigьо лап буланмиш сохд рэхьме дуьл эн духдере. У зури-зури э назуке назуьшменде сипре энгуышдгьой хуышдеревоз векенд эз герден хуыште медальон э зенжил суьрхиревоз, э сифет дусде шинох дениширере хуно денишире э сиегье чердее сифет эн Сосун, доно зенжиле э дес энунен, сэхд гуьрде дес энуре.

— Туь омбар номуслуйе игиде бирори,— э мигьровуниревоз мугу эзу духдер.— Хосденуьм эз туь веги и бэхше эз ме эри хэгьертуь!

Сосун сере жумунд, гIэйб оморе юре. Гье усэгIэт Вартан дес энуре гуьрде, у бэхше невогордуну гуфдире э хэгьер ю, мугу эз Сосун, э у минет сохдере хуно:

— Веги, Сосун, и бэхше, ненге иму эз расдиш эз туь гъэгьри мибошим.

Сосун гиридендире хуно бисдо мунд. Зугьун энунен гуйге вогоси э лэгIэй энунен домунд, ижире рэхьмедуьлие, дуьлсухуние гофгьо, коргьоре диренге эзи кифлет эрмени, комиреки у э туьфенгевоз терсунде, э гъэд више эзи се руз пушо таланмиш сохди. У гьейсэгIэт гоф ние офдембу, гую э угьо, чуйтам у келе пешмуни, хижолети э пушой энугьо, угьо чуь хубе, гIэсуьллуйе одомигьоют-

ге, чуьтам э руй энугьо у уьзиёгъ ведировге, е хубе, нике кор соху гуфдире эри энугьо. Бобожник эн пул э зир гьултугъ энуге дебуго, гуйге гьэйсэглэз эдембу сухунде, бие хуно сула сохде дуьл энуре. У бобожнике эз гьултугъ хуьшде ведешенде, видов-видов куьнд омо эз ки Пагос, шенд уре э сер зани энуге, песде гьечу видов-видов вирихд пэхьни бисдо э више, глов-гловие чумгьой хуьшдере покурде-покурде.

ДУЬЛЕ ЭЗ ДУЬЛ ХЭБЕРДОРИ

Пери тэхьноле нуьшдебу э хуне, э пушой кинле, десе юхсуле одомире хуно э чуне веноре. Э буру гьово шохьонгум бу, эдембу торик бире. Э пушой глэтош очугъ веде бу лап лэгъэр бире, ранг рафде сифет эн Пери. Э гьэд хуне лап сокит бу, э гьэд мугъорере хуно. Кимвэглдо эз лой куче оморембу сес мэгл зерей эн гов-гуселе, сесгьой гофе-гоф эн рэхьгирорго.

Пери э думитгьо, хэлгьой э сер ю нен е теке бирор ю оморе гезирегьо, гьозиегьо дебу. Имугьой е сали эзу вэхдевоз, кейки бирэхьме, суруле Гьомуил э сер энуге небире хьэшоре вешенде, эри энуге Ошгуновое гьовол куфде э биебуриревоз фуьрсоребу уре э хуней бирор ю. Э ер духдер оморембу, чуьтам у шев Гьомуил жингир-хуйгире хуне шишире диоморе э кин энуге, муьрдал-муьрдала гофгьо гуфдиребуге эзу, чуьтам уре э кул хэр венуьшундебируьтге, бенд муй энуге э хэнжелевоз буррабируьтге... Гьейсэглэтиш бурра бенд муй энуге гуйге гьич хос небирение яраре хуно сула сохдембу дуьл энуге.

Дуьл энуге эз мунде жигеш хуьрд, могъбул сэглэр кеширембу, у дануьсденге, ки е ченд орине гирошде бэгъдо Гьомуил хосди гуфдире эри Эсеф Хонум духдер раби Шафаде. У кимвэглдо эз жун хуьшде, тэхьле гьисмет

хуыште визор оmore, думит сохдембу дие незигъуь гуф-
дире э и гIуьлом. Э сер ю оmore гезирегъо, бедбэхдигъо-
ре у гьемере эз Хонум жусдембу.

Гье э дуьимуьн руз, кейки Гьомуил э сер эн гIовун-
суьзе Пери и беде коре овурдебу, эз шори пара-пара би-
рембугъо Хонум эдембу ченд жире гофгъо, хьэшогъо ве-
шенде э сер эн Пери, гьич небире коргъоре гуфдире эз
товун энун, эри хуьрд, биебур сохде нум энуре э пушой
хэлгъ, деш сэгIэр доре дуьл энуре.

Пери эз гIэйб, эз биебури дие куче нисе ведиромо-
рембу. Гьич е доне одомиреш у ние дирембу. Энжэгъ
эри гIов овурде бэгъэй у эз хуне нисе ведарафдембу.
Эри гIовиш у рафдембу пушой себэхъ, кейки не э сер
билогъ, не э куче е доне одоми ние бире.

Сер ебо э ер Пери оmore, ки эгенер Хонум нибисдоге
ижире гилгулигъо э сер энун номо, ки Эсеф, гIэзизе сев-
гилию бовор сохде э хьэшегъой бебешу хосди Хонуме,
комиреки у э чум дирe нисе хосдембу, Пери эз дерд, эз
дуьлесди эри хуыште жиге нисе офдембу, дуьл энун гуйге
пара бирембу. КимвэгIдо у э дуьл хуште ченд жире
нифригъо, гъэргъуьшигъо сохдембу Эсефе, песде гье усэ-
гIэт дуьл ю вогоште эри энун, э худо лово михосд э жун
энун гъэсд несоху гуфдире.

Бунедуре, бираче Хонум зен эн Эсеф, гIэруьс эн ков-
хо биренки, деш гъудур-гъизмиш бисдо. У эз шори, ке-
легеди эдембу вежегъисде, пой ю гуйге жиге нисе гуьр-
дембу. Сер ебо у эз пушой хьэёт эн Пери гироште келе-
келе, Пери шинову, дерд кешуь гуфдире, ченд жире мур-
дале гофгъо, серкушигъо зерембу э у, шэгъгъэ зере хэн-
дуьсдембу.

Кими вэгIдо шохьонгумгъо э ки Пери оmoreмбириуьт
эри сер кешире Мейром зен Рэхьмон енебуге келе зен
Эвшэгъ. Угъо хьэрекет сохдембириуьт эри дуьл доре езу-
гъэ духдере, хэбер доре эз товун Сосун, чуь шиновусдет-
ге угъо эз шуьвергъо, кукгъошу эз товун энун.

Имбуруз Пери пушой себэхъ совуре вегуьрде веда-

рафдебу э куче эри э билогъ рафде. Э куче гъеле торик бу, хиник бу. Э асму гъеле асдарагъо недарафдебу. Гъетте Пери эз гъопу ведироморе киниге е соере хуно зуризури пэхъни бисдо э песой боруй чапари эн гъунши Периго. Пери э хов терсире одомире хуно гъе усэГІэт вешенд хуышдере. Е ченд минут у поисд, э хуышде домунре. «Кини бу и ярам? эри хуышде думит сохд Пери.— Белки Сосуні? У гъечуь дануьсди ме нисдуьм, е одомигеі?». Оммо Пери хуб дануьсдембу, ки Сосун е вэхдиш ивэгІдоигъо э хуне эри сер кешире нисе оморембу. У гогъ-бир миомо шев-нимешев, кейки э дигъ гъеме хисирет, песде пушой себэхъигъо эз пэхъники мивадарафд эз дигъ, мирафд э лой вишегъо. Дие ки биё бу и? Э дуьл духдер гъе усэГІэт терс офдо. Вогорду дуборе дарав э хуне? Оммо э тиегъе совуревоз вогошде э хуне хубе кор нисди. Белки инжо екиш небу, у сое гъечи э пушой чум энү омери? Песде э хуне дугъ гІовиш недери, руз ки у э пушой чум эни хэлгъ э билогъ эри гІов нирав. «Белки и ализе Илогъу бу?» — фикир сохд эри хуышде Пери. Чоуш ченд бо шевгъо оmore э далде пэхъни бире гузет сохдембу Сосун оморениге э хуне. И гоф э дуьл энү омоки, хъуьрш эн Пери верома. У чаруьсде э у тараф, эжеки одоми пэхъни биребу, туф шенде э лой энү, мугу:

— И туфи-нэгІлети, сертуьре гуьргъо-чогъолгъо хуро, э хори даравош!

Пери пой вечире рафд э лой билогъ. Э кучегъо е доне одоми небу. Э дереи оmore расиренки, у э сер эн жилгъэ фурама э ён билогъ. Э сер дохъори, эз зир комики гІов гъуьл зере ведироморембу, э гІэрей сара луьгегъой доргъо не кулелугъгъо сер гуьрдебируьт эри жив зере эз хов хэбер биребируьтгъо муьргъгъо. Эз руй палаше гІов эдембу бугъ ведироморе.

Пушотегъо Пери сер ебо совуй хуышдере гІов пур сохде, минуьшд э гъирогъ билогъ, мидениши э гузги денишире томоше сохугъоре хуно э соей хуышде, шоре нитгъо-хэлгъо мисохд эри хуышде, песде мирафд э хуне.

Имугьойле у гьетте совуй хушдере глов пур сохде, зури-зури мирафд рэхь хушдере, е дэгьдэгьэлеш непоисде инжо.

Пери гьетте совуре глов пур сохде, расе донере э дуьм сову, бирден эз жейге э пушой энү омо поисд Эсеф. Пери гьетте уре дире, сифет хушдере э бел сеф-гиревоз сэхд сохде, чаруьсд э улойге сифет, буй-балай Эсефе эри недире. Оммо Эсеф giroшд поисд э пушой энү.

— Пе-ри!.. — мугу Эсеф.

Уре чуйге гуфдире воисдембу, оммо сес ю гье усэ-гIэт лерзи, бурра суьм эн сазе хуно, у дие гоф гуфдире недануьсд. Веди буки, дуьл энү эдембу билбули сохде.

Сес эн Эсефе шиновусде мунде дуьл эн Пери гуйге гье усэ-гIэт вогошд эри энү, эри Пери мугьревуне сес энү э ширине хов шиновусдере хуно омо, гуйге е усоле кориш э сер энү неомори, у не Эсеф пушотеинегьоре хуно гIэзизе севгилигьой екинуьт. Инжо оморет дуь екире эри дире, эри дуь э екиревоз ширине гофгьо, ширине меслэхьэтгьо сохде. Оммо дуьимуьн гилеш у сес эн Эсефе шиновусдки, хушдере вешенд эз некуми эз хов хэбер бирере хуно. Дуьл энү сер гуьрд эри пар-пар сохде, хьуьрш зе вешенд э келлей энү. Гуйге Эсеф нэгI, лап хунлuye дуьшмен энү поисди гьейсэгIэт э пушой энү.

— Пери-жон, э жун худо, эзи кор бире эйло, мере дуьл недомунди, дуьл ме овореи, луле вир сохде гьуше хуно,— гирисде, минет сохдере хуно мугу Эсеф.— Ме эрime жиге нисе офденуьм. Ме себэхьгьоймунде эз хов-ме вэхуьшде, серсуре хуно бире оморенуьм э лой хьээт ишму эз дурине семе эри дире туьре, шиновусде сесгьой пойгьотуьре. Туь есэгIэтгьойге эз хуне ведироморенге мере нифри сохди. У нифри туь эрime ловере хуно омо. Ме шор бисдорум сестуьре шиновусдуьм гуфдире, дуьл ме екем рэхьэт бисдо. Эри гьемей эни коргьо, бедбэхдигьо э сер иму оморигьо бебейму тэхсири, сурул, темэхькор... Ме имугьой дануьсденуьм эйчуь у э сертуь хьэшo вешендиге. Ме э чум дире нисе хосденуьм зенмере, дуьшмен-

мере хуно. Бэхшлемиш сох э ме, севгилиме, жунме, жи-
герме. Ме эз туьре бэгъэй э руй эни глұьлом екиреш ние
хосденуьм...

Песини гофгьоре Эсеф гуфди э чумгьой глэрсиревоз,
гьирке тасунде одомире хуно.

Пери эз зир чум эхириш дениши э сифет Эсеф, песде
гье у туьтем дениши э улойге. Эз егиле дениширемуниш
веди бу, чұьтам дегиш, лэгъэр бириге Эсеф. У эз кун
хьэлов вэхуьшде нечогъэ хуно бу. Раче мугьровуние чум-
гьой энұ эн лап могъбуле, юхсуле одомире хуно бу. Дуьл
энұ гене вогошд эри энұ, уре омбар езугъ омо Эсефе
у э и хьол диренки. Уре гириздени гуьрд. Глэрс оmoreбу
вепичире э у. Уре воисдембу э дуьл деригьоре гьемере
гую эри энұ, гую дуьл энұ гьейсэглэт хуьрде шишей.
Хуьрде шишере дие вогосунде нибу. Эгенер Эсеф мерде
хуно мипоисдге э гоф, э игърол хуьшде ижире гилгули-
гьо ниомо э сер энугьо... Пери терси: у гьетте лэглэ во-
курде мигируьсуь гуфдире э пушой энұ. Гьечиш-гьечуш,
коргьой гуьогьоре хуно, глов эз бенд бурра омори, не-
гьогъ эйчуь хуьшдере сук сохде э пушой энұ, ярагьой
хуьшдере тозе сохде.

Пери э гужевоз хуьшдере э дес вегуьрде, пура совуй
глове э кул веноре, э лой энұ неденишире, гьич е гофиш
эз лэглэ неведировунде, зе гирошд эз ён Эсеф.

— Пери, жун ме, нешумойме, беге туь мере гьечиш
эз дуьл ведешендей?! — э песой энұ рафде, десгьоре
э пушой хуьшде кешире, минет сохдере хуно эдембу гуф-
дире у. — Беге туь ние дире ме чұьтам бэхдсуьз, бедмо-
золуьмге, чұьтам ме сэглэр кеширенуьмге. Туьш мере ху-
но гьечу, ме бегем курум, ние диренуьм... Э хотур худо,
бие вирихим бурайм гьердуьеки, жунме туь, товуш чум-
гьойме туь!..

Гофгьой эн Эсеф омбар кори сохд э дуьл эн Пери.
Дуьл энұ эз мунде жигеш билбул, буланмиш бисдо. Эге-
нер Эсеф гьечи екемигеш э песой энұ омоге, ижире гоф-
гьоре гуфдите, у э хуьшде ниворов. У совуре эз кул

хуышде шенде, гъэл мидешенуь э герден энугу, менуь сер хушдере э сер синей энугу, зар доноре мигируьсуь.

Пери э гужевоз эдембу пой вечире, гуйге э занигъой энугу бухову вебу. Совуй глов гъечи эри энугу гурунд омо исэгIэт, гуйге э кемер энугу э жигей сову е дасдар есиеви вебу. У э гужевоз сер гуьрд эй пой вечире, вирухунде хуышдере эз ки эн куьгъне севгили хуышде, гуйге эз келе секонеи вирихуьгъоре хуно.

— Пе-ри! Ой Пе-ри! Мевирих эз ме! — э чол офдоре одомире хуно хъэрой сохд Эсеф. — Рэхьм биевгу э дуьл-туь! Туьсуьз ме жингир мибошум, мимуьруьм, Пери!..

Гофгъой Эсеф гуйге тиркомуре хуно эдембу расире э дуьл энугу. Эз тэгIди-тэгIди рафдеи энугу, эз сову эдембу глов тигъи бире. Хинике глов эн билогъ тар сохд кемер-гъо, синегъой эн духдере. Оммо эз гIэтош, билбули дуьл хуышде гуйге у уре синемиш ние сохдембу. Гьетте Пери э хуне оморе расире, совуре эз кул хуышде вегуьрде, но э ён дер, пезде хэсде, гьолоке хуно офдо э сер бирэхъне хори гилови, гьемей жендек ю лерзире-лерзире зар доно гиридс.

ГьейсэгIэт Пери нуьшдебу э ён кинле, эдембу э ер овурде и имбурузине гъозие-гъэдере. Пери э ижире думитгъо-фикиргъо дерики, киниге дер хуней энугъоре асда куфд.

— Кини унжо? — эз жигей хуышде невэхуьшде, пуьр-си Пери.

— Менуьм, Хуморум, — омо сес эн е духдер.

Пери вэхуьшд, гъилире вегуьрд эз песой дер. Э хуне диromo е сиегъе чердее духдер, гиргине сифет, сиегъе гъошгъо. Духдер эз гIуьмуьр мибисдо паздегъ-шаздегъ сала. Пери текелиф сохд, огол зере нишунд духдере э ён хуышде, э пушой кинле. Духдер гьетте э хори нуьшде, ведешенд эз зир бел паре сефги хуышде е гъундогъ пешме не дуьге, э мигъровуниревоз денишире э Пери, мугу эзу:

— Бирор туь муно, е гъэзе ди мере, ме екем пешм вор дуьм!

Пери гъе усэглэт вэхуьшд, эз раф вегуьрде е буше гъэзере, но э пушой эн Хумор. Хумор дуьге э гъэзе доно-ре, сер гуьрд эри эз овурде пешм русму вор доре. Эз сес эн дуьг э гъэд эн гъэзе сес э хуне глэнг пар зерере хуно оморембу.

— Чув хэбери, Пери? — пуьрси духдер, русму э вор дореки.

— Гъичиш,— жугъоб до Пери, могъбуле хуно нуьшде э жигей хуьшде.

Духдергъо гьердуьшу ох кешире, гоф несохде е гъэ-дер вэглдо гъечи поисдуьт.

Хумор дуьимуьн духдер эн келе мерд Одом бу. Дуьл энэ эз зуревоз хосдембу Сосуне. Хумор эз пэхъники дерд кеширембу э сер Сосун ижире кор омори гуфдире, дуьл-песои энуре кеширембу, э дуьл хуьшде эри энэ лово хос-дембу, у согъ мунде, э шори, саламетиревоз э дигъ хуьш-де вогорду гуфдире.

Хумор хосдехунд небу эри Сосун, унегуьре духдере глэйб оморембу омбар эри оmore-рафде э хуней энугъо. У терсирембу, белки гъирогъдекигъо глэйб сохд уре эри эни кор, негуюки, духдер хуне эдее э гужевоз хуьшдере э кул геде вешенде, нум ю биебур небу. Хуморе имид бу, эгенер э сер Сосун и кор ниомоге, у теимугъой уре ми-хосд эри хуьшде. Э ер энэ омо пор мегъ эн май у э бебе-шуревоз рафденге эри зими́ре ологъ сохде. Хубе офдо-луье руз весал бу. Асму ковре эвруьшуьме хуно тип-те-миз бу, эдембу ругъ-ругъ доре, э гъово э пар зереки муьргъгъо эдембируьт хунде. Эз глэрей эн доргъо, бору-ре хуно ведабуррабируьтгъо зими́гъоре, сесгъой буьл-буьлгъо эдембируьт оmore. Е келе дуразе корде э дес де-ри, Хумор гъуз бире, эдембу ологъгъоре чире. Э келе мерд Одом гене куьгъне гъуьздуьрмею оmore офдоре, ве-дерафде дегешдебу э гъирогъ зими, э сер гиевгъо, э зир эн дор.

Хумор э кор мухшул гъисди, невини, чуйтам эз лой више, лове э хэнде веберде, гІэйб оморере хуно юре, Сосун куьнд омоге эз ю.

— Худо гъувотдуй! — мугу Сосун.

— Согъ боши, гІээзи,— э хьуьрметевоз мугу Хумор, эз зир чум э Сосун денишире.

Те имбурузине руз угъо гъич дуй эекиревоз гоф не-сохдебируйт. Хумор дануьсдембу, ки Сосун жогъиле одомиш гъисдиге, оммо омбар гІэйбкеши, динжи, саламати. У эз гІэйли етим мунде, эри е лугъэ нун кор сохде, гъэтро зере, гъечу келе одомире хуно хуьшдере гуьрдембу. Хумор гъич эз е духдериш нешиновусдебу, Сосун э юревоз гоф сохди, э песою гешди гуфдире. Оммо омбара духдергъой лигъе эзу хьэз оморембу.

— Хумор, воисдени ме э туй е чи бирмунум? — шори сохдере хуно пуьрси Сосун.

— Бирмун,— жугъоб до Хумор.

Сосун рафд э гъирогъ више, э десевоз огол зе Хуморе, биьв гуфдире э песой энун. Хумор кордере э хори дезде, рафд э песой энун. Хумор куьнд омоки, Сосун бирмунд э кулелугъ, э ён више вебугъо. Десе э лэгІэ зере, егІни сес несоху гуфдире, Сосун гъуз бире, десе кеши э лой эн куле, э чорченги рафде-рафде, асда, сессуьз, назу эз пэхьники э песой бэгІэвече рафдере хуно. Гъетте Сосун эз куле куьнд бире, десе доноре э гъэд куле, эзунжо пар зере вирихд гъилгъову, пардушгъою ранги-беранги. Сосун луьгегъой кулере лов сохде, бирмунд э Хумор лулей эн гъиргъовуре. Лулей энун е чуйкле чухурилере хуно э хори, э гъэд куле векнде бу, иловлею э хуьшге гиевовоз дечире. Э гъэд луле зерде вечелегъой гъилгъову дебу. Сосун е вечере эз луле вегуьрде, доно э кеф дес Хумор. Вечеле е пое норе, е пое вегуьрде, гуйге гъилигъили дорембу кеф дес Хуморе, жив-жив зере-зере. Духдер э вече денишире, ловхэнде поисдебу.

Е минут гьердуй энугъо гоф несохде поисдуйт дуй э рачеберачей еки, дуй э еки денишире. Сосуне эз зуре-

воз воисдембу гоф соху э Хуморевоз, оммо у е вогъне нисе офдембу уре э тэхное жиге дире, вохурде э уревоз. И жовоне кук ченгъэде э кор дилбош буге, унгъэде глэйбкешиш бу. Имбуруз у эз дуэли шор бу уре себеб бири гуфдире э дуэл ю хосденигъо духдеревоз егиле се-ме э хэвлети эри гоф сохде.

— Туь э хунейму э ки Пери эричъуь нисе оmore глэре-бир семе? — мугу эзу Сосун.

— Ме не Пери э еки хэгъергилигъо нисдим, гъечи эй хъэз оmore глэйби,— жугъоб до духдер.

— Нисдит-нисдит хэгъергили дие,— мугу Сосун.— Хэгъергли нисдит гуфдире, бегем одоми э хуней одоми оmore глэйбе кори? Бие э хунейму, ме омбар шор мибо-шум туь э хунейму омориге.

Гъейсэглэт Хумор нуьшде э ён Пери э ер хуьшде овурд у рузе, кейки у не Сосун э гъирогъ више поисде гоф сохдембируьт дуь э екиревоз.

— Дануьсдени чуьиге, Пери? Духдер раби Шафаде екиш нисе хосде,— мугу Хумор, дуэл эн Перире эри шор сохде, веровунде.— Гъеме эзу биразини. Зен хуьсуьргъой эн у э чум дире нисе хосде уре. Эсефе гириге, туь диририге, е лэгъэр, зерд бири, чухуткере хуно. У эз бед-бэхди бэгъэй гъичиш неовурди эри хуней энугъо. Е эз дуэли Гъомуили уре хосдеи. Уш эз сербот эн у шефде герде бири, сер ю, сер шох расире вечере хуно гъемише эдее лерзире.

Лов эн Пери е пертовуш э хэнде верафд. У гъейсэ-глэт эри эн у Хумор гуфдирембугъо коргъоре гъемере да-нуьсдембу. Оммо чуьш бисдоге эз лэглэй эн у шиновус-денге у и гофгъоре, дуэл эн у екем сокит бирере хуно бисдо.

— Худо эдее ведировунде эзугъо гловунгъоймере,— мугу Пери. Песде Пери екем э хуьшде демунде, мугу э жуьрглэтевоз денишире э сифет эн Хумор: — Воисде-ниге туьре себэхъ зу-сери гьердуьеки бурайм ме не туь-ни э ежиге?

— Э же? — мугу Хумор, э Пери денишире, русмуре вор доре-доре.

— Э више, Сосуне эри дире. У омбар шор мибу.

Хумор ведешенд дуьге эз дес хуьшде, чумгьой хуьш-дере зулойге кеши, Пери невинуь гуфдире, чуьтам эз шори дуьл энү верафде-фурамоге

— Себэхь зу-сери рафде гереки, имуре кес невинуь гуфдире,— мугу Пери.— Ёкиш шек несоху гуфдире иму эже рафденимге, мегириим э хуьшдеревоз туморегьо, гуй-ге иму эри жуьра эзгилгьо, бигьгьо, зэгIрулгьо чире эдее рафденим. Нун не душунде хоегьош мегириим эри хурдейму. Ме эри себэхьи хьозур сохдем угьоре.

Лап эз дуьли эн Хумор бисдо и гьейсэгIэт Пери э ю гуфдигьо гоф. Уре эз зуревоз воисдембу е пертовушле семе эри дире Сосуне, э дуьл ю хьэсрот дерире хуно. Пери диренге, ки Хумор лап шор бисдо у и гофе э у гуфдики, э хотур эни кор Хумор эри энү хэгьере хуно ширин омо.

...Себэхь торик-товуши бу Пери не Хумор тиегье туморегьоре вегуьрде, ведироморут эз хуне, ведерафдуьт эз дигь. Е доне нешумо э кучегьой дигь веде небу. Эз гIарей дурунде зимигьо, руй бире бусдугьо гирошде, рафдуьт э лой више, э тараф эн Григору-чой. Оммо угьо е ним верс рэхьиш нерафдуьт, кейки Пери песово дениширенге, вини сара балай эн чоуш Илогьуре, э песой энугьо оморембугьоре. Илогьу диремунде, Пери э лою чаруьсде, вини юре, гье усэгIэт зур-зур пэхьни бисдо э песой доргьо, э гьирогь рэхь вебируьтгьо. Ранг эн Пери гье усэгIэт дегиш бисдо, сифет энү гьэгьр вечи. Хумор э у денишире, мугу:

— Вой эрме гердо, сифет туь хоке хуно бисдо рафд, чуь бири, кире дирей?

— Илогьу, сег жегьендеми, э песойму эдее оmore, руруйгьой энү сухде э шуьгьэм энү домуну.

Хумориш песово дениши, оммо дие Илогьу веде небу.

— Белки уре воисдембу э жигей сег биёв э песойму, имуре эри рэхь сохде э више, песе денишире поисде, кей иму эзгил, бигь чире верасде бэгъдо могошдимге э хуне? — мугу келе-келе Хумор, Илогъу шинову гуфдире гофгъой энуре.

Пери не Хумор гьердуюеки хэндуюсдуът, руьхшенд сохдере хуно э Илогъу.

...И ним сал бу падшогъе эз тэхд венгесе. Э гъэд эни ним сал Гъомуил не Илогъу дуь гиле рафдебируът э Гъосумкент, эжеки «окружное начальство» бугъо жиге. Угъо бэхшгъо бердебируът эри энугъо фуьрсуът гуфдире э вишегъой Мюшгуьр «гъэчэгъ Сосуне» эри гуьрде. Хьокимгъой эн Гъосумкент пушотеинегъоре хуно, те падшогъ эз тэхд офдоре, бэхшгъоре эзугъо э разимендире-воз мегирдуът, оммо дие унжо угъо полицейскигъоре нефуьрсоруът. Сер эн э Гъосумкент нуьшдебируътгъо хьокимгъош гъейсэгІэт динж небу. Гъисди пушотеинере хуно, те падшогъе эз тэхд офдоре куьгъне хьокимгъо гъеме э жигегъошу нуьшдебируът. Э Ахти, э Гуниб, Хунзах, Дашлэхъэр пушотеине гарнизонгъо, эфсергъо, генералгъой падшогъи мундебируът, э келе жигегъо князьгъо, ГІоширгъо нуьшдебируът. Оммо сокити небу э вилеет. Косибгъо, фэхълегъо э руй вероморебируът. Большевикгъо э гъеме жиге э ГІэрей хэлгъ вэхуьше, эз косиб-фэхъле мигуфдируът очугъ, нетерсире, ки вэхд омори заводгъо, фабрикгъоре эри эз дес девлетмендгъо вегуьрде, хоригъоре — эз дес муьлкедоргъо, власть эн девлетмендгъоре венгесе, э жигей энуноре власть эн жофокешгъоре.

Гъеле э бинебуз эн хьокимгъой Гъосумкент, э чуькле дигъ Эшэгъэ-Стал е жундуре лэгъэре косибе келе мерд, шогъир Сулейман гуфдиренигъо, ченд жире мэгІнигъо гуьнжунде э гъэршуй ГІоширгъо, хьокимгъо, муллагъо, хунденбу гешде э гъэд хэлгъ. Екиш эу е гоф нисе гуфдирембу. Хьокимгъо терсирембу эзини «гъэтмэгъэрише вэгІдо» лэгІэй энуре эри гуьрде, дуьсдогъ сохде, тенби-

хъи доре уре. Унегуьре хьокимгьой эн Гьосумкенте дерд Гьомуил нен Мюшгуьр не гуьрдебу гьейсэглэт.

Гьомуил денишире диренге, ки эз хьокимгьо гьейсэглэт эри энү кумек нибу Сосуне эри гуьрде, э эхир энү ведар^г ьде, у и коре тапшуьрмиш сохдебу э чоуш Илогьу.

Гьомуил эри Илогьу келе кумекигьо сохдебу э вэхдию. Илогьу жогьил бугьо вэглдо вирихдебу эз ватан хуьшде, Варташан, оморебу э Мюшгуьр. Гуфдирембируьт у кинигере куьшдебу унжо. Терсире эз одомигьой эн куьшде омorigьо одоми, угьо э эхир ю мадаравт гуфдире, у вирихде оморебу э Мюшгуьр, э сурогъ энү э и дуре жиге, дуре дигъ, э глэрей вишегьо, дерегьо пэхъни гьисдигьо, расирегор кес небу гуфдире. Е эз ковхо Гьомуил бэгъэй екиш хуб нисе дануьсдембу сургьой энуре. Ковхо э жигей э дес хьокимгьо доре и хунризе, хэтокоре, уре эз хуьшде куьнд сохд, чоуш но эри хуьшде, сургьой энуре гьемере пэхъни сохд. Илогьуре мюшгуьригьо нисе хосдембируьт Гьомуиле хуно. Илогьуш дануьсдембу, дирембу, чуйтам мюшгуьригьо э у шефд дениширенуьтге. Унегуьре Илогьу жигей хуьшдере эри сэхд гуьрде, терсире Гьомуил пэхъникие сургьой энуре очугъ несоху, у э ковхо уьзиегъ неведиромоге, гьеме буйругьгьо, гьуллугьгьой энуре э жиге, овурденбу, кумек поисде э кемер эн Гьомуил.

Кимвэглдо шевгьо Илогьу, пустире вокурде, миомо пэхъни мибисдо э ён хьэёт Сосунигьо, гьэреул сохде: у оморениге ненге нисе омореге э пэхъники шевгьо э хуне, тапинжере э дес гуьрде. Оммо е гилеш Сосун э чум, энү невохурдебу. Имбурузиш Илогьу гьэреул поисдебу э пушой хуней Сосунигьо. У диренге, ки Пери не Хумор сэбэхь очмиш бире-небире ведироморут эз хуне, рафдуьт э лой вишегьо, у эри хуьшде хэл сохд, ки угьо егъин эдете э Сосун эри вохурде рафденуьт: У омбар шор бисдо, эз пэхъники сер гуьрд евош-евош эри рафде э песой энугьо, пустире эз тен хуьшде векенде, э гъэд

кулего пэхьни сохде. Оммо э нимерэхь духдерго да-
нуьсдуьт у эдее э песошу оmore гуфдире.

Пери не Хумор терсире Илогью э песошу оmore, Со-
суне э юшуревоз невинух гуфдире, эз рэхьишу чаруьсде,
э е рэхьиге рафадует, дир-дир пой вечире. Гьово сморе-
оморе лап очугъ бисдо. Э гьирогъ асму, э песой више ри-
газгьой эн гьеле пэхьни бугьо чухьме, гьирогъ асмуре
гуйге дегесунд. Себэхьмундеине хинике кулок сер гуьрд
евошлей эй жумунде велггьой доргооре. Велггьой дорго
зерди вешендебируьт оммо гневго кип кову бируьт. Эз
дурине эдембу оmore сес эн Григору-чой.

— Иму лап э и дуригьо эричуь рафденим эри эзгил
не бигъ чире,— мугу Хумор келе-келе, гофгьою э гуш
Илогью даравт гуфдире.— Ини инжигеш бигъ не эзгил
пур-пурини.

Духдерго дерафдуьт э више. Илогью эз расдиш гье-
чуь дануьсд угьо эри Сосуне дирe нэгI, эри жуьра емиш
чире оmoreт гуфдире, эз эзгилдорго, не бигъдорго
кунд бире, сер гуьрдуьт эзгил не бигъ эри чире.

Э више лап сокит бу, нимелит торик бу, хиник бу эз
эвр себэхьмундеи. Оммо сес эн чой очугъ, келе-келе ши-
новусде оmoreмбу инжо. Духдерго э гуьзгьулогъ бире,
шиновусдембируьт сес лвьге, хухьге гьэчор хуьрд би-
реиреш э зир пойгьой эн Илогью.

Пери не Хумор те сироишу расире эзгил хурде, э ту-
морегьошу те ишуре воисде, жура бигъ не эзгил декуьр-
де, ведироморут эз више э гьирогъ эн Григору-чой. Э у
тарафигей эн чой жерге-жерге девгооре хуно поисдеби-
руьт келе дорго. Савзелуье мержго мовуте хуно эдем-
бируьт тов-тов доре эз ригагьой эн чухьмей мегъ Ок-
тябрь. Гювгьой эн чой шэх-шэхэре хуно сес сохде тунде
гIэсбе хуно эдембируьт рафде зофруво, бурмиш бире-
бире.

Илогью, чум ю э лой духдерго дери, эз пэхьники
энуго ведиромо эз гьэд више, пэхьни бисдо э песой эн
е гьолинде дор. Духдерго эз чой куьнд оmore, поис-

дуът. Бирден Хумор, уткеме хуно десе э бел веноре, мугу келе-келе, э лой више денишире, эжеки Илогью э песой дор, дегешде э сер шуьгъэм, пэхьни биребу, мугу:

— Пери, дануьсдени чуиге, биё тен шурим, имуре гьечиш-гьечуш рафдение жиге нисди, тэґИди эри сохде!

— Туь чуь гуфдире, Хумор?! — мэхьтел бирере хуно мугу Пери. — ГьейсэґІэт ґІов лап хиники. Песде имуре инжо дирегор мибу, ґІэйби.

Эз жэґІгьо не э више пэхьни бире хьэйвугьо бэгъэй ки дирe имуре? — мугу Хумор, хэндуйсде-хэндуйсде.

Илогью вераси, ки духдергьо эдете сер энуре пучунденуът, еґІни у недануь, угьо эри Сосуне дирe ведироморет гуфдире э рэхь себэхь зу-сери. У дануьсдембу, ки духдергьо э и хинике ґІов тен хуьшдере нишурут. У эз ело э дуьл хуьшде эдембу хэндуйсде э угьо, еґІни, гьечуь дануьсденуът эз расдиш Илогьуре мифурмунут э и коргьошуревоз, эз елойге у эдембу гьэґьр кешире духдергьо э бижиревоз е гиле э вогьнеки э више дарафдет эри жура емишгьо чире, имугьой инжиге е ченд сэґІэтиге мипоют. Оммо Хумор лап эз чой куьнд бире, дарбигьой хуьшдере векенде, пое э гьэд ґІов доноки, Илогью у вэхди эхуьшде домунд. «Белки эз расдиш и духдергьо э пушой энупартал ишуре векенде, тен хуьшдере шушдуът?» — фикир сохд у эри хуьшде. У омбар шор бисдо и кор э дуьл энупартал омоки. Эз ер энугье усэґІэт ведарафд Гьомуилиш, Сосуниш, себеб инжо омореиюш эз песой эни духдергьо. Уре гьейсэґІэт лап воисдембу бирэхьне тенгьой энугьоре эри винире, томоше сохде. У эри хуьшде еровурд сохд, чуьтам у синегьой энугьоре гуьрд, десе-дес сохдениге, э гьемей гьувот хуьшдеревоз вогосирениге э бирэхьне жендек энугьо.

Илогью пенжогь сала бугеш уре не зен бу, не ґІэйл. Э гьэд эни ченд салгьо у э Мюшгуьр зигьисде, у ченд гиле зен хосдебу, ченд гиле ведекуьрдебу. Дуь-се сал мизигьисд э зеневоз, э вогьней эзу юре ґІэйл небиреиревоз медекуьрд, екигере михосд.

Мюшгуьригъо мерде гІэйб ние сохдембу зене эй куф-
деи. Ки зен хуьшдере гІэре-бир семе никуфдге, уре
э дигъ мердиш хъисоб нисе сохдембу. Хуьшдени эн зен-
гъош гъечу дануьсдембируьт, мерд зене некуфде гІэмел
ниев. Унегуьре е доне зениш э гъуншигъо-мэхъэлегъош
шуькеет нисохд, шуьвер ю юре куфдени гуфдире. Ужире
зене уьсделуьге гІэйбиш сохдембируьт. Зенгъо ишу
хуьшденишу мигуфдируьт эз еки, эри еки хубе воегъо
сохдере хуно: «Муьшд шуьвертуь эз сертуь кем мегер-
до». ЕгІни, токи жун шуьвертуь согъ бу, худо мееро,
шуьвертуь небисдоге, муьшдюш нибу. Оммо Илогъуре
хуно екиш зене гъечу доноре нисе куфдембу те гъэбуьр-
гъэгъою хэхэ бире. КимвэгІдо жингъой энугъечи веро-
морембу, ки у э бирэхъне хэнжелевоз видовусдембу эз
песой эз терс хъэлегигер бире зен хуьшде. Бие зенгъой
мюшгуьри, кими энугъо гисне-тешне бируьтгеш, оммо
э Илогъу рафдере э герде нисе вегирдембируьт.

Ини имугъой и пенж сал бу Илогъу зенсуьз мунде.
У эз зуревоз хъэсрот э кешей зен дегешде бу. Гисне-
муьрде гуьрг чогуэ гусбенде э пушой чум хуьшде вини-
ре, билбул биренигъоре хуно, гъечи дениширебу Илогъу
э лой духдергъо, кей ебо сер-тен ишуре мекенуьтге, хуб
те воисде томоше мисохуге угъоре. Эз хъитиети веда-
рафде, Илогъу дендунегъижи сохде, эз сабурсуьзи хуьш-
де е келе ох кеши, ноле зерере хуно.

Оммо духдергъо чуй кориге партал ишуре нисе ве-
кендембируьт эри э чой дарафде, тен шушде. У вэхди эз
хъэвес серхуше хуне биребугъо Илогъу эри хуьшде еро-
вурд сохд, чуьтам у эз еки энугъо куьнд бире, векенде-
ниге эз сер энугъо сефгире, эз тен-ю булшире, песде десе
бердениге э лой шовол энугъо... Гье ижире хъэлгъо дерики
э дуьл Илогъу бирден эз више сес шэхэ-шэх омо, гуйге
эз некуми э сер више тегерг омоге. Илогъу гье у сэгІэт
чаруьсд песово, дениши э лой више. Гье у дегешдебугъо
тараф гелей эн гусбенд, гиев хурде-хурде, э зир пойгъо-
шу хуьшге чубугъгъо хуьрд бире-бире, эдембу э чой эри

Глов хурде рафде. Эз гъирогъ келе сеггьой гелеи, жене-вергьоре хуно эдембируът оmore. Бирден угьо Илогьуре винируътки, лэглэре пара сохде, тижe дендугьошуре ве-ди сохде, келе-келе равуьсде-равуьсде, гьов кенде оморут э сер эн Илогьу. Чупонгьо э и куьндигьо ве-ди небируът. Илогьу эз жун хуьшде хьэлежигер бире, сеггьой геле э сер ю шишире оморенки, гье усэглэт вэхуьшд эз жигей хуьшде, э дуь десевоз гуьрд эз сутун дор эри э дор верафде, хуьшдере эз дес сеггьо хилос сохде. Гье и туьтем е келе муйлуье сег, бурра гушгьо, шенде хуьшдере э сер энуг, глэнж гуьрд эз песой энуг, гезун энуре пара сохде. Эз Илогьу е келе буруж ведиромо. У гье усэглэт офдо э хори. Серсу бисдогьоре хуно Илогьу, ведешенд тапинжере, сер гуьрд эри гунле шенде э сер сеггьо эз терс жун хуьшде. Суьфте сеггьо эз сес тапинже терсире песово шендуът хуьшдере. Песде гене деш бед, хьуьршлуь бире, хьов-хьов сохде, ведабуррурут иловлей энуре. Белки сеггьо пара-пара мисохд Илогьуре, эгенер гье и вэхди, кейки сеггьой геле эдембируът рафде э сер энуг, эз дурине омо сес фит не хьэрой чупонгьо. Угьо шиновусде сес хьов-хьов эн сеггьоре, не сес тапинже шендеире, огол зеруът сеггьоре. Сеггьо недуьл-недуьл, хуни-хуни еново денишире э лой ранг рафде Илогьу во-гошдуг песово э сес чупонгьо. Илогьу гезун ю пара, эз ю хун рафде-рафде, десе э бирэхьне, хун рихде жигей хуьшде веноре, хьэлежигер, ранг ю хоке хуно, ленгуьсде-ленгуьсде вогошд песово, руьхшендиe хэндей духдeргьоре шинире-шинире.

Е кем вэхд гиросде бэгьдо Пери не Хумориш во-гошдугт э дигь.

СОСУН ВОГОШДЕНИ Э ДИГЬ

Поизи эдембу верасде. Доргьо нимелит бирэхьне би-
ребируйт. Э луггегьо вемундебируйтгьо велггьо лап зерд
бире, эз легъм гІэтош гъуж'дироморере хуно бируйт.
Э жигей эн дурунде зимигьо, хиргьо, мержгьо, руй бире
бисдугьо бирэхьне хоригьо веде бируйт.

Руз себэхьмунде бу. Гьово дегуърде бу, эдембу евош-
евош чиг рихде. Хоригьо, гъэд више тар-нем бируйт.
Гъилоггьо гъэр зере-зере эдембируйт пар зере э сер
нимелит бирэхьне бируйтгьо доргьой више.

Эз гъэд више, эз сер эн тенге жилгъэ, эз доргьо оф-
доре, хэзон бире велггьоре шишире-шишире эдембу
оморе е лэгъэре назуке одоми, гІэребир десе зере э ку-
тэхъэ, гъэйчи гуърде рушгьой хуьшде. И одоми эз дире-
мун эгІифе хунош буге, оммо у дилбоше одомире хуно
эдембу пой вечире, шори-шори денишире э иловле.
И гъейсэгІэт эз гъэд више оморембугьо одоми угее кук
эн ковхо бу — Шоул.

Имугьой и дегь сал бу у э дигь хуьшде неоморебу.
И салгьоре у э гъэземетгьо, сибиргьо гировундебу.
У хъэйрон бирере хуно эдембу денишире э вишегьо, хо-
ригьой дигь хуьшде, э ер овурдѣ гІэилигьо, жовонигьой
хуьшдере, дердимендие дедешуре, косибе дигьбонигьой
хуьшдере.

Рэхь ю кутэхь бу гуфдире, зур-зури эри рафде ра-
сире э дигь, Шоул эз келе рэхь нэгІ, эз гъэд више, эз
жилгъэ эдембу рафде.

Э чепилой жилгъэ е лугъонде дереи бу. Хори э дереи
э зерд бире велггьоревоз дечире бу. Э лап лугъонде жи-
гей дереи эдембу келе эрх гІов рихде. Инжо лап сокит
бу, е доне сес нисе оморембу. Эз лой дереи буй эн неми,
нимелит пусире велггьо нен гъуьзуьлгъэндгьо оморембу.
Шоул бирден поисд эз некуми перт бире одомире хуно:
эзу е ченд луьнг дурте э биней дор поисдебу е дуьшие
гомиш. Шуьгъэм эн у лап вамасире бу. У кефел хуьшде-

ре э дор ведоре, сере э хори норе, суьрггьой хуьшдере тиж гуьрде, хуни-хуни дениширебу э пушой энү поисде-бирутгьо гуьрггьо. Гьердуь гуьрггьо тиж дендугьоре дуь эеки зере, дуьме вежегьунде-вежегьунде, хьозур бируьт эй шенде хуьшдере э жер эн гомиш.

Шоул гье усэглэт э сер офдо, ки гомиш бордор, пушой бала зендеи. У дануьсдембу, ки омбара гомишгьо пушой зенде эз пэхьники вирихденуьт эз нэхир э е далдае жиге: е э хэсде више, енебуге э гьэд гьэмишлугь эри зенде. Гомиш э хьисобовоз жейле бири эз нэхир, омори э и жигегьо э динжиревоз эри зенде, оммо гуьрггьо омори расд бире э у. Шоул пэхьни бисдо э песой дор, думит сохде, чуй сохуге бердоре гомише эри хилос сохде эз лэглэй эн гуьрггьо. Гье и туьтем э куьнди энү е келе сес эн туьфенг шендеи омо. Е гуьрг вешенд хуьшдере э сер дуьпой, зузе зере песде дегешд э хори, сере воно, пойгьоре дураз сохд, хун берде юре, дие эз жиге нежуьмуьсд. Унигейге, терсе-терс денишире э иловле, вирихд пэхьни бисдо э дереи, э гьэд више.

Гомиш сере тик гуьрде, гье усэглэт вирихд, шуьгьэм ю лем хурде-хурде. Е минутиш негирошд, Шоул вини э куьнди хуьшде е жогьиле сиегье чердее, хиегьелуье, бигьлуье жогьиле куке. Э дес энү гьушелулее туьфенг дебу, э кишд ю хэнжел вебу. Эз е лулей туьфенг энү эдембу дурой барут ведироморе. Э тен эн жогьиле кук жундура чухогьо вебу, э пой ю пелуь-пелуье шовол пешми. Шоул хуб э тигьэтевоз денишики э сифет энү, шек сохд и гьемин у кукле бу э сер хэрмонгьой угее бебешу фэхьлеи сохдембугьо. Шоул лове э шоре хэнде веберде, куьнд омо эзу, десе кеши э лой энү эри дес доре уре. Оммо жогьиле кук поисд э жигей хуьшде, гьошгьобогьлуь денишире э у. Шоул вераси, ки кук юре нешинохд.

— Туь Сосун кук эн фэгьире Ишмогил нисди? — э хуьшде домундере хуно пуьрси Шоул.

Ловгьой Сосун гье усэглэт э шоре хэнде верафдуьт. У омо гьэл гуьрд Шоуле, хошомори сохд.

— Туь хош оморей, гІэззи Шоул,— мугу Сосун.

— Согъ боши, Сосун, согъ боши. Меш шорум туьре эй дирей,— мугу Шоул.— Туьре ме гъебо нешинохдум, бегъем мерд, игид бирей.

— Меш туьре суьфде нешинохдум,— гІэьб кеширере хуно гуфди Сосун.

— Пир бирем екем, эзу нешинохдей,— суьпле хэнде сохде, гуфди Шоул.

— Эзу товне нэгІ,— мугу Сосун дуьл Шоуле эри могъбул несохдей, эз зир чум денишире э сипи офдоре муйгъой энү, э е кем гъуьж диromоре пушони энү. Ведибу, ки э гъэземет не Сибирь гировунде салгъо э жун энү зурбое локо зери.

— Туь негуфдирекиш дануьсденуьм,— зарифаткимси мугу Шоул.— Оммо туь гуьрге э е гунлеревоз зурбо зери гъебо венгесди. Эгенер екемигеш вэхд мигирошдге, гуьрггъо э эхир эн гомиш медарафдуьт.

Сосун лове э хэнде веберд.

— Дануьсдени, гІэззи Шоул, эн киниге и гомиш? Эн Рэхьмон гъуншимени,— мугу Сосун, э дуьл хуьшде шори сохде, гомиш эн дусд хуьшдере эз дес гуьрггъо хилос сохди гуфдире.

— Эн у Рэхьмон тоегъой Гъомуиле сухундебугъоре гуфдире туь? — пуьрси Шоул.— У вогошди эз Сибирь, зиндеи?

Эри Сосун мэхьтеле кор неомо, Шоул Гъомуиле бебе не гуфди гуфдире. У эз ихдилотгъой Шелбет дануьсдебу, ки Гъомуил неки бебей эн Шоулигъо небу, у бебей энугъоре куьшдебу.

— Вогошди, зиндеи,— жугъоб до Сосун, сере жумунде. — Уре эри хуб довгІо сохдей бэхшиш дори. Зугъун урусире гІове хуно дануьсде. Оммо эз е чум кур омори.

Шоул эз гъул эн Сосун гуьрде, мугу эзу:

— Имугъой кеш бурайм э дигъ, ме э рэхъ эйтуь е хубе хэбер гуюм, ужире хэбер, туь эз шори межегъи. Сосун сере жумунд, лов ю э могъбуле хэнде верафд.

— Ме оmore нидануым,— мугу Сосун.

— Туьре тэгидие кори? — пуьрси Шоул. Песде гуйге гьейсэгIэт э сер офдорере хуно, э мэхьтелиревоз денишире э патрандашгьо, туьфенг не хэнжел ю, мугу: — Эри, туь гьечи ерэгьлуь себэхь-себэхь э вишегьо чуй сохде?

Сосун сере гьуз гуьрд.

— Вирихдем эз дигь,— е кем э хуьшде домунде, жугьоб до Сосун.— Имугьой е сали ме гьечи э вишегьо деруьм.

— Вирихдей? Эйчуь, эз ки вирихдей? — лап мэхьтел бире, пуьрси Шоул.

Шоул мидениши мивини жовоне кук жугьоб нисе доре, эз гьул энугуьрде, берд уре э ён е офдоре дор. Гьердуьй энугьо нуьшдуьт э сер энугу, э куче э сер соку нуьшуьгьоре хуно. Шоул туьфенге вегуьрде эз душ хуьшде, доно э гIэрей занигьой хуьшде. Шоул вегуьрд эз куьф хуьшде кисей томбокуре не е чуйкле гьэйлере, пур сохд гьэйлей хуьшдере, песде до кисере э Сосун.

— Имугьой ихдилот сох винуьм эйчуь вирихдейге туь эз дигь, и е сал э и вишегьо домундейге,— мугу эзу э дусдиреоз Шоул.

— Эз дес Гьомуил вирихдем, хьокимгьо мере гуьрде, Рэхьмоне хуно э Сибирь нефуьрсуй гуфдире, домундем э и вишегьо,— гIоси бирере хуно гуфди Сосун.

У песде е кем хомуш бире, ихдилот сохд чуй коргьо овордиге ковхо э сер хэгьер энугу, духдер раби Шафаде эри Эсеф кук хуьшде хосде, уре эз хэгьер ю Пери эри жейле сохде, чуйтам у эз гьэгьр эни кор хэнжеле вегуьрде рафдебуге э сер хуней Гьомуил уре эри куьшде...

Гьозие-гьэдер эн Сосуне шиновусденге Шоуле омбар хижолети омо, чуйш бисдоге Эсеф бирорюни, э уш келе тэхсири вери эз товун э сер эни кумексуьзе сэхьибсуьзе етимгьо ижире кор оmoreи. Дуьл энугу деш гьэгьр пур бисдо эз сербот эни хунризе, тэмэхькоре ковхо.

— Эз Ёѡмуил гьерчуыш бовори, ме хуб дануьсденуьм уре,— мугу Шоул. Песде десе э душ Сосун веноре, мугу эзу э жуьргІэтевоз: — Имуьгой туь нэгІ, Ёѡмуил эз туь терсуьгу, хэрегуше хуно э пушойтуь лерзугу.

— Чуьтам?! — мэхьтел бярере хуно пуьрси Сосун бовор несохде э гофгьой Шоул.

Шоул ихдилот сохд эри энучуьтам э шегьер Петербург фэхьлегьо не ранжбергьо, ерэгъ вегуьрде, венгесдетге хунхуре падшогъ Николая эз тэхд, гьейсэгІэт э гьемей вилеет тозе законгьо, тозе парадкегьо эдее норе оmore, э келе жигегьо э жигей гоширгьо косибгьо нуьшдет, дие эз гоширгьо хьокимгьо бирени нисди, хьокимьети э дес косибгьо дери.

— Ме унегуьре эдее гуфдиренуьм э ту,— мугу Шоул э эхир гоф хуьшде,— имуьгой Ёѡмуил не чуь Ёѡмуилигьо терсуьтгу эз ме не туьни, имуре эзугьо терсире герек нисди. ГьейсэгІэт закон не власть э дес иму дери.

Сосуне эз шори жиге небисдо и хэбере шиновусдки эз Шоул. У эз сер дор вэхуьшде, поисде э пушой Шоул, мугу:

— ГІэззи Шоул и туь гуфдиренигьо гофгьо гьэгъигьэтиш расди?

— Эри, дусдме, расди, расди, туь хуьшдени туь мивини имуьгой э чумтуревоз.

Сосуне гьейсэгІэт гуйге паргьо веромо. У ние дануьсдембу шори хуьшдере чуьтам гуьге, бирмунуге э Шоул. Песде у гьеебо туьфенге тик гуьрде, дуь гиле туьфенгшенд, хуьшдере вешенде-вешенде. Унг эн сес туьфенгшендей энучов бисдо э вишегьо, сэхьрегьо.

Те угьо ихдилот сохде-сохде рэхъ рафде, э дигь оmore расире, дие эз гьово чиг не омо, эз гІэрей рангхокистерие булутгьо ригагьой чуьшме веде бисдо, хори-гьоворе хуб е рач товуш сохде.

Э гьэд эни е сал Сосун сер ебо э дигь хуьшде рафде э хэгьер хуьшде эри сер кешире, гьемише нимешевгьо э гьэренлугъи рафдембу, юре кес невинуь гуфдире,

дуьзде хуно эз гъеме пэхъни бире. Имугьой имбуруз суьфдеи руз бу у эдембу очугъ, сер тик, дуьл ю шор, э дуьл ю ченгъэде хубе воегьо, ниетгьо дери рафде у э дигъ хуьшде.

Сосун не Шоул э ширине ихдилот мухшул гьисди, недануьсдуьт кей оmore расируьтге э дигъ. Руз шобот бу. Гъеме мердгьо, жем-жогьил э нимаз бируьт. Зенгьо, денишире, кей шуввергьо, кукгьошу эз нимаз миев гуфдире, ведироморе, гуьмге зере э ёнгьой хьэётгьошу нуьшдебируьт, дуь э екиревоз келе-келе гоф сохде-сохде.

Зенгьо гьетте Шоул не Сосуне дире, вэхишдуьт эз жигегьошу, зури-зури оморут, угьоре хошомори сохдуьт:

— Хош оmoreй, эй Шоул! Чорей вегьифе дедей мунош, хэлефме!

— Эз бедигьо, гъэргъэшегьо дур гердош, ой Сосун!

— Туь лап дегиш бирей Шоул?

Коми жогьиле гІэруьс буге, видов-видов рафд э хуней ковхо, Гъуьзуьргуьле эри бошорен доре, кук ю оmore гуфдире. Келе зен Эвшэгъ, муйгьой сер ю зим-зерд эз хьини зере, омо э ки Сосун, эз бел гьул эну гуьрде, кеши уре э гьирогъ, гофгьоуре кесиге нешинову гуфдире.

— Зеребири, зеребири туь и ализе сег куксеге, и эз чум худо-бенде офдорение нелоигъэ, миесди гьечи зере, нешумой ю ведарав бурав,— мугу Эвшэгъ э гуш-гуши эн Сосун.— Оммо у ние дануьсде у шев гІэруьси ме оmoreм гуфдирем э туь, чуйтам у нелоигъ э сер хэгьер туь хьэшо вешенди гуфдире. Ненге мере эз дес эну рещо гІ э хоригьо-гьовогьош жиге небу...

Песде Эвшэгъ бирден э ер ю оmoreре хуно э дуьлпесоиреоз пуьрси эз Сосун:

— Туьре, худоре шувкуьр, аминист сохди, небуге?..

— Эри, аминист вегуьрдем. Мере тозе хьуькуьмет аминист дори. Имугьой э жигей ковхо нен чоуш бие иму тозе одомигьоре вихим эз гІэрейму эз косибгьо,— мугу Сосун э жуьргІэтевоз.

Эвшэгъ мэхьтел бисдо мунд, гъич е кориш не верасире эз гофгъой энуг. Е пенж минутиш негирошд омо раси Гъуьзуьргуул. У эз дурине диремунде Шоуле, десгъой хуьшдере лов сохд э гьерло, гъэнетгьоре хуно, шуш-нефес гуьрде видов-видов омо э ки Шоул, гъэл дешенд э герден энуг, синесов бисдо э кук хуьшдеревоз. Песде э сифет энуг денишире э тигъэтевоз, сере жумунде-жумунде, зар доно гиризд.

— Вой эриме, хэлефме, э сифет туь ранг невери, озгъуне базугъой туь хьэл бири, туьре гъечи э и хьол оурдет...

Шоул гъэл гуьрде дедешуре гье эдембу моч сохде эз муйгъою, эз душ ю, тимор сохде сер энуре, хомуш сохде уре.

— Мегириз, дедей, дуьл туьре гурунд месох. Дие эзинбэгъдойге екиш не мере э гъэземет мидешенуь, не э Сибирь мифуьрсуь.

Э деде не писер денишире, зенгъой дигъиш эдембуруьт гиризде, диренге бэгъдовой ченд салгъо угъо эхириш э еки вохурдетте, чуьтам дуьл Гъуьзуьргуул дорд дорениге кук ю гъечи лэгъэр, ранг ю зерд бири гуфдире.

— Эле, весси туьш, фэгъир-о! — э биразиревоз мугу е зен эз Гъуьзуьргуул. — Э жигъй шори сохде бэгъдовой ченд-ченд салгъо кук туь, э шори-никиревоз э китуь омори ведиромори, туь эдее гиризде, дуьл энуре хэреб сохде?!

— Гуфдире асанти гъечи, — мугу эзу е зениге, э ки энуг поисдембугъо. — Эз дуьл дедей е худоре хэбердори.

Шоул не Сосун дануьсдуьтки мерд-мулей дигъ шоботи гуфдире гъеме э нимазуьт, гьердуьеки рафдуьт унжиге. Э Мюшгуьр гъеме хунегъой гилови бируьт. Е нимаз бу эз сенгъ вокурде оморе. Э зверсер дер нимаз шекуьл эн туро вебу э хэтгъой туроиревоз.

Эз сер сара пилонконгъой сенгъи Шоул не Сосун ве-рафдуьт э сирой эн нимаз. Гъэд нимаз одоми пур бу. Лап пир биребугъо раби Шафад э сер гъобой атласи

хуыште сисид дегуырде эдембу э сер гыхэл гофгьой нс
вигьоре хунде э сес мэҕнире хуно. Раби пир бугеш, сес
ю хуб мундебу, рач бу, заруынжи бу. Оммо пушотеин
гъувот э сес энэ не домундебу. Кемер раби буруне веде
роморебу, эн бонгъузе хуно, гъошгъо, рушгъой энэ шир
хуно сип-сипи биребу. Сиегье тиге чумгъой энэ имугъ
тов рафдере хуно бируйт. Сифет энэ эн могъбуле, хэс
дее одомире хуно бу. Гьемееки хуб гуш веноребириуыт
э сес раби не ю хунденбугъо гофгъой эн новире:

«Гьер мерд хьитиет бошит эз дусд ишму,— эдембу
хунде раби,— не э е доне бирортуыш бовор месох, чуын
ки бирор рэхь бироре гуырде, гьер дусд хэберберигъой
туьре сохде. Гьер мерд дусд хуышдере фирмундени, ду
зире нисе гуфдире, хуте сохдет зугъун ишуре те вемунде
дургунигъо, хьиллее гофгъо эри гуфдире...»

Песде раби эдембу гофгъой худоре, комиреки у эз
нуминей нови, гуфдирембу, хунде эри жэгҕмет, ки одо
мигъо эз недани ве хогъннишу эз худо эри дур бирей
«мегъитгъой энугъо зибиле хуно э хоригъо тигъи мибо
шут, хушегъой суьмбуыле хуно э песой бичинчи ве угъо
ре екиш вечирогориш нибу...»

Гъомуил нуышдебу э лап ведилуые жиге. Э тен энэ
ковре гъобой эвруышуымн вебу, э кишдию гъэиш нуыгъ
рен, э пойгъою гердеверию чекмегъой мэхьс, э сер ю зер
де килэхь бухорей. Э расдилой ковхо нуышдебу кук
ю Эсеф, э чепилой ю — чоуш Илогъу. Эсеф могъбуле ху
но нуышдебу, ведибуки, фикир энэ э раби хунде гофгъо
невебу. У эз ранг-руй хэсдее, нечогъэ одомире хуно бу.

Раби эз гофгъой Ирмие-гъенови хунде верасдки, ча
руьсд э лой жэгҕмет, десгъоре пушово кешире «мишиборо
х» сохд хэлгъэ. Гьемееки э е лэгҕэ «омин» гуфдируйт.

Раби гьетте «мишиборох» сохде верасде, ковхо эз
жигей хуыште вэхуыште, мугу эз раби келе-келе:

— Имугъой, жон раби, «мишиборох» сох хьуыр
метлуые Керенскире. Пушоте рабигъойму рузгъой шобот
падшогъе «мишиборох» сохдембу. Дие падшогъ немунди

имуре, оммо э кумеки худоревоз чуй Керенски данандее рэхьбер гьисди вилеет имуре эри дошде хэлгъэ эз тала-вурчие большевикгьо...

Шоул дес зе э душ эн Сосун, мугу эзу, у гьеле э сире пою гуфдире, ю зур-зур дарафд э гъэд эн нимаз, гье эз домой дер нимаз хьэрой сохд:

— Жэгмет, бовор месохит э ковхо!..

Гьемееки келе мэхьтел мундере хуно денишируйт лой Шоул. Шоуле диренге гьемееки э пой вэхишдуйт ре хуб эри томоше сохде.

— Туьни Шоул? — перт-гъогъ бирере хуно пуьрси ковхо, гердере шефд гуьрде, сер ю лерзире-лерзире.

— Гъэззи Шоул! — гъэиле хуно шор ве гиридени бире шенд хуьшдере э сер эну Эсеф.

Гъомуил гье усэгъет гъошгьоре дуллу сохде, гуьрд эз гъул Эсеф, кеши уре э лой хуьшде, нишунд э ён Илогъу. Илогъу э чумгъой назуи хуьшдеревоз буьхь бире дениширебу э Шоул.

Шоул верафд э сер гьихэл, рабире э десевоз евош зулойге до. Раби гъэгьре-гъэгьр денишире э Шоул, фи-рамо эз сер гьихэл, омо поисд э гъэрей Гъомуил — гъэбилей хуьшде нен Илогъу.

Гьемееки денишируйт э лой Шоул, гьери чуй гуфдире и одоми, комики ченд салгьо э гъэземетгьо нуьшди, э Сибирь бири, эри косибгьо дуьлсухуни сохде.

— Хьовиргьо! — мугу Шоул. — Ме эришму шоре хэбер овурдем: фэхьлегьо э Урснет, ерэгъэ э дес вегуьрде, пиш сохдет Керенскире, гъоширгьоре, девлетмендгьоре эз хьокимъети вегуьрдет, норет тозе власть — Советская власть. И власть эн фэхьлегьо нен чуйшмуни косибе ранжбергьют. Серберэхьи сохдени и власти лап буьзуьрге, лап дануьсменде одоми э руй эни гъуьлом, дусд ве сервор эн гьеме жофокеше хэлгъгьо — Ленин! Эзин-бэгъдо хоригьо э дес чуй Гъомуилигьо нидобу. Хуькуьмет гьеме хоригьоре мидуь ишмуре, косибе ранжбергьоре, комигьоки э эрэгъ пушони хуьшдеревоз гъуллугъ

сохде и хорире. Весси чуь Гьомуилигьо, раби Шафадигьо фурмундет ишмуре, жофой дес ишмуре вегуьрдет эришу...

Раби Шафад денишире диренге чуь жире хуб гуш доноре шиновусдениге мяшгуьригьо гофгьой эн Шоуле э гъэд эн нимаз, омбар гъэгьр омо уре. У эз гъэгьр, хуьрш дуьл хуьшде тоб недоре, ведарафд эз нимаз. Гьетте раби ведарафде, Гьомуил эз хуьрш хурузе хуно гьирмизи бире, сере шувунде, хьэрой вегуьрд э сер угее кук хуьшде:

— Бу-у-улшевик! Хьэ-рем-зеде! Оворе бош ебо эзинжо!

Эз хьэрой не гофгьой эн Гьомуил омбаргьоре гъэгьр омо, кимигьойгере хэнде гуьрд. Гье и туьтем э нимаз сес тапинже шенде омо. Песде гьетте сес тапинже оmore, эз вокурде пенжерей эн нимаз шенд хуьшдере чоуш Илогьу. Шоул гье усэгIэт зерд бире, э чепи десевоз гуьрд эз яралуь бире душ хуьшде, евош-евош нуьшд э хори. Е ченд одоми зури-зури верафд э сер гьихэл э Шоул эри кумеки сохде, ярай энуре эри дануьсде, бесде. Э гъэд нимаз офдо хьэрой, жевгъ. Рэхьмон э е чумевоз тиж денишире, эз хуьрш гьирмизи бире, гьов кенд рафд э сер Гьомуил.

— Шефд, хунриз, хьожигIэлемхур! Туь хуьшдениту вир-сур бош ведара эз пушой чум иму. Весси иму эз туь ветовусдеймгьо!

Гьомуил эз гьул Эсеф гуьрде, кеши уре э лой дер нимаз эри ведеберде. Зэхьлей эн Эсеф рафд, диренге, чуьтам жэгIмет хуьрш сохде, э сер бебешу оморениге. Эз елойге уре воисдембу бурав винуь, чуь бириге бирорюре, оммо Гьомуил гьул энуре рэхьо не сохде, кеши берд уре э ён дер. Гьомуил е дэгьдэгъэ поисд э ён вокурде дер нимаз, э е хуьрш, э е гъэгьревоз денишире э лой эн э сер ю хьэрой-хьэрой сохдембугьо жэгIмет, мушде гьово вегуьрде, гьеле-буле гуьрде эри энугьо, мугу:

— Чогъолгъо, пойбирэхънегъо, гиснемуърдгъо! Гъеле поит ме э дивун ишму мадарам!

Оммо ковхо гъогъ-перт бисдо мунд гъе усэгІэт диренге, чуйтам эз некуми э пушой эню оmore поисдге Сосун, хэнжел э кишд вери, гъушелуле — э душ ю. Зугъун эн ковхо кут бисдо вогоси э лэгІэй ю. Сосун не ковхо хуни-хуни денишируът дуй э сифет еки. Екиш оmore гъейсэгІэт пушой энугъоре негуърд. Зэхълей эн терсего-гъе. Эсеф эз мунде жигеш рафд Сосуне гъечи виники. У бирден дес хуышдере эз некуми э е зарбевоз эз дес бебешу ведешенде, вирихд, гъишде бебешуре руй бе руй э хунлуье дуышмен хуышдеревоз.

ШЕВ Э СЕБЭХЬ БИРЕКИ...

Гъуьзуьргууле эз дерд-дуьлесди жиге небу. Дуьл эню эдембу пара бире. Зиндегуни, гъуьлом ингъэде эри эню исэгІэт тэхъл бу, ки эри эню гъечи оmoreмбу: чуй э и дуьньгъ дердгъо, гъэмгъо гъисдиге — гъеме э сер эню тигъи бири. Келеи кук эню Шоул, комики ченд салгъо э гъэземетгъо, сибиргъо мунди, имугъой яралуь дегешди э гъэд хъэлов. Дуьимуьн кук эню Эсеф, рэхъмедуьл, чумтерсе гІэйл эз Сосун терсире, гъэгър э сер хэгъер ю ижире кор оmoreире эз ю неведешенуь гуфдире, вирихди оворе бири, гъич ние дануьсде у эже рафдиге. Шуьверю Гъомуил гириге, комики гъеле ди келей эн жэгІмет бу э дигъ хуышде, гъейсэгІэт э гъэд дигъ хуышде э дуьсдогъи нушунде омори. Чуй мибуге эхир эни коргъо у нисе дануьсде. Эдете гуфдиренуът и тозе хьокимгъо, большевикгъо е беде бирэхъме одомигъоют. Угъо гІовункоргъореш, гІовунсуьзгъореш ки гІошир, девлетменд гъисдиге зеренуът куышде, не эз худо терсиренуът, не эз бенде. ГІоширгъо чуй тэхсиркори, эгенер худо еки-

ре косиб сохдиге, екигере гҀошир... Гъуьзуьргуьл гыич эри хуьшде гъондурмиш сохде нисе дануьсдембу, кук ю, эз гҀошире хуне, михьтож, дуьлесди недире одоми, хундегор, гҀэсуьлмед эз сер ведарафде, большевик эйчуь бириге.

Э пушой худо шогьоди, у гыич дуьимуьн шуьвер хуьшдере эз дуьли не хосди е вэхдиш. У бие мунденге, фэгьире Юсуф куьшде оморе бэгъдо, эри хуьшде норебу, дие гыич э шуьвер нерафдени, гҀэил хуьшдере нуьшде, дошдени. Оммо Гъомуил динж негыишд уре, э хушевоз, гужевоз хосд овурд уре э хуней хуьшде. Оммо э худои гуфдире гереки, Гъомуил эри угее кук хуьшде Шоул эз суьгъде бебегьош омбар сохди.

Эри хундей энү, хэржи энү гыич пул гыимиш несохди. Оммо у э жигей хьуьрмет Гъомуиле гуьрде, дуьшме бири эри энү.

Гъуьзуьргуьле юреш хьэз нисе оморембу эз туьнди, беда эн шуьвер хуьшде, э хэлгъ гуж сохдеи энү. Оммо эри Шоул у е усоле корлеш не сохди, эз хуби бэгъэй. Эйчу Шоул э никигьой угее бебей хуьшде беда сохдениге сер энү нисе ведарафде эзи кор.

Ижире эри хуьшде фикиргьо сохде, Гъуьзуьргуьл нуьшдебу э хуне э ён хьэлов эн Шоул. Шоуле гьетте яралуь сохде э хуней Сосун овурде дегердундебируьт. Ярай Шоул унгъэде гурунд небу. Гунле расиребу э душ энү, оммо э остгъу кор несохдебу. Шоуле дегердундебируьт э ён дивор, э куьнди эн кинле. Э кинле е хуб эдембу гҀэтош сухде, товуш сохде гиловзере диворгьой хунере, лэгъэре, зерд бире сифет эн Шоуле. Эз сулай эн бун хуне э торике асму е келе астара веда бу. Э догълей хуне эдембу пусус нефти сухде. Эгенер э кинле гҀэтош нисухдге, эзу пусус хуне гыич бегьем товуш нибисдо.

Шоул душ ю бесде дегешдебу, кемере э болуш веноре, лэгъэр бире десгьой хуьшдере э сер луьхьуьф кешире. КимивэгҀдо Шоул чумечару сохдембу э лой дер.

Бирден дер вокурде омо. Э домой дер ве́ди бисдо Пери. Эз зир сиегье, гу́ле-гу́ле сердеги энү, бешгей хэнжел ве́ди бу. Духдер Гъу́ззу́ргуу́ле э хунешу виники, омбар ма́хтел мунд. У жу́ргІэт несохд эри пой норе, ди́роморе. Оммо Шоул э у э ми́гровуни́ревоз дениши́ре, мугу:

— Диро, гегей, диро, гІэйб меевгу ту́yre!

— Диро, диро,— мугу Гъу́ззу́ргуу́лиш. Песде гъу́з бире э лой кук ху́шде, евошлей мугу э гуш энү: — эзир бел се́фги энү гуйге хэнжел дері?

— Ме́терс, де́дей,— э хоши́ревоз мугу Шоул евош-евош.— Ме ху́шдени́ме фи́рсорем уре э хуней Шелбет у хэнжеле эри овурде. Ме гъейсэгІэт гье́мере мугуюм э́ритуь.

Пери е кем э ху́шде домунде, песде гье́ebo ди́ромомо э хуне. У гъу́з бире э сер хэ́лов эн Шоул, ве́дешенд хэнжеле, но э сер лу́хху́ф, песде зури-зури ве́дарафд эз хуне.

Пери овурде хэнжел не гъ́ише Гъу́ззу́ргуу́л дире-мунде гье́ebo ве́шенд ху́шдере. Чумгъой энү гъ́ечи домунду́т рафд э и хэнжел. У гъ́ечи ма́хтел, билбул бисдо угъоре ди́ренки, гофиш сохде не́дану́сд. Гъу́ззу́ргуу́л э лерзире десгъоре́воз ве́гуьрд хэнжел не гъ́ише, ку́ьнд овурд эз чумгъой ху́шде, сер гу́ьрд эри фе́гъм сохде. Чумгъой энү гІэ́рс пур бисдорут, си́нею ве́рафд-фурамо. Гъу́ззу́ргуу́л э ду́ь десевоз ве́но э си́ней ху́шде гъ́иш не хэнжеле.

— Шоул! — бирден е хъэ́рой ве́ди́ромомо эз бу́гъоз энү.— И хэнжел не и гъ́иш эн фэ́гъире бе́бешмуни. Чу́ьтам офд оморет игъо исэгІэт?!

Гъ́иш не хэнжел Юсу́фе ди́ренки, э ер Гъу́ззу́ргуу́л омо ги́рошде рузгъой ю, чу́ь хуб, бэхде́вер бу́ге у э Юсу́февоз, чу́ьтам ме́гъит энуре овурдебу́ге э ди́гъ... У хэнжел не гъ́иш Юсу́фе сэхд гу́ьрде, се́ре ду́ллу сохде, ло́йлум хурде-хурде, зар доне ги́рисд, гье́мей же́ндек ю лерзире-лерзире. Шоул э со́гъэ дес ху́шдере́воз гъ́эл гу́ьрд де́дешуре.

— Жон дедей, мегирис,— мугу Шоул.— Мере хэбери эз дуьлтуь. Дуьлмеш эдее омбар тенги сохде. Е кем хуьшдере э дес веги, хомуш бош, ме гьейсэгIэт гьемере мугуюм эритуь.

Оммо э гуш Гьуьзуьргуьл гофгьой эн Шоул неда-
рафд. У хэнжел не гъэиш Юсуфе гъэл гуьрде, гирисде-
гирисде гогь моч мисохд, гогь э гъутиней хуьшде, гогь
э чумгьой хуьшде моно, гуйге, муьгьр, хъэсроти эн Юсу-
фе вегуьрде эзугьо. Э дедешу денишире Шоулеш гирис-
дени гуьрдебу. Эхириш Гьуьзуьргуьл е кем хомуш бире-
ре хуно, но хэнжел не гъэише э пушой хуьшде, э чум-
гьой гIэрсиревоз денишире э кук хуьшде, мугу:

— Туь гьечуниге дануьсдени ки бебешмуре куьшди-
ге? Гу эриме!

Увэхди Шоул гьемере ихдилот сохд эри дедешу
и гъозие-гъэдере, эз товун эн комики хундегор дануьс-
дени.

Эри Гьуьзуьргуьл гьейсэгIэт гьечу омо и ю дирени-
гьо коргьо, шиновусденигьо гофгьо э эвреи нисди, у эдее
гъэтмэгъэрише ховгьо дире. Сер энэ эдембу черх хурде,
дуьл ю пара бире. У терси, суьсд бире эз хуьшде раф-
де, э пушой яралуье кук хуьшде неофдону. Унегуьре
у вэхуьшде эз жигей хуьшде, э гужевоз пой норе-норе,
ведарафд эз дер. Шоуле гене гуфдире воисдембу э дедешу,
ки у большевик бири, Гьомуиле э чум дире нисе
хосде неки эз товун энэ кор, ки Гьомуил гъэчэгъэ хуно
бебешуре эз пэхьники куьшди, зен энуре эри хуьшде ве-
гируь гуфдире. Эгенер Гьомуил и хунризие коре нисохд-
геш у гене мирафд гьечиш-гьечуш э рэхь большевикгьо,
э гъэршуй гIюширгьо. Чуьнки гIюширгьо э косибгьо,
фэхьлегьо эдете омбар гуж сохде. Большевикгьоре во-
исдени угьоре эз гуж эн девлетмендгьо хилос сохут, эри
гьемей хэлгъ азади, бэхдевери биёрут. Оммо э хьол де-
дешу денишире исэгIэт у дие песой гоф хуьшдере дураз
несохд, гуьрде непоюнд уре э ки хуьшде.

Гьетте Гьуьзуьргуьл ведарафде, бирден луьхьуьфе

э сер занигьой хуьшде э дуз сохдеки, э дес Шоул омо е когъоз диromo. Шоул лов сохд когъозе, сер гуьрд эри хунде э угъо вебируьтгъо хэтгьоре:

«Шолум эз ме, эз Эсеф эритуь, гIэзизе севгилиме, Пери! Пери-жон мере воисдембу эз гъэгьр жунме, эз серботи э сер ме нен туь бебейму овурде коргъо, серме-ре вегируьм вируьхуьм, оворе бошум э гъержой бисдо. Оммо жунме, нешумойме э туь дери, туь суьз ме гъэнет хуьрд бире, яралуье гъуше хуноюм. Туьсуьз эрме и то-вуше гIуьлом сэхде гъэземете хунои, торике гъоврере хунои. Ме гъейсэгIэт э дуре жиге нисдуьм, э дигь Молла-Хэлил э хуней эн е гъуногъ иму пэхъни бирем. Эггер туь э ме бэхилемиш несохдиге, э герде невегуьрди-ге иму эеки гъисмет бошим, мере дие э и гIуьлом зигъисде герек нисди.

Бедмозоле Эсеф

Шоул когъозе хундки, э хуьшде домунд. И когъозе э хьисобовоз Пери хэнжеле не гъэише э пушой энэ э но-реки, э вогънеки венгесди, Шоул хуну — дануь гуфдире. Шоул эри хуьшде теслих сохд гую э Сосун э дуьл хуьш-де гъэгьр непируь, э гъиомет эн севгилигъо мешет небу.

Шоул э и фикиргъо дерики дер хунере вокурде диromo шори-шори Рэхьмон. Э тен энэ шеи солдати вебу, э синею георгиевский хоч. Рушгъой энэ чире бу, немелит сипре бигъгъой энэ хуб бурмиш сохде. Ди урэ жэгIмет эн дигь председатель эн сельсовет вихдебу. Имуьгой эз диревоз уре гъеме «Сельсовет — Рэхьмон» гуфдирем-бируьт. Эз песой Рэхьмон диromo Сосун. Э душ Сосун карабин вебу, э кишдию тапинже не хэнжел. Дуь карабин не дуь тапинжере угъо эз хуней Гъомуил вегирде-бируьт. Имуьгой е карабин э Сосун бу, екиге э Рэхьмон. Сосуне жэгIмет жигегир эн Рэхьмон вихдебирут. Е ченд минутиге гирошде бэгъдо дироморуьт членгъой сельсо-вет: келе мерд Шелбет не Офдум — е буд наргов.

— Гъери биѣйт нуышит, тозе власть эн дигь,— лове э шоре хэнде веберде, мэхсере кимси мугу эзугьо Шоул.

Рэхьмон не Офдум нуышдуът э ън Шоул, Шелбет омо поисд э ън кинле, десгьой хуышдере эри герм сохде. У е кем эз хиники эдембу лерзире. ГъейсэгІэт хинике рузгьо бу, эхир поизи бу. Оммо э тен эн Шелбет эз шейшовол жомои бэгъѣй гычиш невебу. Угьош пелуь-пелуь бируът. Сосун диренге, ки пире мерд э ън гІэтош омори эри герм вероморе, гье усэгІэт ведарафд э хьѣт, овурд е гъужогъ хьуьзуьм, доно э кинле. Тозе хьзуьмгьо сухде, луьп зеруът, гьеми герм, гьеми товуш сохде хунере. Шелбет десгьоре э пушой гІэтош гуьрде, эдембу шори сохде.

— Имуре эри омбар нуышде вэхд нисди,— мугу Рэхьмон.— Хэлгъ гьеме э нимаз кура бири, э иму де-нишири.

Рэхьмон эз куьф ведешенд когъозе, э шефде буквогьоревоз нуьвуьсде э хэт урусиревоз, мэгІлуьм сохд э Шоул, ченд гьопо хори, богъ, мол, оводуни эн ковхоре угьо нуьвуьсдетге э хэлгъ эй мэгІлум сохде, косибгьой дигье эри доре.

...Божэхьт эз дигь Мюшгуьр бине зере оморе эйло ингъэде гьечи э нимаз одоми кура биребуге, имишевинере хуно. Э нимаз эри нуышде жиге небу. Омбаргьо э пой поисдебируът. Зенгьой Мюшгуьр е вэхдиш э нимаз нисе оморембируът, не угьоре э нимаз оморе ихдие-риш небу, егІни зен «бэхш гъэлифон», уре э нимаз чи недери. Оммо имбуруз зенгьош оморебу э нимаз, расди гьемей энугьо э пой поисдебируът. Э нимаз кура бирегоргьо гъейсэгІэт гуйге фурмуш сохдебируът: ишу э мейду кура небирет, э нимаз кура бирет. Кими энугьо гъэйле— папрус эдембируът кешире, кимгьойге келе-келе гоф сохде, дуь э екиревоз гьенег-мэхсере сохде. Э зверсер эн гыхэл эдембу е келе лампей нефти сухде Эз дурей эн томбоку э гъэд нимаз хуб дуь екире диреш нисе бирембу. Э ън эн гыхэл, э сер хори е ченд туморе, хэ-

рере хуно дечире, муьнуьк, шекер, ешикгьой сэгIбу, тупгьой парче, е дегь туьфенг — гьушелуле, е хэйли патронгьо норе оморебируьт. Гьемей эни чигьоре сельсовет дигь эз хуне не жейлее утогь эн ковхо вегуьрдебируьт. Шоул, Рэхьмон не членгьой сельсовет верафдуьтки э сер гьихэл эри гоф сохде э жэгIметевоз, гьемееки гоф несохде, поисдуьт. Суьфде гоф сохд Шоул.

— Бирору! — мугу Шоул, ярае гьул ю э ейлугьэвоз бесде. — Эз сер эни гьихэл э салгьоревоз рабигьо эришму дургуне доршгьо дорет, ишму эри гIоширгьо кемер хуьрд сохит, жофой эн дес ишму угьоре дит, э гиснеи, тенги зигьит, оммо э руй гIошир эн падшогь гоф меерит гуфдире. Эз хотур эни кор угьо ишмуре имид дорембу муьрденге э у гIуьломиге хубе рузгьо мивинит гуфдире. Эгенер э дерд, дуьлесдишму тоб доре непоисдитге, угьо эришму гьелебуле гуьрдембу, э худоревоз не хьокимевоз терс мидорут.

Шоул унгьэде келе-келе гоф нисе сохдембу, оммо сес эну лап хуб эдембу шиновусде оморе, ингьэде хэлгь э тигьэтевоз уре эдембу гуш веноре. У эдембу гуфдире, чуьжире гужгьо сохдиге э хэлгь хунхуре падшогь, министргьою, мейл энугьоре гуьрдемируьтгьо гIоширгьо, девлетмендгьо. У эдембу гуфдире эз товун суьфдеи гьонунгьой эн тозе власть: хоригьоре эз муьлкедоргьо вегуьрде косибе ранжбергьоре эри доре, заводгьо, фабрикагьоре эз дес гIоширгьо вегуьрде, доре э дес фэхьле-гьо, чуьтам гьемееки эз дуьли-жуни бие сэхд гирымге Советская власте.

Э гьэд нимаз гене сес-сес офдо, кейки Шоул гоф хуьшдере гуфдире верасденки. Рэхьмон сер гуьрд эри мэгIлуьм сохде: коми эз хори небирогоре косибгьоре гьейсэгIэт хори доре миёв гуфдире эз вегуьрде хоригьой эн ковхо, коминигьоре гьейсэгIэт эзи парчегьо доре миевге.

Рэхьмоне те эхир гоф сохде негьишдуьт. Гьер мерд сер гуьрд эз жигей хуьшде эри хьэрой сохде:

— Ебо эз товней хори бэхш сохдеи мэгІлуым сохит!

— Муърде одомиреш дуь гез хори семе бирени, оммо и зуьнде сермере ним гез хориш нисди!

— Энжэгъ хорире бэхш сохде гереки э хьисобире-воз: екире хубе хори, екигере усоле хори дорени нэгІ!

Эз жигей хуьшде вэхуьшд сара келе мердле Одом. Пустире э душ вешенде-вешенде у тэгІди несохде омо поисд э пушой гьихэл, эз хуней ковхо вегуьрде оmore чигьо норе оmoreбугьо жиге. У егиле э е темэхь, битобииревоз чум шенд э лой эн парчегьо, молгьо, песде э лой Шоул, Рэхьмон чаруьсде, мугу, э буз пои поисде, муьшде гьелебуле гуьрдере хуно, тик гуьрде:

— Ме эдее хосденуьм эз тозе власть мере неки хубе хори дорени, оммо хубе парчеш дорени. Небуге э жун мере офиригьо асмү, хун мибу э и хори!

Одом гьечи шувунд хуьшдере эз хуьрш, гуйге гене омо э у куьгьне гьуьздурмей энупичиге.

— И чуь гьелебулеи туь эриму гуьрдени? — э вогьнеки гюси бирере хуно пуьрси Офдум — е буд наргов, чумгьоре чарунде.

Рэхьмониш гьуз бире э ки энуп эз сер гьихэл э зарифатевоз мугу эзу:

— Эй лелей Одом, эгенер туь ижире «игидиге» и «игидигьойтуьре» теимугьой э Гьомуил не Илогьу эричуь небирмундебири, имуре эричуь терс доре туь?

Э нимаз кура бире одомигьо гьеме хэндурьсдуьт. Гьовой эн гьеме хуб бу, шор бу. Келе мерд Одом э гофгьой Офдум нен Рэхьмон гуш негуьрде, сере жумунде, мугу гене келе-келе:

— Эдее гуфдиренуьм э ишму: мере э хуьшде ихтибор нисди. Эгенер гуфдиреймере несохдитге — ху мибу инжо. Ме дие эз сабуьр-обур ведарафдем, коргьой гуьгьоре хуно, корде э остгьу расири, дие довом доре нисе данурьсденуьм. Зенме, духдергьойме бирэхьнеют, э тен ишу эй вокурде угьоре партал нисди. Э билогь эри гюв овурде угьо шев ведарафденуьт эз хуне. Ме имугьой э и

келе мердимеревоз, килэхьмере э хори зере, совуре э кулме веноре э билогъ эри глов рафдени нисдуьмки!

Гофгъой эн Одом гуйге бизе хуно сула сохд дуьл эн Сосуне, шиновусденге, ки Хуморе гьейсэгIэт э куче эри ведироморе партал нисди, эз елойге у гуйге эзи гофгъой эн Одом хижолетире хуно кеши.

Одоме гене чуйге гуфдире воисдембу, оммо сес энугъе усэгIэт поисд эн гьирке гуьрде одомире хуно.

— Хуб, нуьш э жигейтуь, лелей Одом, иму э назар мегирим товогъэйтурел — мугу эзу Шоул хоши-хоши.

Келе мерд сере жумунде, гьирмизи бире, омо нуьшд э жигей хуьшде. Рэхьмон е чум хуьшдере э когъоз доно-ре, суьфделе сер гуьрдебу эри хунде, мэгIлуьм сохде э жэгIмет э бэхш ки чуй расириге, бирден туьфенг э душ вери, патрандаш не хэнжел э кишд бесде, шуш-нефес гуьрде омо диromo лезги Хьэсен. Лэгъэре сифет энучире бу, сипре муйгъой сифет энучи ве-ди бируьт. Э нимаз эз дурей эн томбоку унгъэде товушиш небугеш, ве-ди бу, чуйтам у эз сифет гьирмизи, дуьлпесои буге.

— Дусдгъойме! — мугу Хьэсен келе-келе, руй бире э ки жэгIмет. — Гоширгъой эн дигъ иму не Эгълеби ку-ра бирет, десде гунжундет, гIэтлуь, ерэгълуь имшев ни-мешев эдете э сер дигъ ишму оморенуьт, ишму эдете э рэхъ большевикгъо рафденит гуфдире. Угъоре инжо Илогъу, чоуш дигъ ишму эдее овурде э сер ишму. Эглен мебошит, хьозуришмуре винишит. Угъо гьейсэгIэт э рэхъ деруьт!

Эзи хэбер гъеме терсируьт, кимигъо сер гуьрдуйт эри вирихде, кими зенгъо, сине куфде, сер гуьрдуйт эри хьэрой сохде.

— Бироргъо! — келе-келе мугу Шоул. — Дуьшменгъо-ре воисдени терсунут имуре, иму э рэхъ Советская власть нерайм гуфдире. Угъоре воисдени пушотейнере хуно, чуйтам э вэхд хунхуре падшогъ Николай э сер иш-му Гьомуил ве чуй Гьомуили хунризгъо, гужкигъо огъо-ети сохут. Гьемееки гуьрд бире, кумек бире биё пиш со-

хим дуьшмере эз сер дигь иму! Метерсит! Власть гьей-сэгIэт эн угьо нэгI, эн чуьишмуни жофокеше хэлгьи!

Хэлгъ гьеме е доне сес несохде гуш вено э гофгьой эн Шоул. Гене эз жигей хуьшде вэхуьшде, пустире э душ хуьшде вешенде-вешенде ведиромо поисд э ён гьихэл келе мерд Одом. У бирден пустире эз душ хуьшде шенде, чуькле муьшдлей хуьшдере эз синей хуьшде зере, хурузе хуно гьирмизи бире, мугу:

— Дуз гуфдире гIэззи Шоул иму. Гье эз товней ужире бедхьисобе одомигьоют ме те имугьоиш хорисуьз, гIэилгьойме парталсуьз мундигьо. Мереш дит е ерэгъ, эз гьеме пушо мурам эй женг сохде э угьоревоз!

Оммо и дес э гофгьой эн Одом екиш нехэндуюсд.

Шоул эз нуминей жэгIмет келе согъбоши гуфди эри Хьэсен, тэгIриф до уре. У вэхди Хьэсен, мугу:

— Ме тэхьно не оморем э песошму эри кумек бире. Ме э хуьшдеревоз овурдем кук мере, не бирорзереймере. Угьош мере хуно э ерэгъэвозут.

...Шоул дигьбонигьоре бэхш сохд э дуь десе. Е десдере э Хьэсен, Рэхьмон, Сосун ве е ченд одомигеревоз, ю хуьшдению э сер ишу вери, гьишд э гьирогъ дигъ, э песой гьендэгъгьо, э ён рэхъ, эз жеки миеседе оморе дуьшмегьо. Е ченд одомире дорут гьушелулегьо, патронгьо, эз хуней ковхо вегуьрдебириуьтгьоре. Е десдейгере фуьрсорут э улойгей дигъ, гьэчэгъгьо эйлонме зере дигье, эзулойге шишире недиров гуфдире.

Шев ниме бу, сэхд торик бу. Гьовош хиник бу. Э асму дуре асдарагьо эдембириуьт миже куфде. Бирэхьне доргьо лос поисдебириуьт э богъгьо. Эз е жигеш е доне сес небу. Сеггьой дигьиш, гуйге гуьзгьулэгъ бире, хьовхьов нисе сохдембириуьт. Э гIэрей дуь гьендэгъ рэхъ бу. Десгьо, пойгьо эдембириуьт бее зере эз хиники. Оммо не э рэхъ, не э иловле оморегор кес веде небу. Бирден егилейге эз дурине сес пое-пой эн гIэсбгьо омо. Мюшгуьригьо чум доноре поисдуьт э у тараф, эз комилоки сес пое-пой эн гIэсбгьо эдембу оморе.

— Те ме ихдиёр недуым туьфенг мешенит! — буйругъ до Шоул.

Гъемееки дегешдуът э биней гьендэгъ, туьфенггьоре гуьрде. Кими туьфенг небирогоргъо э хуьшдеревоз хэн-жел вегирдебируът, кимигъо э кишу гьерки е шеле месе кура сохде, норебируът.

Е ченд минутиге бэгъдо гІэтлуьгъо, соегьоре хуно э торики веи бисдорут. Угъо эдембируът оmore э ол-хогъиниревоз, имид сохде, ки э дигъ гъейсэгІэт гъеме хи-сири, екиреш хэбер нисди, угъо шев нимешев э сер дигъ кесиге эдее рафде гуфдире. Гъетте гІэтлуьгъо э ён рэхъ оmore расире, Шоул буйругъ до эри гуниле шенде э сер энугъо.

Эз гІэтош эн барут, сесгъой туьфенг шендеи, гуйге э пушой чум биренгъинегъо жегъисд, сес гром-гром омэ. Кимигъо кура сохде месегьоре сер гуьрдуът э е зарбевоз эри шенде э сер гъэчэгъгъо. Бирден омо сес шихъиней эн терсире гІэсбгъо, сес ноле нен хъэрой эн месе расире, яралуь бире дуьшмегъо.

Эз дигъ омо сес шивен эн зенгъо, гирисдей гІэилгъо, равусдей эн сегъо. Гъэчэгъгъо муьрдегъо, яралуьгъошуре э рэхъ гъишде, пиш сохдуът песово гІэсбгъошуре. Эри Сосун гъечуь омо, гуйге еки эзу у куьшде гъэчэгъгъо Илогъу бу, чуьтам у гунле расире мунде, десгьоре лов сохде, э хъэроевоз офдоге э хори эз кул гІэсб. Уре во-исдембу фурав, гешдуь винуь э гъэд мегъитгъо у Илогъуниге небуге нэгІ. Оммо Шоул уре ихдиёр недо.

Гъеме лап келе шор бисдорут хункие гъэчэгъгъоре, тембихъ ишуре доре, пиш сохдуът гуфдире. Оммо Шоул негъишд еки энугьореш э дигъ вогошде, угъо белки дуборе могорду миёв гуфдире. Эз расдиш е ним сэгІэтиш негирошд, эз лой рэхъ нэгІ, эз гъэд эн богъгъо сес гунле шенде омо. Гъэчэгъгъо гІэсбгъошуре э гъирогъ богъ бесде эз гъэд богъ эдембируът шишире оmore э сер энугъо. Десдей эн дигъбонигъо гъе усэгІэт песово чаруьсде, сер гуьрдуът э угьоревоз эри довгІо сохде. Сосун э гъизгъин

эн женг, гунле шенде-шенде омо хэйли пушо ведиромо, дур бире эз десдей хуыште. Гье и вэхди пенж доне гъэчэгъ ведабурри иловлей энуре. Гьово пушой себэхь би-ребу. Гьеме веде бу э иловле. Сосун дануьсд, ки эз дес эни гъэчэгъгьо, иловлеюре ведабурратгьо, уре эри хилос бире минкин нисд, у э сер шуьгъэм суьруьтме рафде-рафде, омо пэхьни бисдо э песой е келе гъэребечдор, эзунжо сер гуьрд эри туьфенг шенде э сер энугьо. Е гъэчэгъ бирден вэхидь э келлей пой, эри гьов кенде оmore э сер эн Сосун. Оммо Сосун гье усэгIэт э е гунлеревоэ «хомуш» сохд уре э жигею. Дуьимуьн э сер сугъразани эдембу назуре хуно сессуьз, асдалай куьнд оmore эз ки Сосун. Оммо Сосун эз килэхь энугь гъэележ гуьрде, зе уреш. Гъэчэгъ туьфенге эз дес венгесде, дие эз жиге не-жуьмуьсд. Оммо у се гъэчэгъиге, дендунэгъижи сохде, рэхьо нисе дорембириуьт Сосуне. Дуьл эн Сосун эдембу верафде-фураморе. Гьово хиник бугеш, оммо Сосуне сэхд эрэгъ шиширебу. Гьутинегьой энугь тар — эрэгъ гуй-ге эдембириуьт сыхде эз гIэтош. Эрэгъ эдембу рихде да-рафде э чумгьой энугь. Э дэгъдэгъю е гиле у эдембу э гьул чухой хуышдеревоз эрэгъ сифет хуышдере покур-де, эз гъэчэгъгьо чум невегуьрде. Жендэк энугь гьейсэгIэт эри энугь сук, гьове хуно оmoreмбу. Десгьой энугь сэхд гуьрдебириуьт гьундогъ эн туьфенге. Гъэчэгъгьо лап эзу куьнд оmoreбириуьт. У шиновусденбу гьейсэгIэт неки чухтам эзир тен энугь хуышг, хэзон бире офдоре велг-гьо сес сохденуьтге, гъэчоргьо хуьрд биренуьтге, оммо сес вепичире нефес энугьореш.

Эз гIэтош эн дуьл хуыште, эз теретэгIдии Сосун гьич дануьсдеш не дануьсд патронгьойо верасдет гуьфдире. Дениши дики дие юре патрон немунди, Сосун карабине пертово доре, вэхуышд э пой, хэнжеле эз гьоб ведешен-де, рафд э бирэхьне хэнжелевоз э сер эн дуьшменгьо. Гье усэгIэт сес дуь гиле туьфенг шендеи омо. Хэнжел офдо эз дес Сосун. У десгьоре лов сохде, э сер сифет офдо э сер эз хиники бее зере хори.

Эхириш Сосун э гужевоз е пертовуш чумгьоре во-
курдки, у вини э северсер энү поисдигьо Илогьуре. Пой
эну э сер синей Сосун вебу. Э дес энү бирэхьне хэнжел
Сосун дебу. Буз хэнжел эдембу сула сохде пуст синей
энуре. Эз Сосун дегешдебугьо жиге е пой дүрте эз зир
гъэребечдор эдембу глов гъуыл зере. Рүригьо — шуш-
гьой Сосун гуйге эдембу су гуърде сухде эз тешней. Со-
сун эз хуышде нимелит рафдере хуно, десгьоре кешире,
хъэрекет сохд эри чаруьсде песово, эз глов эри куьнд
оморе, глов хурде. Оммо Илогьу ловгьоре дигле хэнде
сохде э зарбовоз шиши пой хуышдере э синей энү, не-
гьишд уре эз жиге жуьмуьсде.

Эз же омо ведиромо и Илогьу? Сосун гьечуь дануьс-
дебу куьшди гуфдире уре, у эхириш э эхир эни нолоигь
расири гуфдире, оммо ведини и зинде мунди... Чумгьой
эн яралуь гене тор бисдорут, жендек энү шуьле хуно
бисдо, сер ю черх хурд, фурамо э душ ю, у гуйге гьей-
сэгIэт эдембу э кун дерьегь гъэргь бире.

Бирден синей энү сула бирере хуно бисдо. Песде гье-
усэгIэт Сосун э ён гуш хуышде шиновусд сес эн буруже.
Песде чумгьой энү э сэхд хифлет рафде одомире хуно
сэхд бисдорут. Уре киниге э десевоз эз хори э гъужогь
вегуьрд. Е пертовуш э гуш энү дарафд сес Рэхьмон,
дусд энү, гъунши энү.

— Сосун, балайме, чумгьой туьре воку! Менуьм,
Рэхьмонум. Гуш вени ме гьейсэгIэт чуь гуфдиренуьмге
э туь.

Дие сес Рэхьмон э гуш энү недарафд. Бирден э пу-
шой чумгьой эн Сосун омо, чуьтам эз дегь-ездагь сал
пушо, бебешу эри е тике нун гIэилгьо гудил бире, Сосун
уре э кучегьой дигь гердундембуге. Уни у эз е шох эн
луьге гуърде, эдее гердунде уре э дигь, мэгIни хунде,
гIэиллегьой дигьиш э песой энугьо эдете черх хурде,
хъэрой сохде:

— Гудил, гудил омори!

— Гьо! Гьо!

- Бэхш гудиле ди гьони!
- Гьо! Гьо!
- Эз худо гердо ворущ!
- Гьо! Гьо!
- Екиш мегердо нэхуш!
- Гьо! Гьо!..

Песде э пушой чумгьой энү омо, Гьомуил э сер хэ-
гьер энү и беде хьэшоре вешенденге, эри энү Ошгуновое
гьовол куфденге, хэнжеле вегуърде рафдебуге э сер энү.
Песде чигьрет Гьомуил эз хьэлежигери буруне ведиро-
море чумгьоревоз сур бирени эз пушой энү. Имугьой
Сосун поисди э гьирогъ ковре зими, э ён више, э ки лу-
лей эн гьиргьовул эдее э Хуморевоз гоф сохде. Песде
э пушой чумгьой энү омо, чутам у э глэрей више туь-
фенге гьово гуърде, глэребей эрмени Пагосе поюндебуге,
бобожник энуре эзу восдоре. Песде, чутам угьо эз пир
вогошденге, гене вохурдебуге э угьо... Песде э пушой
чум энү гуйге э хове хуно омо чигьрет эн дигь ю. Ини
у эдее эз кучей дигь рафде. Э дигь имбуруз гуйге глэ-
руьсини, енебуге миглиди. Э тен эн гьеме тозе парталгьо
веруьт. Духдергьо, глэруьсгьой дигьиш гьеме геймишуьт.
Суьфдеи гиле у эдее дире э тен пире Шелбет пусти ве-
рафди гуфдире. Ловгьой энү э шоре хэнде веруьт. Э ён
Шелбет келе мерд — Одоми. Э тен энү тозе гьобой ат-
ласи вери, эзи ковхо Гьомуил вокурдембугьо. Э тен
духдергьоюш ранги-берангие тозе парталгьой эвруьши-
ми вери. Э минжи энугьо Рэхьмон дери, хочиш вери
э синей ю. Э угьоревоз эдете оморе э е жерге Офдум —
е буд наргов, пире зен — Эвшэгъ, лезги Хьэсен э кук не
бирорзерей хуьшдеревоз. Пери не Эсефиш инжоют. Эз
хэндей энугьо, шори энугьо, ведини, угьо омбар мозол-
луьнуьт. Оммо Сосун е кем огьур-домогъэ хуно дениши-
рени э хэгьер хуьшде не домор хуьшде: хуб нисди лап
э пушой хэлгъ шори сохде, одоми биё хуьшдере екем
хьэеменд гируь... Хэлгъ дигь гьеме инжои, э кучеи. Сес
гьовол-зурновиш эдее оморе.

Э пушой эн гъеме, э муьревуниревоз лове э хэнде ве-
берде, эдее рафде е гъуьндуьре хиегъелуье нешинохэ
мерд. Э тен энучо вери, э сер ю килэхь, э пойгъюю
мэхьсгъо. Бигъгъо, муйгъой сер энучо нимелит сипи гъис-
дигеш, ведини у омбар жонлуье жуьргIэтлуье одомини,
пой норемун юш муьхькеми. Ведини эз чигърет, сер си-
фет омбар хьохмолуье одомини. Оммо чум эн гъеме ку-
ра бирегоргъо э лой энучи. Эз гофгъо, сесгъо, шори энучо
ведини угъо и мерде омбар хосденуьт.

Нешинохэ гъуьндуьре обурлуье мерд э пушо дери эз
дигъ ведиромо. Э гъирогъ дигъ, э песой богъгъо мерж
бу, иловлей ю хэсде више. Э мерж те сугъразани гиев
вебу. Гъемей эни савзелуье мерж э гуьлгъоревоз вераис-
де бу. Мерж, гуьлгъо э зир ригазгъой чуьшме эдемби-
руьт тов-тов доре. Мерд омо поисд э минжи мерж.
ЖэгIметиш э иловлею. У десе э пушо гуьрде, сер гуьрд
э пушой хэлгъ эри гоф сохде. Неки э иловлей энучо кура
бире одомигъо, гуьлгъо э мерж, доргъо э више, мургъ-
гъо — гъеме лос поисде гуш веноребируьт у чуь гуфди-
рембуге.

Сосун гофгъой энуре э гуш венореки, эри энучо гъечи
омо, гъемей эни гофгъо у гуфдиренигъо исэгIэт э пушой
эни хэлгъ, гуйге эз зуревоз э дуьл энучо дериге. Гуйге
у э дуьл энучо дарафди гъеме э дуьл Сосун деригъо вой-
гегъо, ниетгъой энуре дануьсди, имугъой эдее гуфдире
эз товун энугъо. Вединики эри эн одомигъойгеш гъечу
оморе. Энжэгъ и мерде хуно ниетгъо, войгегъой энугъо-
ре дануьсдегор, гъечи хуб, э лошун, хьохморевоз гуфди-
регор теимугъой екиш небири. Кини бу ярам и мерд?
Бирден э гуш эн Сосун дарафдени шоре сесгъо: «Ленин!
Зигъо Ленин!..» Гьо! И Ленини гу дие. У гъемише гъе
ижире еровурд сохдебу эри хуьшде Ленине. Те гъейсэ-
гIэт чуьтам у недануьсд, э сер неофдо и мерд Ленини
гуфдире?..

Ловгъой эн Сосун э шоре хэнде верафденуьт. Рэхь-
мон дуьл ю сэгIэр хурде-хурде дениширени э ранг раф-

де, коври зере сифет эн Сосун. Эз гъирогъ лов эн у риз гуърде эдее дугъ-дугъ хун тигъи бире э хори. Чумгъой эн сэхди. Рэхмон гъечуь дануьсдени ловгъой эн Сосун эдете хэндуьсденуьт, чуьнки у эдее шори сохде эз гофгъой Рэхмон, комики эдее шоре хэбер доре уре, гуфдире э у, ки хункие гъэчэгъгъоре, тембихь ишуре доре, пиш сохдет гуфдире эз дигъ, ки Рэхмон ю э десдин дес хуьшдеревоз куьшди гуфдире нелоигъэ Илогъуре гъе у тутем, кейки уре воисдембу э хэнжелевоз дуьл эн Сосуне сула соху. Ки гъеме дуьшмегъоре, комигъоки гъэсд сохутгъоре э азади, мозол энугъо, мешет бошутгъо э угъо товуше рэхь Ленине эри рафде, ижире эхир биренини.

— Сосун, балайме, туь мере шиновусдени? — келе-келе мугу Рэхмон, эз чум ю гларс рихде-рихде.

Оммо эз Сосун жугъоб не ведиромо.

Эри гІэзизе хундегор, эри э гІэдотгьо, дингьо бовор сохденуьтгьо, имид ишуре бесденуьтгьо одомигьо духдер — гІэил нисди. Кук — гІэили, келегеди, зинде нишон эн беbei. Духдер — бологьи, хуьрдини, меркижеи эри беbei-деде. Дуьлсухуне хэгьергьо, холегьо, гІэмегьо, дуразруй шиновусдегоргьо, эри хьомол эри муьрде одомире хуно домо вокурде гирисденуьт. Эри энугьо гуйге (телуь вераво э зугьун энугьо), хьомол — нишон неверие гьовреи, бегьерсуьзе дори, хуьшге эрхи, гьэнет хуьрд бире гьуши. Уне гуьре куьнде шинох, бирор-хэгьер, дуьлсхундогор э хьомолевоз э гоф сохдеки эри гурунде нечогь чуьтам вое-лове хосденуьтге у эз гІэзор хилос бире, э сер пой вэхизуь гуфдире, эри энущ войге, лово хосденуьт: «Эхиртуь ник гердо».

Оммо э дингьо-гІэдотгьо бовор сохденигьо хьомол унгьэде э ловогьо-тешувогьой бирор-хэгьер гевл, имиди хуьшдере ние веноре, э «худой — офирегор» веноренигьоре хуно. Чуь биё соху дердимендие хьомол худо э гьэвл энущ дарав, уре гІэил нарине дуь гуфдире?

Эн суьфде э гІэдотевоз хьомол биё е фирегье кишди хьомоли бесдуь э кишд хуьшде, гьемише гердуь э уревоз. Оммо кишди биё бу энжэгь ранг гьирмизи. Чуьнки гьирмизине ранг, ишму дануьсденит, эз гьеме ранггьо э чум зу вокурде. Эхи э гуфдирей беbeiгьо-келебеbeiгьоревоз, и гІэдоте ведешендетгьоре (нум ишу эри хуби гуьрде биёво), худо лап эз звериш звер, е сер э хьофдимуьн тебэгьэй асму вери, э жеки у э сер тэхд хуьшде гьоим нуьшди. ЕгІни, гьирмизине кишди э тен хьомол невери, эри худо четини уре эзи дури эри дире, сечмиш сохде эз гьэд эн ченд-ченд бендегьой хори. Иллогьки э гьейсэгІэтинe вэхд энущ, у келе мерд гьисдики. Эхи гьеле у эзи гІуьломе офирейлеровоз кемиш нэгІ, э гуфдирей туроревоз, пенж гьозори хьофсад сал зиёд giroшди. Зарифат нисди, гьемей эни салгьо эз гІуьмуьр энущи. Песде гьеме дануьсдени, ки одоми келе бире-бире чум ю тор бире. Эгенер е кем семе имогьойле э чум худо то-

вуш домундиге у гъирмизине кишдире э кишд эн хьомол недире нибу.

Хьомол имид хуышдере э худо бедениге, худо уре э метлеб ю расуну гуфдире (гъеме хосдегоргьойму э метлеб ишу расо), у егъин биё рушиш вегьилуь. «Монухьоту ковут» келе новигьойму, меселен, Оврогьом-овину, Миши рабину, Шелмуь-гъемилих дуразе рушгьо бирет. Худоре гуйге эз рушверие одоми хош оmore. Ченгъэде руш энудомидураз бисдо, унгъэде уре хъэз оmore, чуьнки э гуфдирей бебегьо-келебегьоревоз, худоре юреш келе рушгьо вери.

Эсеф, эз товун комики, ме гъейсэгІэт сер мигируьм эришму эри ихдилот сохде — хьомоли. Уре пенж духдери, оммо е доне гІэил наринеш нисди. У эз гІумуьр е пенжогьекъ сала одомиш гъисдиге, «худо мебуро» е гъуьндуьре, екелуье, хиегьелуье одомини. У э куьгъне гІэдотгьо бовор сохденуьтгьо хьомоле хуно э тен хуышде гъирмизине кишди хьомоли бесди.

Рушгьой Эсеф гириге, эз гІэинерэгІ дур гердо, шелгъэм эн ковуй кофорире хуно фирегъи, дурази, расди нимелит сипини.

Эз зуревоз шев ниеи, гъеме э дигь э ширине ховдери. Сеггьой дигъиш эз ишуре сэхд хов шиширей, гьолоке хуно бире, е доне хьов-хьов нисе сохденуьт, э зузей чогьолгьош дие жугьоб нисе доренуьт. Сес эн е доне зинде нешумо эз дигь гъейсэгІэт нисе оmore. Оммо Эсеф э сер пой. Хов чуьиге э чум энудевери. У эз кор ранжбери вердишие келе гьобугълуье десгьой хуышдеревоз эз кишди хьомоли хуышде гуьрде э битобиревоз эдее гешде серсуре хуно эзи сер хуне э у сериге. Тэхдегьой эн хори хуне э зир гурунде пойгьой энударафде-фураморе эдете тасире-тасире сес сохденуьт. Эри Эсеф гъейсэгІэт гъечи оморени, ки гуйге и тэхдегьой эн хори хуне нисди сес сохденуьтгьо э зир пойгьой энудуьл энуни, сэгІэр хурде, ноле зеренигьо, э хов терсунде одомире хуно хуышдере вешенденигьо.

Гогъ бир Эсеф поисдени, э тигъэтевоз гуш венорени э дер доруни хуне. Унжо зен эну, Нобот, эдее дерд хурде. Э ки эну хэгъергъой Эсеф не фельдшерица дери. У сес ноле, гирисдей эн зен хуьшдере шиновусде, э е десевоз деш сэхд жарунде кишди хуьшдере, э е десигеревоз эз битоби дуьл хуьшде пешме хуно кеширени эз дуразе рушгъой хуьшде. Э дуьл эну исэгIэт не рэхьм, не езугъбери недери эри зен хуьшде. Э дуьл мэхъшевой эну энжэгъ е фикир дери: чуй гIэил мизендуь эри эну Нобот: кук, небуге, худо мееро, гъегене духдер?! Эзини туьтем у лап туьндлемиш, хьуршлуь бире, сере вир сохде, эз гIэйби-гIори ведарафде, воисдени уре шилоли э сер вече буравгъоре хуно гъов зенуь бурав э сер эн бордоре, гъейсэгIэт дерд хурденигъо зен хуьшде Нобот. Неденишире э и хьол эну, уре воисдени гируь э дуь десевоз эз ехэн эну, луьгей тутдоре хуно э зарбевоз шувуну уре, хьэрой вегуьрде э сер эну, гую: «Ой зен, э хуней бебейтуь гIэтош дараво, vessи дуьлмере хьэл сохдейгъо! Гу ебо эриме: туь и дес семе эхир мере ник мисохи, небуге гъегене пэхуьр мисохи!?...»

Оммо е дуь-минут бэгъдо хьуьрш эну кем-кем гирошдени, гьемин бирени. У сер гуьрдени эри думит сохде, дуьл хуьшдере жэгIм сохде: белки и дес худорэ э у рэхьм оmore, уре кук бисдо. Лап эн небеледе хьире овчиш егиле нэгI егиле шенде гунилей ю э ов расирени. Белки и дес уре (худо шиново эз лэгIэй эну), уре гIэил наринe бирембу. Ини и дегъ сали у эдее кишди хьомоли бесде гешде э пушой эни хэлгъ, эн дусд-дуьшме, молохэ хуно руш вегьишди, э рузию се гиле э пушой худо эдее лово-товушо хосде. Э кишди хьомоли эну денишире, кимигъо э руьхшендиревоз эз зир лов хэндусденуьт э у, кимигъойге э у э шуькесте одоми дениширенигъоре хуно, гьечу э езугъбериревоз дениширенуьт. Гьич мибу ки у кор, худо э гъэд эни ченд сал э гъэвл эну, э дерд эну нерасуь, кишди хьомоли энуре невинуь, э огьиле вэхд эну семе уре кук недуь? Белки эз расдиш зен эну Но-

бот, худо гышдге, и дес духдер нэгI, кук зендембу эри энү?

Э ижире гофгьоревоз-ниетгьоревоз Эсеф дуьл хуьш-дере е кем герм, гьемин сохде, э хуширевоз дениширени э лой туьфенг — гьушелуле, э сер дивор э мих веригьо. Э дуьлгьо-мэхьшевогьой энү, худо мегуе, усоле фикир-гьо недери. У туьфенге вегуьрди эри е-дуь рузи эз гьэ-реулчи эн богъгьой колхоз, гьетте зен энү Нобот э кумеки худоревоз кук зенде, эхир Эсефе ник сохде, у эз шори туьфенге э хьэът ведировунде дуь гиле парте-парт гуниле мишенуь э гьово э гьуьзет эн кук хуьшде, эз шори эни келе гьисмет ю. Бигьил сес эн туьфенг келе шоре унге хуно жар зенуь, лов бу э гьемей дигь, э гьеме э иловлей эн дигь гьисдуьтгьо богъгьой, вишегьо, хори-гьо, лов бу э гьемей гьуьлом. Бигьил гьейсэгIэт шев эз ниге giroшдигеш, хэлгь эз сес туьфенг энү бужу бире, эз ширине хов хэбер мибугеш, мэхьтел мунде э и кор, песде угьо дануьсдуьтге, ки Эсеф шенди туьфенге эз товун ижире шори-ники, э у мибэхшуьт и «инжимишире». Эз гьеме пушо шуш-нефес гуьрде белки миёв мирасуь председатель эн сельсовет огьиле бие зен Шогьнугор. И пура огьиле зене сэхде, муьхькеме хосиет мерди дери гуьфдире дигьбонигьо э гьэрешу э зарифатевоз уре Эркег-Шогьнугор гуьфдиренуьт. Эркег-Шогьнугор, сес туьфенг шендеире шиновусде шев-нимешев э гьэд дигь, гьелбет, тэхьно ниев. У егъни е-дуь дружиннике, енебуге активистгьой дигье э кумеки хуьшде мегируь миёв э хуьшдеревоз. Белки у эри хуьшде гьечи мидануь: кидан ки пийн-чи бире, сер ю гьэриш бире, женг-чи гуьрде, туьфенг шендиге... Имогьой, егIни, те у хэтокор вирихде, пэхьни бире, уре зури-зури гуьрде воисде, жозей энуре эри доре.

Оммо Эркег-Шогьнугор гьетте дануьсде, ки туьфенге шенди Эсеф э хотур уре кук бирей (ижире коргьо бирени э дигь), дуьлпесой энү гье усэгIэт мигирору, гьемин мибу, лове э шоре хэнде меберуь. У зениш гьисдиге,

гъулгьоре лов сохде, гъэл мигуьруь Эсефе, э шори ве мэхсереревоз мугую эзу:

— Дедей миро туьре, Эсеф! Туь мере лап терсундей-ки. Оммо гъеме терсгьо-бингьойме эз товней эн ижире коргьо гердо. Омбарак бу, гъэдоволим! Кук туь келе десгьо, келе пойгьо гердо!..

Нум куке э гуьрдеки белки эз чум косибе Шогънугор гІэрсиш омоге. Белкем э ер энугъе и тутем у е теке муьрдигъо кук энугъе. Э ер эн Эсефи, довгІо сер гуьрденге Шогънугор лап тозе гІэруьс бу. Гъе суьфдеи руз эн довгІо шуьвер энуре, пушолуье трактористе, огол зеруьт э солдати. Пенж мегъиш негирошд уре э солдати берде, кейки эри Шогънугор хэбер омо эз райвоенкомат шуьвер энугъе довгІо хэберсуьз вир бири гуфдире. Эри Шогънугор и хэбер оморебугъо вэгІдо у хъэшдмегъе зен бордор бу. И хэбер э у расиренки эз дерд у нечогъ бире, уре хэто бисдо, гІэил энугъе вэхд пушо эз деде бире, бэгъдовой се рузиге муьрд. Шогънугор гъе имид бире шуьверию белки зиндеи, могорду гуфдире, гъемише чумерэхъуй энугъе бире, э шуьвер нерафд. Салгьо гъечи оморут гирошдуьт, бие зен мунд, огъил бисдо. Э и огъиле вэхд энугъе имогъой не шуьвер бу, не гІэил, не неве. Гъечи тэхъно мунде, Шогънугор гъеме вэхд, гъувот хуьшдере эри кор колхози, жэгІмети дорембу. Хъуьрмет энугъе лап келе бу э пушой дигъ жэгІмет. И ченд сали дигъбонигъой энугъе эришу председатель сельсовет вихдебу. Неки жогъилгъо, огъилгъо, келе мердгъой эн дигъиш хотур энуре омбар хосдембириуьт, хъуьрметюре гуьрдембириуьт, эз гоф энугъе нисе ведерафдембириуьт. Оммо эз Эсеф у рази небу. Эсеф кишди хъомоли бесде гешденбу гуфдире у э Эсеф руьхшенд сохдембу. И гІэилсуьзе бие зен эри е духдериш, эри е невелеш тешне, хъэсрот бугъо, э кишди, рушгъой Эсеф денишире гъошгъобогълуь бирембу. У и кишди хъомолире бесде гешдеи эри Эркег-Шогънугор хуьрди омрембу неки эри духдергъой эн Эсеф, гъемчун уьзуьгъэре шендеире хуно

э гьеме духдергьо, зенгьо. Унегуьре Эсеф эз Шогьнугор е кем хуьшдере кеширембу, терсирембу, хьэрекет сохдембу э чум энэ эри невохурде.

...Э дуьл эн Эсеф ижире ниетгьо дерики, э пушой чум энэ оморени, чуьтам дигьбонигьой энэ, мердгьо, зенгьо дуь э песой еки риз гуьрде оморенуьтге э хьэёт энэ эри омбаракбу сохде уре ве Нобот зен юре. Чуьтам у э хьэшдимуьн руз эри кук хуьшде ченд е гІэруьси келе суьгІуьдо сохдениге. У руз у гьэшгъэе жингов хуьшдере э нэхир нисе ведекирде. Пойгьой энуре э расеревоз бесде, венгесде куьшдени уре эри суьгІуьдой кук. Э зир чордогъ эн хьэёт, э сер комики тоей гиёв вери, у э ижире шоре руз имид бире эзи дегъ сал пушо дегьбедиреи хуьме шороб пур сохде, хорире векенде, пэхьни сохде гьишдебу. Эзумогьойлеревоз и хуьм эн шороб невекенде, гьечу домундебу рафде э зир хори. Имогьой у и хуьме мекенуь, шороб энуре эри хурде э суьгІуьдой эн кук.

Э жигей сесгьой нолей эн зен, биружгьой энэ (зен энэ Нобот гьемише четин гІэил зендембу, иллогьки гьейсэгІэт, кейки у эз чуьлпенжи зиеди) э гушгьой эн Эсеф эдете дарафденуьт гофгьо, воегьой эн э межлуьс нушде эз дегъ салине шороб кефлуь бире мердгьо — дигьбонигьой энэ:

— Ой Эсеф, бирор, шоригьо-никигьой эн куктуьреш винош! Эз согьитуь нен балайтуь!..

— Э гІэруьси эн кук туь, эн невейтуь гьечи э ижире межлуьс хурде, кеф сохдени гердойм!

— Ой Эсеф, кук ту рач гердо асдарай себэхьире хуно, игид, гьинорменд гердо Рустом Золе хуно!..

Эсефе имиди, ки кук ю, художьишдге, гье ужире мибу: рач, гьинорменд, жонлуь-жуьргІэтлуь, чуьнки уре эз хуьшде оmore. У гуьм асдарай себэхьире хуно рачиш нисдиге, э жогьили чум омбара духдергьой дигь э у домундебу. Э ер энэни у чуьтам гьуьндуьр, екелуь буге, сие чердеш буге, рач бу. Эз товней гьинорменди, жобор-

ди гуфдиритге, у э жовоне вэҫдогьой хуыште э бэхьс поисде э жигей кечук э муышдевоз михэ э тэхде зерембу, е доне одоми э уревоз борж берде нисе дануьсдембу. ГьейсэҫгӀэт у пенжогь ек сала мерд гьисдигеш, дуь сала жингове эз суьрггьо гуьрде, э хори менгенуь. Э чуь гуруне кор гьисдиге э колхоз унжо рафде у эри кор сохде. Тойгьой энуре екиреш уре хуно трудоденгьо нисди. Оммо расди у гьеле э гӀуьмуьр хуыште е игидие кор не-сохди. Гуфдиренуьт «гъуше эз дундугъ ю шинохде мибу, игиде э довгӀо». Уре э довгӀо берденге имид бу, ки омбара дуьшменгьой ватане куыште, игид медиров, э ченд орденгьо, медалгьоревоз могорду гуфдире э дигъ, э хуне. Оммо э гьисмет энуре ежирейге омо ведиромо. Э вэхд эн довгӀо уре э фронт нэҫгӀ, э «рабочий батальон» дешендуьт, фирсоруьт э Урал, э дуре тыл эри кор сохде. Согъ довгӀо унжо у э тыл кор сохди. ДовгӀо верасденге у энжэгъ э е медалевоз э сине вери э дигъ вогошдебу. Гьеле хубики е медал семе дори уре, небуге эз гӀэҫб хижолети у э пушой дигъ-жэҫгӀмет оморе нидануьсд.

Э пушой чумгьой Эсеф оморени гене, чуьтам у кишди хьомолире векенде, дуразе рушгьой хуышдере чире, гуйге дуборе жогьил бире, и мердгьойгере хуно кишди-суьз, рушчире нуьшдиге лов хэнде э межлуьс, э суьгӀуьдой кук хуыште. Эркег-Шогьнугор зен гьисдигеш, мердгьо э у хуьрмет сохде, нушундет уре э минжи, э лап гӀуьзетлуье жиге. У дие гуйге фурмуш сохди, бэхшлемиш сохди э Эсеф, чуьтам у ченд салгьо, куьгьне гӀэдо-те гуьрде, э духдергьой хуыште охмури шенде, кишди хьомоли бесде э пушой эни хэлгъ гешдембуге. У гьейсэ-гӀэт ловхэнде, э мигьревуниривоз денишире э Эсеф, пура пейлере э дес гуьрде, эдембу гуфдире:

— Ме, жон Эсеф, гьем зен, гьем сервор эн дигъ-жэҫгӀмет ижире вое-войге эдее хосденуьм эри кук туь. Киш небисдоге у, ме эри энуре хосденуьм, у хубе ферзенд бебе-деде бу, дуьруьсде корсох бу, гӀэсуьлменде гражданин эн вилеет ве ярашуьгьи эн дигъжэҫгӀмет бу.

Эз ижире гофгьо, войгегьо э гIуьзет кук бирен эн у сер эн эз шороб кефлуь биригьо Эсеф эз мунде жигеш герм, гижехуно бирени. У пура пейлере э дес гуьрде, жогьиле одомире хуно гье усэгIэт э дилбоширевоз э пой вэхуьшдени, э эсер межлуьс нуьшдегоре гьуногьгьо э шори ве мигьревуниревоз денишире, шори-шори гуф-дирени:

— Согь бошит, бирору! Омбар согь бошит! Ниетгьо-метлебгьой гьемешму э жиге биево!..

Эсеф имогьой эри хуьшде думит сохдени ки, худогьишдге гьечи эзи е хьофд-хьэшд мегь giroшде бэгьдо у гIэил хуьшдере э гьужогь вегуьрде медиров э куче э пушой хьэёт эри гешде, енебуге у э гьужогь вери миев э мейду э ки мердгьо эри ихдилот сохде. Эз гьул духдер гуьрде э дигь екиш э куче нисе ведироморе эз мердгьо. Уре пенж духдер бири, гьеле у гьул эн еки энугьореш гуьрде э куче неведиромори. Э дигь ужире гIэдот нисди гьуногьэ, енебуге шинохэ диренге хьол-овхьолет духдергьоре эри пуьрсире. Мерд биё гьемише э сер эн кук шовгIо соху. Гьеле нисди ве небири э дигь ужире мерд, эгенер э жигей килэхь э сер эн у интеллигентни шляпаш вериге э сер духдер шовгIо соху. Эз товун ужире одоми э руй энущ негуфдиге, эз песой эн у егьин мугуют: «Э и денишит ебо: э сер духдер эдее шовгIо сохде, гIэйбиш нисе оmore юре!»

Эз гьеме охмурте, зебуге эри номуслуье мерд уни ки е пара одомигьо кук нисдигьо мердгьоре гуйге бегьем мердиш хьисоб нисе сохденуьт. Угьо гуйге холисе, жобордлуье, э хун «туьнде барут» дерие мердгьо нисдуьт. ЕгIни, угьо холисе, жобордлуье мердгьо мибисдорутге эзугьо кукгьо-мердгьош хьэсуьл миоморут. Ини гьунши эн у, э сер сиегье тэхде варафдени, сара-бигьинее Шевение. Гьеме буй-балай эн у ченд е гьул — базуй эн Эсефиш нисди. Эз дуь буьхуьле домбуле чумгьо бэгьэй уре гуйге сер-сифет, буй-балаш недери. Ингьэде у сара бала, хуьшге гьэмиш, жун недери гьисди, ки буьлуьнге

вегирде э дерз доноре у э гІэребе вешенде нисе дануьс-де. Бригадир уре гъемише э суке корлегъо фирсоре э зенгьоревоз э еки. Белки у эз бинедениш зенче бу, оммо гъемише э зенгьоревоз э е десде кор сохде гуфдире, э у хосиетгъой зениш омбар дери: себэхьгъоймунде хое дери-недери эн керггьоре у фегьм сохде, э север нуьшунде, гоф э гоф вероморенге э зенгьоревоз поисдени э «шуьверхэлефевоз» нифри-гъэргъуш сохде. Оммо э гофгъой эн е пара одомигьоревоз бисдоге и буьхуьле чумгъо, буше гъэмиш, сара бигъине «холисе, божорене» мерди, э хун ю «туьнде барут» дерини, чуьнки уре кукгъой, е духдериш нисди, оммо пегъливоне сер эн Эсеф божорене мерд нисди, чуьнки уре духдергъои.

Э ер эн Эсеф оморени, чуьтам Шевение суьфдеи шев домор биренге, э хуьшде имид небире, терсире эз енггъой хуьшде ейлугъ чодурире э вэхдию ведировунде э угъо бирмунде нидануь гуфдире, угъо уре силле-силле сохде, дуборе э хинике гІов гъуби берде тен юре нешур-ру, эз пэхьники энугъо, хэрегуш эз луле вирихуьгьоре хуно, гІэруьсе э хуне тэхьно гъишде, эз тов хуне верафде э бун, вирихде ведарафдебу эз хунегъо-хъэьтгъо. Согъ шев у э гъирогъ дигъ, э песой куьгъне есиев э гъонгъуши гъовогъдор пэхьни биребу, гІэрусире э жар венгесде. Энжэгъ се мегъ тирошде бэгъдо эз умогъойле, кейки эз ергъо-хэелгой-жэгІмет дие фурмиш бире ведарафдебу гІэруси эн Шевениеш, эз ки гІэруьс вэхуьшде вирихдеи энущ. Егиле себэхъ зу-сери дедей энугъо э бун хуне верафде сер гуьрдени э тешд муьсиревоз гъовол эри зере, ейлугъ чодурире вешенде: егІни кук не гІэруьс эни э шори-никиревоз «гелин-гиев бири».

Гуфдиренуьт: «Куьнде гъуншигъо эз дуре бирор-хэхьер хубут». Гъелбет, дузи и гоф, эгенер гъэгъигъэтиш гъуншитуь хубе одоминиге. Оммо эгенер, худо мееро, гъуншитуь беде одоминиге, фитнеиге, хэбер-бериге, гъунши-гъовошмезиге у эз дуьшмеш зобуни. Ини веги виниш гъуншигъой энуре гъе и Шевение не зен юре.

Эзугьо зиедтеш дуьшме бирени?! И пушогьо зен энэ Беневше, е денуьшдее, жонлуье зен, ишорогьо, ведироморе э Ноботевоz нифри-офри сохде, гуфдиребу эзу: «Гьич эхиртуь ник мегердо! Эз тен шуьвертуь кишди хьомоли мефураво!..» Ченгъэде э дуьл одоми беде, хьилети, пэхуьри биё дебу эри гьунши хуьшде ижире бедире хогьу? Песде и женг, гофе-гоф энигьо эри е гьэгьие кор семе мибисдоге е дерднимеи бу. Эри е нэгьогъэ кор бири.

Эсефе е гьирмизине хурузи, омбар уьткеми, туьнде-хуи, женгесури. Чуьклеи духдергьой эн Эсефиш эзу терсиренуьт кимвэгьдо куьнд оmore. Угьо уре Молкомут огол зеренуьт.

Е гиле Молкомут эз зир чапар беши, э гьэрей хьэёт эн Эсеф нен Шевение деригьо, дарафде э хьэёт энэ женг гуьрдебу э хуруз энугьоревоз.

Зен Шевение Беневше хьэлово бири: иллогь-филлогь Молкомуте гьэилгьой эн Эсеф хьэлово сохдет э хуризису эз нэхосдеи, чумневегирден. Эз расдиш, Беневше кем дирте медиромоге эз хуне, Молкомут гьэжел эн хуруз энугьоре мидо, э эхир ю медарафд. У пардушгьоре лов сохде, гердере тиркомуре хуно ведешенде, хуьшдере вешенде-фушенде е дундугьгьо зерембу эз кекуьл, эз сер хуруз эн Шевение, хуруз энуре гьемеюре хуни-хэмири сохдебу. Е чум хуруз энэ дие перде гуьрдебу, сер ю эдембу лой-лум хурде, эз гьувотсуьзи э пой посде нисе дануьсдембу. Гьеле сер зиеди Беневше пиш сохденге Молкомуте, жейле сохденге эз хуруз хуьшде, у э жигей э хьэёт хуьшде вирихде дарафде, пар зере верафдебу э сер эн чапар, гуйге гьэгьр доре Беневшере, шори сохде хуруз энуре э ижире хьол овурди гуфдире, пардушгьой хуьшдере шувунде-шувунде, э уьткемиревоз е келе гьуьгьуь зере. Гье и туьтем пой энэ расире э келе говдуш, комиреки Беневше шушде э офдои веноребу, венгесде хуьрд сохдебу уре. Увэхди Беневше деш хьуьршуь бире, сер гуьрд эри нифри сохде угьоре, беде овозегьо хосде эри Эсеф не Нобот.

Эсеф дануьсдембу, ки женг гуьрдей эн Молкомут э хуруз энугьоревоз вогъне бири Беневшере э дуьл ю деригъо хьилетигъо, пэхуьригьоре эри тигъи сохде, нифригъэзовоти сохде гъуншигъой хуьшдере. Е пара усоле одомигьоре хуно угъо эришу думит сохдембириуьт ки, Эсеф не зен ю э угъо бэхили сохденуьт, елни угьоре кукгъои, Эсеф не Ноботе духдергъои гуфдире. Терсирембириуьт и «бэхили» энугъо э жун не мол ишу гъэсд несоху. Эри Эсеф ижире гумон сохдеи энугъо омбар гурунд, хижолети оморембу. Угъо эришу думит сохдембугъо коргъо гъич э дуьлгъо-хээлгъой эн Эсеф ней зению недебириуьт. Эсефе гъэгър оморембу эз хосиет энугъо: эйчуь эхи угъо, коргъой гуюгьоре хуно «Эри хуьшде хисире, эри кес ховгъо винире».

Эсеф дануьсденбу, ки гъемише сер ебо зен энун Нобот дерд хурде хуней эн Шевение гуьзгъулогъ, чумечару бирембу: егъни, чуь гъэил мибу Ноботе — кук небуге духдер. Духдер бирей лап эз дуьли энугъо бу. Гъейсэ-гъэтиш, неденишире шев эз зуревоз эз нимешев гиросди, угъо нэхисирет, э пенжерей энугъо товуш дери, угъо э гуьзгъулогъи поисдет, Нобот эдее дерд хурде гуфдире. Эз Нобот сер гуьрди эри дерд хурде угъо се гиле дефуьрсорет сиздегъ сала куклешуре, е назуке, сара, бербере хуно бухуьлуье чумгьоре, э лов ю суьпле хэнде вери. Э вогъней энун коревоз ки, елни, гилей месохит, эдее гъому нисди, дироморе сер кешире нисе дануьсде, уне гуьре дефуьрсори уре эри дануьсде «хьол эн холей Нобот чуьтамиге?».

Эгенер Эсефе и гилеш духдер бисдоге, Эсеф дануьсдени, Беневше не Шевение э кифлет хуьшдереvoz эз шори межегъуьт. Угъо зен-шуьвер гъич е корле, е гофлеш небирере хуно мидировт угьоре эз ело «омборекбу» эри сохде, эз елойге «езугъбери» эри сохде, э дуьруйдокорирево эри гуфдире: «гъерчуь гъисди-худодоре гъисмет ишмуни. Чуь бие сохит имогъойле!» Оммо эгенер, худо э жиге биеро и коре, уре кук бисдоге, дуьл энугъо хэ-

реб мибу, гыч эз жигешуш нижимуът, мугуют, иму хисиребирим, недануьсдейм, имуре хэбериш небири...

«Эгенер худо гысдиге э и глүьлом э у рэхьм оmore, эз гъэгър эни жире шефдее, бижое бендегьош миесде уре кук доре. Уш э исэглэтинe вэхд энy, кейки и биренигьо глэил энy вединики песинини, кунчоли энугьои. Ноботиш имогьой келе зени. Бэгъдовой шешхьофд сал глэре доре эдее бире уре и глэил. Худо шиново, гьетте гьейсэглэт уре кук бире у туьфенге мишену э биней чапар, э ён пенжерей эн гъунши. Бигьил э гуш энугьо (эз дуь гуш кар гердо угьо эз бедбихьисобишу), лап гужлуь дарав сес туьфенг шендеи эз глүьзет кук бирей уре...»

Эсеф эз дер тирак эдембу дире чуьтам е пертовушле себэхь очмиш бирениге. Бирден у э ижире фикиргьо дерики эз доруни хуне сес эн гирисдей севоре глэил омо. Эсеф гьеусэглэт лос, гуьзгьулогь бисдо. Гьеме гуйге э и глүьлом эз ер энy фурмуш бисдо, у гуш веноре, э дуьлдэгъдэгъэиревоз дениши э дер доруни хуне, гузет сохде, гьейсэглэт гьерки бисдо медиров, е хэгьерию, енебуге келеи духдерию бошорей мидуь уре кук бири гуфдире. Гирошд е ченд минут, оммо екиш дере вокурде э ки энy неведиромо. И е ченд минут эри энy ченд е глүьмуьр рафдере хуно бисдо. Эз хуне эз екиш сес не омо. Энжэгъ эз буру сес хурузгьой эн дигъ эн глүьглүьй пушой-себэхьи, эз хуне сес эн гирисдей эн глэилле эдембу оmore.

Эсефе воисдембу дере вокуну шишуь дарав гуфдире э хуне, гье и туьтем э гушгьой энy сес сине куфде, гирьей эн хэгьергьой энy омо, гуйге э хуне гьейсэглэт, гье и туьтем глэил зенде неомори, дуьргердо одоми муьрди. Э зир пойгьой эн Эсеф гуйге эз зимицерзо хуно хори лерзи, гъэегьо-дохьоргьо шэгъэ хурде, э туз-туьп-рэгьовоз вечаруьсдуьт э сер энy...

С (тат) 0—7—3—3
А 22 1974

© ДАГКНИГОИЗДАТ-1974

С Е Р Н О М Е

Кук гудил	
Екимуьн бэхш	5
Дуьимуьн бэхш	83
Духдер	
Хьомол (е кесег аз тозе повесть)	203

А в ш а л у м о в Х и з г и л
Кук гудил. Махачкала, даг. кн. изд-во, 1974.
216 с.

Сын ряженого. Повесть.
С (тат.)

На татском языке

Редактор М. Д а д а ш е в
Художник И. С а д ы к о в
Художественный редактор Е. О м е л ь ч е н к о
Технический редактор З. Х а л и т о в а
Корректор А. С е м е н д у е в.

Сдано в набор 16/VI-74 г. Подписано в печать 6/XI-74 г.
Форм. бум. № 1 70×108¹/₃₂. Бум. л. 3,38. Печ. л. 6,75.
Усл. печ. л. 9,45. Уч.-изд. л. 9,4. С 03366. Тираж 1500.
Цена 36 коп. Переплет 8 коп.

Дагестанское книжное издательство Управления
по делам издательств, полиграфии и книжной торговли
Совета Министров ДАССР.
г. Махачкала, ул. Маркова, 55. Зак. 619.

Типография им. С. М. Кирова Управления по делам
издательств, полиграфии и книжной торговли
Совета Министров ДАССР.
г. Махачкала, ул. Маркова, 51.

Цена 44 коп.

МАХАЧКАЛА 1974

Х. Авшалумов

СЫН РЯЖЕНОГО

На татском языке